

INDLEDNING

Forslag til

Alterbog

INDLEDNING
Forslag til
Alterbog

Betænkning afgivet af Kirkeministeriets
liturgiske kommission

BETÆNKNING NR. 1057

KØBENHAVN 1985

Indledning - Forslag til alterbog

ISBN 87-503-4998-8 (bd. 1-2)

ISBN 87-503-5897-9 (bd. 1)

Ki 00-3a-bet.

Special-Trykkeriet Viborg a/s

INDHOLD

Forord.....	7
Den danske Højmesse.....	10
Den historiske og teologiske baggrund for tekstlæsningsforslaget (Chr. Thodberg).....	29
Om de gammeltestamentlige læsninger ved gudstjenesten (Eduard Nielsen).....	32
Indledning til kollektforslag (A. S. Seidelin).....	40
Om messetoner til de nye kollekter (Chr. Thodberg).....	47
Gudstjenestens liturgi (E. A. Nielsen).....	55
Overvejelser og erfaringer ved brug af betænkning nr. 750/1975 med senere udvidelser (Morten Øllgaard).....	72
Historiske og teologiske overvejelser om børnegudstjenesten (Chr. Thodberg).....	77
Skematisk oversigt over børnegudstjeneste på højmessens plads og med højmessens grundtræk (Per Jensen).....	84
Børnegudstjeneste med højmessens grundtræk og på højmessens plads. Indledning (Per Jensen).....	85

Forord

Med det foreliggende forslag til alterbog afslutter kirkeministeriets liturgiske kommission den del af sit arbejde, der indledtes med *Betænkning nr. 750: De bibelske læsninger i gudstjenesten* (1975). Med denne betænkning indføres som indgangslæsning (på den hidtidige epistels plads) et skriftstykke fra Det gamle Testamente; efter 2. salme læses det evangelium, hvorover der efter 3. salme prædikes. 1. og 2. års prædikentekster svarer stort set til evangelierne i den hidtidige 1. og 2. tekstrække. Som noget helt nyt foreslås som udgangslæsning (efter slutningskollekten og før velsignelsen) en læsning fra brevlitteraturen - i hovedsagen identisk med den hidtidige epistel fra 1. tekstrække. Som valgfri prædiketekst (tredje prædiketekst) opstilles en serie tekster fra den nytestamentlige brevlitteratur - især til hverdagsgudstjenester. I den nævnte betænkning argumenteres der udførligt for den foreslåede rækkefølge af bibelske læsninger, og i nærværende betænkning resumeres de historiske og teologiske begrundelser s. 29 ff. (Christian Thodberg).

Forslaget fra 1975 fremlagdes til afprøvning og debat i de danske menigheder, og rapporter og kommentarer er tilgået kommissionen og har spillet en vigtig rolle for det videre arbejde i kommissionen. En af de mest erfarne brugere af forslaget, provst Morten Øllgaard, Vorde, fremlægger sine synspunkter s. 72 ff; Øllgaard har endvidere deltaget i kommissionens afsluttende arbejde med alterbogen.

Professor, dr. theol. Eduard Nielsen har offentligt kommenteret især udvalget af gammeltestamentlige læsninger og er blevet inddraget i arbejdet i forbindelse med opstillingen af en ny gammeltestamentlig række af læsninger, således at det her fremlagte forslag i modsætning til det i Betænkning nr. 750 resulterer i to selvstændige kirkeår, hvor hver søn- og helligdag har sin indgangslæsning og sit prædikeevangelium. Om principperne for udvælgelsen af de gammeltestamentlige læsninger skriver prof. Eduard Nielsen s. 32 ff.

Helt afgørende for det foreliggende forslag til alterbog er de nye kollekter. Anna Sophie Seidelin har i en årrække arbejdet på en nyoversættelse og bearbejdelse af Veit Dietrich-kollekterne og missale-kollekterne med udgangspunkt i det lidt upåagtede standardværk på dansk, *Gudstjenestekollekterne* 1953 (der i hovedsagen skyldes afdøde domprovst Richard Fangel, Ribe) samt i *Prøvealterbogen* 1958. Arbejdet med de to klassiske kollektformer vil Anna Sophie Seidelin formentlig fremlægge i en selvstændig form. Selv om de klassiske kollektformer har været en væsentlig inspiration, er fru Seidelins udkast til en dobbelt kollekt-række i det foreliggende forslag til alterbog et nyt og selvstændigt arbejde, hvoraf dele allerede har været i brug i nogle år i flere danske kirker. Anna Sophie Seidelin orienterer om sit arbejde s. 40 ff.

Alterbogsforslaget falder således i to selvstændige årgange, hvor kun de valgfri tredje prædiketekster og udgangslæsningerne er fælles:

1. år

fælles

2. år

Kollekt

Indgangslæsning

Evangelium

Kollekt

Indgangslæsning

Evangelium

Tredje prædiketekst

Udgangslæsning

Denne opstilling af læsningerne i gudstjenesten er som nævnt fremkommet ud fra en historisk og teologisk overvejelse, men i videre forstand giver den anledning til en ny tydning af gudstjenestens struktur. En sådan inspirerende tydning fremlægger Erik A. Nielsen s. 55 ff, og her som andre steder står afhandlinger med angivet forfatternavn for forfatterens egen regning. I kommissionen har vi ikke gjort noget forsøg på at lade de forskellige indslag stå éntydigt som *kommissionens* standpunkt, men det har været hensigten i den principielle indledning at præsentere forskellige kommissionsmedlemmers syn på det samme alterbogsforslag.

Forslaget er en *helhed*. Udvalget af læsninger og rækkefølgen af læsninger er tænkt sammen med kollektterne; forslaget rummer så mange ændringer af f.eks. evangelieteksterne på en række søndage (se registeret s. 381 i Alterbogsforslaget), at kollektterne ikke kan tages ud og bruges i den hidtidige gudstjenestes form. Når alterbogsforslaget derfor i lighed med kommissionens øvrige forslag tages i brug i enighed mellem præst og menighed og med biskoppens tilladelse, må man følge hele forslaget eller lade det ligge.

Just for at fremhæve forslaget som en helhed har vi derfor også ønsket at slette det ret nye skel mellem alterbog og ritualbog og fremlægger i alterbogsforslaget en samlet oversigt over hele højmessens gang, altergangsritualerne medregnet. I den forbindelse gøres opmærksom på de nye ind- og udgangsbønner, der ligesom kollektbønnerne er udarbejdet af Anna Sophie Seidelin. Hvad angår andre enkeltheder som f.eks. salutationens form (Herren være med jer/ Herren være med dig) og altergangsritualerne, følges de i *Foreløbige Ændringer 1972* autoriserede former, som vi ikke har ønsket at ændre.

Det samlede højmesseforslag rejser visse praktiske problemer. F.eks. kan det sommetider føles vanskeligt fra alteret før salmen før prædikenen at oplæse det evangeliestykke, hvorover der skal prædikes, fordi sammenhængen er svær at fastholde; i dette tilfælde og i almindelighed kan man anvende rækkefølgen:

- 2. salme
- Trosbekendelsen
- 3. salme
- Evangelium
- Prædiken

Et særligt problem rejser mesningen af de nye kollekter, hvor præsten bruger denne smukke skik. I den forbindelse har kommissionen konsulteret et af sine tidligere medlemmer, professor, dr. phil. Henrik Glahn, og der fremlægges som modeller for messede kollekter s. 47 ff (*Christian Thodberg*).

Hvad angår den klassiske passionsharmon i salmebogen: »Vor Herre Jesu Kristi lidelses-historie«, henvises til den hidtidige alterbog, og vi anbefaler iøvrigt, at man på langfredag og ved fastegudstjenester bevarer friheden til selv at vælge tekster og peger på den oftere forekommende sædvane, at man på langfredag og ved fastegudstjenester henter teksten fra ét evangelieskrift for at udnytte det enkelte evangelieskrifts særpræg.

Med det rige kollektstof, der fremlægges i alterbogsforslaget, mener vi heller ikke, at der er behov for de særlige kollekter i den hidtidige alterbog.

I det nye alterbogsforslag fremlægges ikke noget nyt forslag til kirkebønsformer, således som det var tilfældet i *Prøveritualbogen 1963*. Den kgl. anordning vedrørende bønner for Kongehuset skal revideres i 1986. Efter forhandling med kirkeministeriet har kommissionen skønnet, at opgaven med henblik på kirkebønnens udformning er taget ud af dens kommissorium.

Som noget helt nyt i dansk liturgisk tradition fremlægger kommissionen endelig en rammeordning med forslag til bønner og tekster for en børne- og familiegudstjeneste på højmessens plads. I den forbindelse gøres opmærksom på, at man ikke hermed har taget hensyn til eller givet retningslinier for børne- og familiegudstjenester på andre tidspunkter, hvor formerne må anses for at være anderledes frie, men på højmessens plads må tages særlige hensyn til de vanlige kirkegængere, ligesom der iøvrigt må være et positivt forhold mellem børne- og familiegudstjenesten og den gudstjenesteform, som især børnene skal opdrages til at deltage i.

Udgangspunktet har været det arbejde, som en arbejdsgruppe på Præstehøjskolen udførte 1982-84 på kommissionens foranledning, og som udmøntedes i bogen *Børnegudstjeneste med højmessens grundtræk* (1984). Forslaget er i hovedsagen udarbejdet med denne bog og dens forslag som udgangspunkt. Der fremlægges en historisk redegørelse s. 77 ff (Christian Thodberg) og en principiel indledning s. 85 ff (Per Jensen).

August 1985

Niels Hyldahl

Joh. W. Jacobsen

Per Jensen

(fmd.)

Th. V. Kragh

Aage Laursen

P. G. Lindhardt

Erik A. Nielsen

Anna Sophie Seidelin

Christian Thodberg

Karen Siersbæk (sekr.)

Den danske højmesse

Indgangsbøn

Lad os alle bede!
 Herre vor Gud,
 hør os, som er samlede her
 i det hus, vi har bygget for dit navn.
 Luk vore ører op, så vi hører dit ord,
 luk vore øjne op, så vi ser din herlighed,
 luk vore hjerter op, så vi omvender os,
 giv os stemme, så vi bekender og lovsynger dig,
 du Herre, som skabte os,
 du frelser, som forløste os,
 du gode Helligånd, som trøster os i livet og i døden.
 Amen.

Indgangssalme

Kollekt

Præsten vender sig mod menigheden og messer eller siger:

Herren være med jer!

Menigheden synger som svar:

Og Herren være med dig!

Præsten fortsætter:

Lad os alle bede!

Derpå vender præsten sig på ny mod alteret og messer eller læser kollektten fra den tekstrække, hvorover der prædikes, hvorpå menigheden synger:

Amen.

Indgangslæsning

Præsten vender sig mod menigheden og siger:

Således står der skrevet ...

hvorefter præsten læser dagens indgangslæsning fra den tekstrække, over hvis evangelium der prædikes. Menigheden står op under læsningen.

Anden salme

Dåben finder sted efter 2. salme eller på 2. salmes plads. I så fald udelades trosbekendelsen efter evangeliet.

Evangelium

Præsten vender sig mod menigheden og messer eller siger:

Dette hellige evangelium skriver evangelisten ...

Menigheden synger som svar:

Gud være lovet for sit glædelige budskab.

Præsten messer eller læser derpå, medens menigheden står op, dagens evangelium fra den tekstrække, hvorover der prædikes.

Trosbekendelsen

Hvor forsagelsen og trosbekendelsen bruges, kan de fremsiges (eller syn-
ges) af præsten eller (og) menigheden.

Forsagelsen og trosbekendelsen kan også fremsiges fra prædikestolen.

Jeg (vi) forsager Djævelen og alle hans gerninger og alt hans væsen.

**Jeg (vi) tror på Gud Fader, den almægtige, Himmelen
og jordens skaber,**

**og på Jesus Kristus, hans enbårne Søn, vor Herre, som
er undfanget ved Helligånden, født af Jomfru "Maria,
pint under Pontius Pilatus, korsfæstet, død og begra-
vet, nedfaret til Dødsriget, på tredje dag opstanden fra
de døde, opfaret til Himmels, siddende ved Gud Fa-
ders, den almægtiges, højre hånd, hvorfra han skal
komme at dømme levende og døde.**

**Jeg (vi) tror på Helligånden, den hellige, almindelige
kirke, de helliges samfund, syndernes forladelse, kø-
dets opstandelse og det evige liv.**

Eller:

**Jeg tror på én Gud, den almægtige Fader, Himmelen
og jordens, alt det synliges og usynliges skaber.**

**Og på én Herre, Jesus Kristus, Guds enbårne Søn, som
er født af Faderen før alle tider, Gud af Gud, lys af lys,
sand Gud af sand Gud, født, ikke skabt, af samme
væsen som Faderen, ved hvem alt er skabt, som for os
mennesker og for vor frelse steg ned fra Himlene og
blev kød ved Helligånden af Jomfru Maria og blev**

menneske, som også blev korsfæstet for os under Pontius Pilatus, blev pint og begravet og opstod på tredje dagen ifølge skrifterne og opfor til Himmels, sidder ved Faderens højre hånd og skal komme igen i herlighed for at dømme levende og døde, og der skal ikke være ende på hans rige.

Og på Helligånden, som er Herre, og som levendegør, som udgår fra Faderen og fra Sønnen, som tilbedes og æres tillige med Faderen og Sønnen, som har talt ved profeterne. Og på én, hellig, almindelig og apostolisk kirke. Jeg bekender én dåb til syndernes forladelse og forventer de dødes opstandelse og den kommende verdens liv.

Efter trosbekendelsen svarer menigheden med amen eller et salmevers.

Salme før prædiken

Prædiken

På prædikestolen indleder præsten med en bøn før prædiken.

Præsten kan også gå på prædikestolen efter 2. salme og oplæse evangeliet efter bønne. Hvor man ønsker at bevare såvel tre salmer i formessen som oplæsningen af evangeliet fra prædikestolen, kan trosbekendelsen anbringes som det eneste led mellem 2. salme og salmen før prædiken.

Lovprisning efter prædiken

Lov og tak og evig ære være dig vor Gud, Fader, Søn og Helligånd, du, som var, er og bliver én sand treenig Gud, højlovet fra første begyndelse, nu og i al evighed. Amen.*

* Eller: Ære være Faderen og Sønnen og den Helligånd, som det var i begyndelsen, og nu og altid og fra evighed til evighed. Amen. (Det lille Gloria).

Kirkebøn*

I kirkebønnen er præsten frit stillet med hensyn til ordlyden, derimod ikke med hensyn til indholdet. Vejledende for bønnens indhold er nedenstående bøn, der benyttes, hvor præsten ikke ønsker selv at forme ordene; kirkebønnen kan bedes fra alteret efter salmen efter prædikenen:

Trøst og styrk du, vor Gud, alle dem, som er syge og sorgfulde, enten de er fjern eller nær! Vær med din nådige hjælp hos alle dem, som lider under anfægtelser, og stå os alle bi i fristelsens time!

Velsign og bevar din hellige, almindelige kirke og os i den! Velsign og bevar dine hellige sakramenter og lad dit ord have frit løb iblandt os, for at dit rige med retfærdighed og fred og glæde i Helligånden må udbredes og vokse, og nådens lys skinne for alle dem, der sidder i mørke og dødens skygge!

Hold din beskærmende hånd over vort folk og fædreland og al dets øvrighed, velsign og bevar vor konge {med navns nævnelse}, dronning {med navns nævnelse}, - {andre medlemmer af kongehuset, hvis navns nævnelse er forordnet} - og hele kongens hus! Giv dem og os alle nåde, fred og velsignelse og efter et kristeligt liv den evige salighed!

FADERVOR

Vor Fader, du, som er i Himlene! Helliget vorde dit navn; komme dit rige; ske din vilje som i Himmelen, således også på jorden; giv os i dag vort daglige brød; og forlad os vor skyld, som også vi forlader vore skyldnere; og led os ikke (ind) i fristelse; men fri os fra det onde; thi dit er riget og magten og æren i evighed! Amen.

Fadervor udgår, såfremt der er dåb eller altergang ved gudstjenesten.

Tillysninger

Efter kirkebønnen foretages lysning til ægteskab efter de derom gældende regler. Præsten beder en kort bøn for dem, hvis ægteskab tillyses.

* Kirkebønnens indhold og form er uændret, jfr. forordet i Indledningsbindet.

Derpå følger påbudte kundgørelser, bekendtgørelse af den følgende helldags gudstjeneste samt eventuelle andre bekendtgørelser af kirkelig art og anbefaling af gaver til kirkelige formål.

Velsignelse

Præsten siger, medens menigheden rejser sig:

Lad os med apostelen tilønske hverandre: Vor Herres Jesu Kristi nåde, Guds kærlighed og Helligåndens samfund være med os alle. Amen.

Salme efter prædikenen

Altergang

Under salmen efter prædikenen går præsten for alteret iført messeklæder, hvorefter altergang holdes efter en af de tre anvisninger.

Kollekt

For så vidt der ikke er altergang, går præsten for alteret under salmen efter prædikenen. Når salmen er sunget til ende, vender præsten sig mod menigheden og messer eller siger:

Herren være med jer!

Menigheden svarer:

Og Herren være med dig!**

Præsten messer eller siger:

Lad os alle bede!

Derpå vender han sig mod alteret og messer eller læser kollekten om ordet eller en af de til særlige lejligheder anordnede eller tilladte kollekter.

* Hvor skriftemål - enten i den individuelle form med håndspålæggelse eller i generel form med tilsigelse under ét uden håndspålæggelse - bruges efter prædikenen forud for altergangen, bliver rækkefølgen:

Salme efter prædikenen.

Skriftemål.

Frit valgt nadversalme.

Nadverbøn.

Fadervor.

Indstiftelsesord.

Uddeling o.s.v.

** Salutation og svar kan udelades.

Kollekten om ordet lyder:

Herre Gud himmelske Fader!

Vi takker dig,

fordi du har givet os dit hellige og salige ord,
som også her hos os forsamler din kristne kirke.

Nu beder vi dig:

Bliv hos os med din Helligånd,
så vi bevarer dit ord og retter os derefter,
og hver dag lever i troen,
indtil vi bliver til evig tid salige,
ved din elskede Søn, Jesus Kristus, vor Herre,
som med dig lever og regerer i Helligånds enhed,
én sand Gud fra evighed og til evighed.

Menigheden svarer:

Amen.

Udgangslæsning

Præsten vender sig mod menigheden og siger:

Således skriver ...

hvorefter præsten læser udgangslæsningen til den pågældende søndag.

Velsignelse

Vendt mod menigheden messer eller siger præsten:

Herren være med jer!

Menigheden svarer:

Og Herren være med dig!*

Menigheden rejser sig, og præsten lyser velsignelsen:

Herren velsigne dig og bevare dig!

Herren lade sit ansigt lyse over dig og være dig nådig!

Herren løfte sit åsyn på dig og give dig fred!

Menigheden svarer:

Amen. Amen. Amen.

Udgangssalme

Udgangsbede

Lad os alle bede.

* Hvis salutation og svar er brugt før kollekten, kan de udelades her.

Herre, jeg takker dig af hele mit hjerte,
 fordi jeg går ud herfra som et frit menneske
 med mine synders forladelse og din velsignelse.
 Bliv hos mig med din fred,
 og giv mig mod til at leve,
 som du har lært mig.
Amen.

Altergang

Under salmen efter prædikenen (dåben) går præsten for alteret iført messeklæder, hvorefter altergang holdes efter en af de tre følgende anvisninger:

1. Kort nadverritual

Præsten (vendt mod alteret) messer eller siger:

Vi takker dig, vor Herre Jesus Kristus,
 fordi du for vor skyld ydmygede dig
 og gav dig verden i vold.
 Vi beder dig:
 Gå til bords med os
 og bliv ét med os i vor fattigdom.
 Giv os udholdenhed indtil døden
 og skænk os det evige liv!

Menigheden:

Amen.

Eller:

Opstandne Herre og frelser, du, som selv er til stede
 iblandt os med al din kærligheds rigdom! Giv os at
 modtage dit legeme og blod til din ihukommelse og til
 stadfæstelse i troen på syndernes forladelse. Rens os fra
 synd og styrk os i det evige livs håb. Giv os at vokse i
 kærligheden og lad os med alle troende blive ét i dig,
 ligesom du er ét med Faderen.

Menigheden.

Amen.

Fast nadversalme (nr. 416, 173, 431, 422, 423, 365 eller 174).

Præsten:

Vor Fader, du, som er i Himlene! Helliget worde dit

navn; komme dit rige; ske din vilje som i Himmelen, således også på jorden; giv os i dag vort daglige brød; og forlad os vor skyld, som også vi forlader vore skyldnere; og led os ikke (ind) i fristelse; men fri os fra det onde; thi dit er riget og magten og æren i evighed!

Menigheden:

Amen.

Præsten:

Vor Herre Jesus Kristus i den nat, da han blev forrådt, tog brødet (NB), takkede og brød det, gav sine disciple det og sagde: »Tag dette og spis det; det er mit legeme, som gives for jer. Gør dette til min ihukommelse.«

Ligeså tog han også kalken (NB) efter aftensmåltidet, takkede, gav dem den og sagde: »Drik alle heraf; denne kalk er den nye pagt i mit blod, som udgydes for jer til syndernes forladelse. Gør dette, så ofte som I drikker den, til min ihukommelse.«

Ved NB tager præsten disken, henholdsvis kalken, og sætter dem ikke, før han har læst det pågældende afsnit af indstiftelsesordene til ende.

Altergæsterne knæler ved alterbordet. Idet præsten rækker brødet, siger han til hver nadvergæst:

Det er Jesu Kristi legeme.

Eller:

Modtag Jesu Kristi legeme.

Eller tavs uddeling.

Idet præsten rækker vinen, siger han til hver nadvergæst:

Det er Jesu Kristi blod.

Eller:

Modtag Jesu Kristi blod.

Eller tavs uddeling.

Efter hvert bord siger præsten:

Den korsfæstede og opstandne frelser, vor Herre Jesus Kristus, som nu har givet jer sit hellige legeme og blod, hvormed han har gjort fyldest for alle jeres/vore synder, han styrke og opholde jer derved i en sand tro til det evige liv! Fred være med jer!

Efter alle borde undtagen det sidste kan præsten indskrænke sig til at sige:
Fred være med jer!

Hvor flere præster fungerer ved altergangen, går den administrerende præst med kalken.

Når den administrerende præst selv ønsker at gå til alters, uddeler han brødet først til de andre nadvergæster og derefter til sig selv med de sædvanlige ord eller tavst; på samme måde med vinen. I slutningsønsket ændres da ordene »jer« og »jeres« til »os« og »vore«.

Når nadverhandlingen er afsluttet, vender præsten sig mod menigheden og messer eller siger:

Lad os alle bede!

Derpå vender han sig mod alteret og messer eller siger:

Vi takker dig, Herre vor Gud, almægtige Fader, fordi du i din barmhjertighed vederkvæger os med disse livsalige gaver. Vi beder dig, at du vil lade dine gaver komme os rettelig til gode, til at styrke vor tro, grundfæste vort håb og gøre den indbyrdes kærlighed levende iblandt os, for din Søns, Jesu Kristi, vor Herres skyld.

Ved gudstjenester, hvor der har været både dåb og nadver, kan kollekten til 1. Søndag efter Påske benyttes som kollekt i nadverkollektens sted:

Herre, vor Gud, himmelske Fader! Vi takker dig for din usigelige nåde, at du ved din Søn, vor opstandne frelser, os til trøst og syndernes forladelse har givet os dit ord og dine sakramenter. Vi beder dig: giv os din Helligånd, så vi af hjertet må tro dit ord og ved de hellige sakramenter dag for dag styrkes i troen, indtil vi bliver evindeligt salige ved din Søn, vor Herre Jesus Kristus, som med dig lever og regerer i Helligånds enhed, én sand Gud fra evighed og til evighed!

Menigheden:

Amen.

Udgangslæsning

Efter altergangens afslutning vender præsten sig og læser udgangslæsningen til den pågældende søndag.

Velsignelse

Præsten:

Herren være med jer.

Menigheden.

Og Herren være med dig.

Præsten:

Herren velsigne dig og bevare dig!

Herren lade sit ansigt lyse over dig og være dig nådig!

Herren løfte sit åsyn på dig og give dig fred!

Menigheden:

Amen. Amen. Amen.

2. Let revideret udgave af 912-ritualerne

Præsten messer eller siger, vendt mod menigheden:

Opløft jeres hjerter til Herren! Lad os prise Hans navn!

Vendt mod alteret:

Hellig, hellig, hellig er Herren, Gud den almægtige,
Han som var, og som er, og som kommer.

Menigheden:

Hosianna i det højeste!

Præsten:

Velsignet være Han, som kommer i Herrens navn.

Menigheden:

Hosianna i det højeste!

Menigheden synger:

O, du Guds Lam!
med korsets skam,
du bar al verdens synder,
derfra al trøst begynder;
miskundelig
forbarm du dig!

O, du Guds Lam!
med korsets skam,
du bar al verdens synder,
dermed al fred begynder;
af kærlighed
giv os din fred!

O, du Guds Lam!
 med korsets skam,
 du bar al verdens synder,
 derfra vort liv begynder;
 vor død til trods
 opliv du os!*

Menigheden kan nøjes med at synge et af salmens vers.
 I stedet for indledningen *Opløft jeres hjerter* kan nadverhandlingen indledes med følgende tiltale til nadvergæsterne:

Præsten (vendt mod menigheden):

Kære Kristi venner! Vor Herre Jesus Kristus har selv sagt: »Jeg er livets brød. Den, som kommer til mig, skal ikke hunge; og den, som tror på mig, skal aldrig tørste.« I sin hellige nadver skænker den korsfæstede og opstandne frelser os sig selv, så at hver den, som hunger og tørster efter retfærdighed, der kan finde mad og drikke til evigt liv. Så følg i lydig tro hans indbydelse, når han siger: »Tag dette og spis det; drik alle deraf; gør dette til min ihukommelse.« Da vil han forene jer med sig selv, så at I under vandringen her på jorden stadig må komme ham i hu og engang samles med ham i hans rige. Derom vil vi nu af hjertet bede.

(vendt mod alteret):

Opstandne Herre og frelser, du, som selv er til stede iblandt os med al din kærligheds rigdom! Giv os at modtage dit legeme og blod til din ihukommelse og til stadfæstelse i troen på syndernes forladelse. Rens os fra

* eller salmebogen nr. 174 (O, du Guds Lam uskyldig)

eller Agnus Dei i prosaform:

O, Guds Lam uskyldig, du som bærer verdens synd:
 forbarm dig over os!

O, Guds Lam uskyldig, du som bærer verdens synd:
 forbarm dig over os!

O, Guds Lam uskyldig, du som bærer verdens synd:
 forlen os din fred!

Amen.

synd og styrk os i det evige livs håb. Giv os at vokse i kærligheden og lad os med alle troende blive ét i dig, ligesom du er ét med Faderen.

Menigheden:

Amen.

Eller:

Vi takker dig, vor Herre Jesus Kristus,
fordi du for vor skyld ydmygede dig
og gav dig verden i vold.

Vi beder dig:

Gå til bords med os
og bliv ét med os i vor fattigdom.
Giv os udholdenhed indtil døden
og skænk os det evige liv!

Menigheden:

Amen.

Sidstnævnte bøn må ikke bruges som alternativ, når man har brugt indledningen: *Kære Kristi venner!*

Præsten:

Vor Fader, du, som er i Himlene! Helliget vorde dit navn; komme dit rige; ske din vilje som i Himmelen, således også på jorden; giv os i dag vort daglige brød; og forlad os vor skyld, som også vi forlader vore skyldnere; og led os ikke (ind) i fristelse; men fri os fra det onde; thi dit er riget og magten og æren i evighed!

Menigheden:

Amen.

Præsten:

Vor Herre Jesus Kristus i den nat, da han blev forrådt, tog brødet (NB), takkede og brød det, gav sine disciple det og sagde: »Tag dette og spis det; det er mit legeme, som gives for jer. Gør dette til min ihukommelse.«

Ligeså tog han også kalken (NB) efter aftensmåltidet, takkede, gav dem den og sagde: »Drik alle heraf; denne kalk er den nye pagt i mit blod, som udgydes for jer

til syndernes forladelse. Gør dette, så ofte som I drikker den, til min ihukommelse.«

Ved NB tager præsten disken, henholdsvis kalken, og sætter dem ikke, før han har læst det pågældende afsnit af indstiftelsesordene til ende.

Altergæsterne knæler ved alterbordet. Idet præsten rækker brødet, siger han til hver nadvergæst:

Det er Jesu Kristi legeme.

Eller:

Modtag Jesu Kristi legeme.

Eller tavs uddeling.

Idet præsten rækker vinen, siger han til hver nadvergæst:

Det er Jesu Kristi blod.

Eller:

Modtag Jesu Kristi blod.

Eller tavs uddeling.

Efter hvert bord siger præsten:

Den korsfæstede og opstandne frelser, vor Herre Jesus Kristus, som nu har givet jer sit hellige legeme og blod, hvormed han har gjort fyldest for alle jeres/vore synder, han styrke og opholde jer derved i en sand tro til det evige liv!

Fred være med jer!

Efter alle borde undtagen det sidste kan præsten indskrænke sig til at sige:

Fred være med Jer!

Hvor flere præster fungerer ved altergangen, går den administrerende præst med kalken. Når den administrerende præst selv ønsker at gå til alters, uddeler han brødet først til de andre nadvergæster og derefter til sig selv med de sædvanlige ord eller tavst; på samme måde med vinen. I slutningsønsket ændres da ordene »jer« og »jeres« til »os« og »vore«.

Når nadverhandlingen er afsluttet, vender præsten sig mod menigheden og messer eller siger:

Lad os alle bede!

Derpå vender han sig mod alteret og messer eller siger:

Vi takker dig, Herre vor Gud, almægtige Fader, fordi du i din barmhjertighed vederkvæger os med disse livsalige gaver. Vi beder dig, at du vil lade dine gaver komme os rettelig til gode, til at styrke vor tro, grund-

fæste vort håb og gøre den indbyrdes kærlighed levende
iblandt os, for din Søns, Jesus Kristi, vor Herres skyld.

Menigheden:

Amen.

Ved gudstjenester, hvor der har været både dåb og nadver, kan kollekten
til 1. Søndag efter Påske benyttes som kollekt i nadverkollektens sted:

Herre, vor Gud, himmelske Fader! Vi takker dig for
din usigelige nåde, at du ved din Søn, vor opstandne
frelser, os til trøst og syndernes forladelse har givet os
dit ord og dine sakramenter. Vi beder dig: giv os din
Helligånd, så vi af hjertet må tro dit ord og ved de
hellige sakramenter dag for dag styrkes i troen, indtil vi
bliver evindeligt salige ved din Søn, vor Herre Jesus
Kristus, som med dig lever og regerer i Helligånds en-
hed, én sand Gud fra evighed og til evighed!

Menigheden:

Amen.

Udgangslæsning

Efter altergangens afslutning vender præsten sig og læser udgangslæsning-
en til den pågældende søndag.

Velsignelse

Præsten:

Herren være med jer.

Menigheden:

Og Herren være med dig.

Præsten:

Herren velsigne dig og bevare dig!

Herren lade sit ansigt lyse over dig og være dig nådig!

Herren løfte sit åsyn på dig og give dig fred!

Menigheden:

Amen. Amen. Amen.

3. Udvidet nadverritual

Efter salme efter prædikenen og evt. skriftemål:

Præsten, messer eller siger, vendt mod menigheden:

Opløft jeres hjerter til Herren! Lad os prise Hans navn!

Vi takker og lover dig, Gud Fader Almægtige, ved Jesus Kristus, vor Herre. Du skabte Himlen og hele dens hær, jorden og alt, som er derpå. Liv og ånde giver du os, mætter os daglig af din fylde. Derfor vil vi med hele din menighed på jorden, i kor med alle engle, synge din herligheds lovsang:

Menigheden:

Hellig, hellig, hellig er Herren, Gud den Almægtige.
Himlen og jorden er fuld af din herlighed.
Hosianna i det højeste!

Præsten:

Velsignet være Han, som kommer i Herrens navn.

Menigheden:

Hosianna i det højeste!

Præsten:

Opstandne Herre og frelser, du som selv er til stede iblandt os med al din kærligheds rigdom! Giv os at modtage dit legeme og blod til din ihukommelse og til stadfæstelse i troen på syndernes forladelse. Rens os fra synd og styrk os i det evige livs håb. Giv os at vokse i kærligheden og lad os med alle troende blive ét i dig, ligesom du er ét med Faderen.

Menigheden:

Amen.

Eller:

Vi takker dig, vor Herre Jesus Kristus,
fordi du for vor skyld ydmygede dig
og gav dig verden i vold.
Vi beder dig:
Gå til bords med os
og bliv ét med os i vor fattigdom.
Giv os udholdenhed indtil døden
og skænk os det evige liv!

Menigheden:

Amen.

Præsten:

Vor Fader, du, som er i Himlene! Helliget vorde dit navn; komme dit rige; ske din vilje som i Himmelen, således også på jorden; giv os i dag vort daglige brød; og forlad os vor skyld, som også vi forlader vore skyldnere; og led os ikke (ind) i fristelse; men fri os fra det onde; thi dit er riget og magten og æren i evighed!

Menigheden:

Amen.

Præsten:

Vor Herre Jesus Kristus i den nat, da han blev forrådt, tog brødet (NB) takkede og brød det, gav sine disciple det og sagde: »Tag dette og spis det; det er mit legeme, som gives for jer. Gør dette til min ihukommelse.«

Ligeså tog han også kalken (NB) efter aftensmåltidet, takkede, gav dem den og sagde: »Drik alle heraf; denne kalk er den nye pagt i mit blod, som udgydes for jer til syndernes forladelse. Gør dette, så ofte som I drikker den, til min ihukommelse.«

Ved NB tager præsten disken, henholdsvis kalken, og sætter dem ikke, før han har læst det pågældende afsnit af indstiftelsesordene til ende.

Altergæsterne knæler ved alterbordet. Idet præsten rækker brødet, siger han til hver nadvergæst:

Det er Jesu Kristi legeme.

Eller:

Modtag Jesu Kristi legeme.

Eller tavs uddeling.

Idet præsten rækker vinen, siger han til hver nadvergæst:

Det er Jesu Kristi blod.

Eller:

Modtag Jesu Kristi blod.

Eller tavs uddeling:

Under uddelingen kan synges *Agnus Dei* i form af salmen: O, du Guds Lam! (Nr. 365 eller 174) eller i prosaform:

O, Guds Lam uskyldig,

du som bærer verdens synd:

forbarm dig over os!

O, Guds Lam uskyldig,

du som bærer verdens synd:
 forbarm dig over os!
 O, Guds Lam uskyldig,
 du som bærer verdens synd:
 forlen os din fred!
 Amen.

Efter hvert bord siger præsten:

Den korsfæstede og opstandne frelser, vor Herre Jesus Kristus, som nu har givet jer sit hellige legeme og blod, hvormed han har gjort fyldest for alle jeres/vore synder, han styrke og opholde jer derved i en sand tro til det evige liv!
 Fred være med jer!

Efter alle borde undtagen det sidste kan præsten indskrænke sig til at sige:
 Fred være med Jer!

Hvor flere præster fungerer ved altergangen, går den administrerende præst med kalken. Når den administrerende præst selv ønsker at gå til alters, uddeler han brødet til de andre nadvergæster og derefter til sig selv med de sædvanlige ord; på samme måde med vinen. I slutningsønsket ændres da ordene »jer« og »jeres« til »os« og »vore«.

Når nadverhandlingen er afsluttet, vender præsten sig mod menigheden og messer eller siger:

Lad os alle bede!

Derpå vender han sig mod alteret og messer eller siger:

Vi takker dig, Herre vor Gud, almægtige Fader, fordi du i din barmhjertighed vederkvæger os med disse livsalige gaver. Vi beder dig, at du vil lade dine gaver komme os rettelig til gode, til at styrke vor tro, grundfæste vort håb og gøre den indbyrdes kærlighed levende iblandt os, for din Søns, Jesu Kristi, vor Herres skyld.

Menigheden:

Amen.

Ved gudstjenester, hvor der har været både dåb og nadver, kan kollekten til 1. Søndag efter Påske benyttes som kollekt i nadverkollektens sted:

Herre, vor Gud, himmelske Fader! Vi takker dig for din usigelige nåde, at du ved din Søn, vor opstandne frelser, os til trøst og syndernes forladelse har givet os

dit ord og dine sakramenter. Vi beder dig: giv os din Helligånd, så vi af hjertet må tro dit ord og ved de hellige sakramenter dag for dag styrkes i troen, indtil vi bliver evindelig salige ved din Søn, vor Herre Jesus Kristus, som med dig lever og regerer i Helligånds enhed, én sand Gud fra evighed og til evighed!

Menigheden:

Amen.

Udgangslæsning

Efter altergangens afslutning vender præsten sig og læser udgangslæsningen til den pågældende søndag.

Velsignelse

Præsten:

Herren være med jer.

Menigheden:

Og Herren være med dig.

Præsten:

Herren velsigne dig og bevare dig!

Herren lade sit ansigt lyse over dig og være dig nådig!

Herren løfte sit åsyn på dig og give dig fred!

Menigheden:

Amen. Amen. Amen.

Skriftemål

Skriftemålet finder sted før gudstjenestens begyndelse, men kan også anbringes mellem prædiken og altergang jfr. s. 9.

Efter **skrifte**tale og/eller skriftebøn siger præsten (jfr. Prøveritualbogen 1963, side 69):

På Jesu Kristi befaling og for hans lidelses og døds skyld tilsiger jeg jer alle jeres synders nådige forladelse i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn!

Derefter siger præsten under håndspåleggelse til hver enkelt:

Så tilsiger jeg dig alle dine synders nådige forladelse i
Faderens og Sønnens og Helligåndens navn.

Derefter siger præsten til hvert hold for sig:

Han, som har begyndt den gode gerning i jer, han fuld-
føre den til Jesu Kristi dag!

Fred være med jer! Amen.

Den historiske og teologiske baggrund for tekstlæsningsforslaget

Prof. Chr. Thodberg

Med det foreliggende forslag til alterbog indføres to selvstændige kirkeår. For hvert kirkeårs vedkommende angives til hver søn- og helligdag i formessen (1) en indgangslæsning fra Gammel Testamente og efter 2. salme eller på prædikestolen (2) den evangelietekst, hvorover der skal prædikes, og ved gudstjenestens slutning umiddelbart før Velsignelsen (3) en udgangslæsning; denne sidste læsning er ofte den samme som den epistellæsning, der kendes fra den hidtidige 1. tekstrække. Mens hver søn- og helligdag i det pågældende kirkeår har sin særskilte indgangslæsning og sit prædike-evangelium, er udgangslæsningen fælles for begge kirkeår på hver søn- og helligdag.

Dermed viderefører det foreliggende forslag intentionen fra *Betænkning nr. 750: De bibelske læsninger i gudstjenesten* (1975), og der henvises i almindelighed til de historiske og principielle overvejelser i denne betænkning (s. 197-226). For en ordens skyld skal disse overvejelser dog resumeres og suppleres, hvor det er nødvendigt.

I løbet af de sidste 20 år har tekstrækkerne været genstand for en livlig debat i hele den vestlige kristenhed. Udgangspunktet har været den tekstrækkereform, der indførtes i den katolske kirke (1969) som et resultat af 2. Vatikanerkoncil; forslaget foreligger på dansk i »Lektionar til brug på søn- og helligdage i bispedømmet København« (1970-75). Her indføres ialt tre selvstændige kirkeår, og til hver søn- og helligdag anføres i formessen en gammeltestamentlig læsning (i tiden fra påske til pinse en læsning fra Apostlenes Gerninger), en læsning fra de apostolske skrifter og en evangelietekst. Bortset fra læsningerne omkring de store kirkelige højt-

der (jul, påske, Kristi himmelfart og pinse) opløses i den katolske kirke det gamle kirkeår, som vi kender fra 1. tekstrække - den gammelkirkelige række, hvoraf størstedelen går tilbage til den ældste kirke. Efter den nye katolske ordning skal hvert kirkeår behandle sit evangelium, nemlig i rækkefølge Mattæus, Markus og Lukas, mens Johannes læses fra slutningen af fasten til og med pinse. Både hvad angår læsningerne fra evangelierne og de apostolske skrifter anvendes en delvis fortløbende læsning, mens de gammeltestamentlige læsninger er udvalgt på grundlag af en »tekstharmonisering ud fra temaet«, nemlig det tema, der markeres af evangelieteksterne eller af den kirkelige fests karakter. Det katolske forslag rummer også læsninger til hverdage og helgendage, men dette har ikke egentlige interesse i denne sammenhæng.

Ud fra sine egne forudsætninger er det katolske forslag en imponerende indsats. Foruden en række pædagogiske og pastorale hensyn tilgodeser forslaget også væsentlige dele af den gammelkirkelige tradition (det gælder den ovenfor nævnte brug af Johannes-evangeliet og Apostlenes Gerninger). Set i sammenhæng med det nærværende danske forslag, der også er at betragte som et indlæg i en økumenisk debat, er det afgørende imidlertid den katolske opgivelse af den gammelkirkelige vestlige tekstrække, der hidtil trods alle andre forskelle har bundet den vestlige kristenhed sammen. Med et udtryk fra Det Lutherske Verdensforbund skabte det katolske forslag »en ny økumenisk situation«. Det Lutherske Verdensforbund tog af dette forhold anledning til at foreslå en serie regionale konferencer inden for de lutherske kirker,

der traditionelt hører sammen. Hensigten var ganske tydeligt, at der inden for de enkelte regioner skulle skabes en fælles enhed i et forsøg på at tilnærme sig det katolske tekstlæsningsforslag.

I denne forbindelse nedsattes en komité med repræsentanter fra de nordiske kirker. De danske repræsentanter var biskop Johs. W. Jacobsen og især nu afdøde sognepræst, dr. theol. Paul Seidelin og professor Christian Thodberg. Inden for de nordiske kirker var forskellene allerede store på dette område, fordi Sverige, Norge og Finland siden sidste halvdel af forrige århundrede har haft hele tre tekstrækker, mens Danmark først i 1885 fik sin anden tekstrække, hvortil kommer, at den svenske kirke i 1942 foretog en gennemgribende revision, der også omfattede den gamle 1. tekstrække; som princip hævdedes en »tekstharmonisering ud fra temaet«, og den svenske 1942-reform har utvivlsomt også været en inspiration for det katolske 1969-forslag.

Forhandlingerne i den nordiske komité var særdeles interessante og frugtbare, men selv om der opnåedes enighed på mange punkter, skilte de danske repræsentanter sig dog ud fra de øvrige nordiske kirker, der i den følgende tid sammen med de øvrige lutherske kirker, den anglikanske kirke og de store kirkesamfund af reformatorisk rod i USA i større eller mindre grad reviderede deres tekstrækker efter det katolske mønster.

Den danske enegang hænger sammen med, at 1. tekstrække gennemgående har haft en stærkere stilling i Danmark end i de øvrige nordiske lande; af samme grund blev det danske forslag til en 3. tekstrække i *Prøvealterbogen 1958* heller ikke til noget. Dette skyldes ikke blot en liturgisk konservatisme, men bl.a. at den danske gudstjenestes karakter af en salmegudstjeneste har styrket 1. tekstrækkes stilling, fordi de bedste salmer først og fremmest handler om temaerne fra 1. tekst-rækkes evangelier og epistler.

Endelig har den tematiske sammenbinding af teksterne, der allerede findes i vor 2. tekst-

række, givet anledning til historiske og teologiske overvejelser i konfrontation med den tematiske harmonisering, der allerede fandtes i den svenske alterbog 1942, og som med øget styrke dukkede op i det katolske tekstlæsningsforslag i 1969. Det inspirerede til en historisk analyse af 1. tekstrækkes baggrund, hvor det viser sig, at tekstvalget foruden af helgenkalenderen i høj grad er bestemt af dåbsterminerne i den gamle kirke (6. januar, påske og pinse) og af en tekstforståelse, der meget vel kan tænkes at gå tilbage til Ny Testamente selv (se min afhandling »Perikopevalgets tekstforståelse og Ny Testamente med særligt henblik på dåben« (i *Dåben i Ny Testamente* 1982, s. 266-291)). Således udvalgte fra evangelierne helbredelsesberetningerne som billeder på dåbens kraftige indgriben i et menneskes liv, mens de gammelkirkelige epistler i en lang række tilfælde er at opfatte som formaninger til de nydøbte og de »gamle« kristne. Hermed anlægger den gammelkirkelige tekstrække i sit tekstvalg en overordnet tydning af og henvisning til de døbtes liv og frelse.

Hvis det holder stik, at denne forståelse af teksterne allerede ligger i kim i Ny Testamente, forekommer det oplagt, at man også i en gennemtænkning af teksternes funktion i gudstjenesten idag tager hensyn til dette forhold. Det er baggrunden for, at man i det foreliggende alterbogsforslag flytter den gammelkirkelige epistel hen til slutningen af gudstjenesten som den apostolske formaning til dem, der nu i prædiken og sakramenterne har fået gentaget og bekræftet, hvad dåbens gave er og indebærer. Det skal heller ikke overses, at især Grundtvigs salmer i den danske gudstjeneste har medvirket til at fremhæve dåbens betydning. Set i den sammenhæng kan man godt hævde, at idéen om epistelens flytning er udpræget dansk, men det er ikke rimeligt at påstå, at forslaget i økumenisk sammenhæng skulle være »provinsielt«; tværtimod, det har sin gammelkirkelige baggrund. Hertil kommer, at epistelen eller udgangslæsningen med denne placering i

gudstjenestens forløb får en funktion, der frigør den for at skulle »ligne noget« eller hente sin mening i en bestemt tematiseret overensstemmelse med evangelieteksterne.

På epistelens plads foreslår man her ligesom i Betænkning nr. 750 en læsning fra Gammel Testamente. Denne praksis er allerede kendt og påskønnet især i kraft af Esajas-teksterne på adventssøndagene i den hidtidige 2. tekstrække. I forslaget har man videreført denne tradition med udvælgelse bl.a. af de gammeltestamentlige tekster, der i Ny Testamente tolkes som profetier om Kristi komme. Endvidere har man søgt at udvælge gammeltestamentlige tekster, der fastholder den bibelhistorie, der er kendt fra børnelærdommen og i bredere forstand giver en baggrund for det evangelium, hvorover der sidenhen skal prædikes - undertiden som en direkte kontrastlæsning. I Betænkning nr. 750 (s. 199) siges det, at Gammel Testamente »skal lyde i kirken på sine egne betingelser«. Debatten herom viser, at dette udsagn tit er blevet misforstået; meningen er, at Indgangslæsningen skal være et ægte udtryk fra Gammel Testamente og ikke blot et udsagn, hvor et enkelt ord eller et enkelt vers tematisk skal ramme, hvad man på en given tid opfatter som evangeliets (overordnede) tema. Når det er sagt, skal det indrømmes, at den række af gammeltestamentlige læsninger, der vedrører det andet kirkeår, i højere grad end det første kirkeår er bestemt af den »tekstharmonisering ud fra temaet«, som jeg personligt forholder mig kritisk overfor.

Alterbogsforslaget rummer endelig en række valgfri prædiketekster, der hovedsageligt er hentet fra de apostolske skrifter, bl.a. en del af de tekster, der i forvejen kendes som epistler i den hidtidige 2. tekstrække, og som fra begyndelsen ikke var tænkt som rene læse-tekster, men som prædiketekster, hvilket også fremgår af deres undertiden tunge indholdsmæssige karakter. De valgfri prædiketekster tænkes anvendt ved hverdagsgudstje-

nester, eller hvor der er to gudstjenester i samme kirke som prædiketekst ved morgen- eller aftensang.

Med denne korte redegørelse er skildret det forløb, der inspirerede de danske deltagere i den nordiske perikopekomité og senere den liturgiske kommission til at fremlægge et selvstændigt dansk forslag. Forslaget kan tolkes på forskellige måder; Erik A. Nielsen, der har været stærkt engageret i arbejdet med tekstlæsningsforslaget, fremlægger sin tolkning på s. 54 ff. Fra Betænkning nr. 750 (s. 201f) skal anføres flg.: »Positivt kan forslagens hensigt beskrives således: For den ældste menighed var gudstjenesten på Herrens dag, den første dag i ugen, en ugentlig ihukommelse af påskedag - et præg, som søndagen stadigvæk har i den græsk-ortodokse kirke. Denne gudstjenestekarakter har med Grundtvigs salmer gjort sig stærkt gældende i den danske gudstjeneste (se f.eks. salmebogen nr. 368 og 372). I og med at dåben og altergangen mere end i nogen anden kirke er faste bestanddele af gudstjenesten, fastholdes med stor styrke, at hver søndag har »det hele«, er »et lille kirkeår«, der afspejler vejen fra skabelsen til genløsning mod fuldendelsen. Denne gammelkirkelige og altså også danske tradition styrkes yderligere ved den trelede opbygning: Indgangslæsning fra Det gamle Testamente/Evangelium/Udgangslæsning, der fastholder det nye liv. Der er i forvejen plads for en sådan tolkning af den danske gudstjenestes forløb. Det foreslås derfor, at indgangslæsningen står i begyndelsen af gudstjenesten, prædiketeksten (evangeliet) i midten og udgangslæsningen før den aronitiske velsignelse og sidste salme. Anbringes *dåben* i formessen mellem indgangslæsningen og evangeliet - og *altergangen* umiddelbart før udgangslæsningen, skulle dermed være opbygget en gudstjeneste, der bedre lader de bibelske læsninger komme til deres ret efter deres intention«.

Om de gammeltestamentlige læsninger ved gudstjenesten

Prof. Eduard Nielsen

Kirkeministeriets liturgiske kommission udgav i 1975 en betænkning om »De bibelske læsninger i gudstjenesten« (Betænkning nr. 750). Betænkningens indhold var et forslag til en ny gudstjenesteordning, som menighederne rundt om i landet kunne afprøve efter indhentet tilladelse hos deres biskop, og dette kunne, sammen med de synspunkter, der var fremført i betænkningen, danne udgangspunkt for en almindelig drøftelse af en mulig fornyelse af den danske kirkes gudstjeneste.

Et vigtigt punkt i kommissionens forslag var indførelsen af en læsetekst fra Det gamle Testamente på alle årets søn- og helligdage. Læsningen af den gammeltestamentlige tekst skulle anbringes efter indgangssalme og kollekt, altså på den plads, epistlen har i den traditionelle højmesse. Den gammeltestamentlige tekst ville således blive det første Bibel-ord, der kom til at lyde ved gudstjenesten, og sammen med kollekten og de to eller tre salmer, som efter præstens personlige valg synges forud for evangeliet og søndagens prædiken, skulle den gammeltestamentlige tekst kunne danne en forberedelse til dagens evangelium.

I Betænkning nr. 750 var der imidlertid kun fremsat forslag om én gammeltestamentlig indgangslæsning til hver søn- og helligdag, uanset at der er to tekstrækker med evangelietekster og at der i den traditionelle højmesse er to rækker med episteltekster. Evangelieteksterne i 2. tekstrække ligger tematisk ofte ret tæt op ad teksterne fra 1. tekstrække, men i mange tilfælde er forskellen mellem deres temaer iøjnefaldende. Således står nytårsdag 1. tekstrækkes korte tekst om Jesu omskærelse og navngivning over for 2. rækkes tekst om Fadervor som vejledning

i, hvordan disciplene skal bede. Til 2. søndag i fasten hører efter 1. tekstrække fortællingen om forklarelsen på bjerget, mens 2. tekstrække har fortællingen om den kananæiske kvinde. Til de to helligdage foreslog Betænkning nr. 750 henholdsvis Salme 90, der med sin vældige forkyndelse af Guds storhed og evighed og menneskelivets forkrænkelighed passer udmærket til nytårsdag, men i og for sig ikke leder direkte frem til nogen af de to evangelietekster, og beretningen i 1. Kong. 19,1-13a om Guds åbenbaring for Elias på Horebs bjerg, der tematisk ligger tæt op ad 1. tekstrækkes tekst, men slet ikke har berøring med teksten fra 2. tekstrække.

Nu har det heller ikke været kommissionens mening, at den gammeltestamentlige indgangslæsning for enhver pris skulle lede frem til netop evangeliets tema. Man har understreget, at indgangslæsningen fra Det gamle Testamente skal tjene til at understrege menneskets skabthed og de til alle tider gældende livsvilkår, og at indgangslæsningen også skal tjene til at give den nødvendige historiske baggrund for Jesu forkyndelse.

Da betænkningens forslag alligevel skulle revideres, inden en ny alterbog kunne forelægges, kunne det imidlertid være rimeligt nok at prøve at finde læsninger fra Gammel Testamente til både 1. og 2. tekstrække og derigennem måske skabe bedre sammenhæng i gudstjenesten søndag efter søndag. Dertil kommer, at Det gamle Testamente indeholder en rigdom af tekster, som den ældste kristne kirke var fortrolig med og brugte i sin gudstjeneste, men som siden er trængt i baggrunden og efterhånden helt forsvunden fra gudstjenesten. Det gamle Testamente var jo til at begynde med slet og ret de kristnes Bi-

bel, og den var de fælles med jødedommen om. »Loven, profeterne og skrifterne« var denne Bibels navn, og det var først, da kirken havde samlet sine egne skrifter i »Det nye Testamente«, at man betegnede den hidtidige Bibel som »Det gamle Testamente«.

Der er i slutningen af Lukas-evangeliet en fortælling, den bruges iøvrigt som prædiketekst til 2. påskedag. Den handler om de to disciple, der efter Jesu død og begravelse og efter opdagelsen af den tomme grav vandrede fra Jerusalem til Emmaus og på deres vandring fik følge af den opstandne. Først da de havde budt ham indenfor i deres hjem og han havde velsignet deres måltid, forstod de, hvem han var. Denne fortælling kunne man betragte som udtryk for den ældste kirkes helt grundlæggende holdning til Det gamle Testamente. Fællesskabet med ham »som er, som var, og som kommer« er nerven i den kristne gudstjeneste. Dette fællesskab opfattes med alle sanser ved nadveren og er dog usynligt. Men spørger man, *hvem* han er, som nadvergæsten har fællesskab med, *hvem* han er, »som er, som var, og som kommer«, er svaret: det fortæller bibelteksterne, salmesangen og prædikenen om. De to disciple blev af deres ukendte ledsager spurgt om, hvad de gik og talte med hinanden om, og deres svar viste hen til de tre hovedpunkter i evangelierne: Jesu liv og lære (»Jesu af Nazaret, en profet, mægtig i gerning og ord for Gud og hele folket«), Jesu lidelse og død (»overgivet til dødsstraf, korsfæstet«), og opstandelsen (»de fandt ikke hans legeme«, »engle sagde, at han lever«). I og med dette skildres de to disciple som bedrøvede og foruroligede. Da tager deres ukendte ledsager ordet og belærer dem »ud fra Moses og alle profeterne« og forklarer dem, »hvad der i alle skrifterne handler om ham (Kristus)«.

Til denne fortælling er der føjet en anden, om apostlene og deres venner, der samme aften får besøg af den opstandne, der siger til dem: »Dette er, hvad jeg sagde til jer, medens jeg endnu var hos jer: alt det må gå i opfyldelse, som er skrevet om mig i Mose lov

og profeterne og salmerne«. Sat om i teologisk sprog: Guds åbenbaring i Kristus skal forstås og skal videregives i lyset af Det gamle Testamente. Læsningen af gammeltestamentlige tekster skal tjene til at bringe mening og sammenhæng i kirkens opfattelse af sit eget grundlag og sin egen funktion.

Uanset hvad man vil mene om den ovenfor givne tolkning af Lukas-evangeliets 24. kapitel, kan man sige, at forslaget om at (gen-)indføre gammeltestamentlige læsninger ved den danske kirkes gudstjeneste er et markant brud på en århundredlang tradition og derfor en ganske dristig idé. Og her kan man allerede høre den 1. *indvending*: Hvis kirken har kunnet undvære Det gamle Testamente i gudstjenesten i så og så mange århundreder, skulle den så ikke fremdeles kunne klare sig uden hjælp fra Det gamle Testamente? Er der noget virkeligt behov for at vende tilbage til en praksis, der forlængst er opgivet? Den 2. *indvending* mod forslaget knytter til her, men går lidt dybere: Kirken har i tidens løb udelukket Det gamle Testamente fra at spille nogen væsentlig rolle i den kristne gudstjeneste, men har det ikke også været ganske berettiget? Det gamle Testamente er jo først (og fremmest?) jødefolkets Bibel og således udtryk for en *før-kristelig* religion. Vil indførelsen af gammeltestamentlige indgangslæsninger ikke medføre en tilsløring af kristendommens evangeliske karakter? Risikerer man ikke, at »loven« kommer til at skygge for »nåden«?

Den 3. *indvending* går ud på, at kirken skal se fremad og ikke tilbage. Gudstjenesten er det forum, hvor ord og tanker føres frem til inspiration for liv og handlekraft når det gælder en kritisk holdning til nutiden og en nyskabende indsats med henblik på fremtiden. Det er indlysende, at kirken i sin tænkning forud for sin handling må gå tilbage til Ny Testamente. I Jesu ord og gerninger hentes inspirationen. Men når den gammeltestamentlige dimension føjes til, vil dette så ikke aflede menighedens interesse fra det aktuelle og nyskabende og gøre menigheden til en

passiv tilhørerskare, der højst er optaget af sin egen selvforståelse? Og her knytter den 4. *indvending* til: Kan Det gamle Testaments tekster overhovedet bidrage noget som helst til *vores* selvforståelse? I forvejen klages der over, at det moderne menneske - eller kald ham/hende den jævne dansker - føler sig temlig fortabt, hvis han/hun lejlighedsvis overværer den danske højmesse. I gunstigste fald kan måske et salmevers finde genklang i hans/hendes sind, men det meste andet ved gudstjenesten lader ham/hende ganske upåvirket. Hvis man nu ovenikøbet indfører læsning af tekster, der er hundreder af år ældre end Det nye Testaments, vil »fremmedgørelsen« så ikke blive total?

Man skal ikke underkende alvoren i disse indvendinger, som man kan møde hos teologer såvel som hos lægfolk. Hvad den 1. indvending angår, er det jo rimeligt nok at spørge, om vi absolut skal følge den ældste kirkes praksis. Lad gå, at det for den ældste kirke var nødvendigt at forstå sig selv i lyset af Det gamle Testamente, både i den ganske korte tid, kirken holdt sig inden for jødedommen, og navnlig i de efterfølgende århundreder, da vejene skiltes, og netop forholdet til jødedommen blev et brændende problem for kirken. Men det er det jo ikke længere. Eller er det det måske alligevel? Med hensyn til den 2. indvending kan man da også spørge, om kirkegængerne vil forstå at sondre tilstrækkeligt klart mellem de tekster, der læses op: til indledning en tekst fra Det gamle Testamente, og forud for prædiken en tekst fra det nye Testamente. Det er i begge tilfælde *Bibeltexter*, der lyder fra alterbord og prædikestol, men den gammeltestamentlige tekst kan jo møde med et budskab, der er helt modsat Det nye Testaments. Vil man uden videre kunne klare at slutte sig til evangeliets kritiske holdning over for Det gamle Testamente? Og hvad den 3. indvending angår kan man naturligvis frygte, at hvis en del af præstens prædiken skal bruges til at redegøre for den gammeltestamentlige baggrund for det kristne evangelium, kan prædiken komme til at

ligne et oplysende foredrag, fremfor at være en forkyndelse lige ind i menighedens nutid og med bud til hver enkelt tilhørers fremtid. Og man kan, ud fra den 4. indvending, spørge, om den gammeltestamentlige indgangslæsning bliver andet og mere end en ekstra bebyrdelse af præst og menighed.

Over for alle disse indvendinger kan man kun sige: den nye ordning, med gammeltestamentlige indgangslæsninger, er simpelthen en udfordring til præst og menighed. Hvor denne udfordring tages op og ordningen anvendes efter sin hensigt, vil den give i samme omfang som den kræver. Den betyder en understregning af kirkens historiske forankring, for gennem læsningerne møder vi glimt af den grobund, evangeliet er vokset frem på. Vi får noget at vide, som vi ikke selv kunne gætte os til, vi tvinges for en stund til at lytte i stedet for at mase frem med vore spørgsmål. Og alligevel vil de gammeltestamentlige læsninger, i deres samspil og deres modspil med evangeliet, også have noget at sige om vores nutid og fremtid. For der er over de gammeltestamentlige tekster på én gang et præg af bundethed til den menneskelige, skabte, jordiske tilværelse og af forventning om det, der skal ske, være sig snart og i hast, eller »ved dages ende«. De gammeltestamentlige læsninger kan for mange komme til at betyde en genopdagelse af Det gamle Testamente og derigennem virkelig blive en berigelse og fornyelse i kirkens liv. Præst og menighed er frit stillet, om de vil bruge det nye forslag eller ej. Men det er nok kun gennem brugen, og det vil sige: længere tids brug, af forslaget, at man vil kunne afgøre sig for, om det nye forslag skal være den gudstjenesteordning, man i overskuelig fremtid vil følge.

Det gamle Testamente har nu aldrig været helt udelukket fra den danske højmesse. Når velsignelsen lyder fra altret, er det med ord fra Det gamle Testamente: »Herren velsigne og bevare dig, Herren lade sit ansigt lyse over dig og være dig nådig, Herren løfte sit åsyn på dig og give dig fred«, 4. Mosebog 6,24-26; og indtil nu har det været sådan, at præsten,

når han holdt barnedåb, har sluttet det ønske, han under håndspålæggelsen har udtalt for den ny døbte, med et citat fra Salme 121, v. 8: »HERREN bevare din udgang og indgang fra nu af og til evig tid«. I den gammeltestamentlige sammenhæng betød dette et ønske om, at Gud ville være med mennesket i alt hvad det foretog sig, fra morgenstunden, når det *gik ud* til sit arbejde, indtil aftenen, når det kom hjem (*gik ind*). I ritualet før 1912 havde man, for at kunne fastholde verset om den døbtes *indgang* til det farefulde liv i verden i samfund med Kristus, og den døbtes *udgang* herfra til det evige liv, byttet om på ordene »udgang« og »indgang«. Gammeltestamentlige indgangslæsninger er heller ikke nogen helt ny opfindelse i vores kirke. Til alle fire adventssøndage er efter 2. tekstrække indgangslæsningerne efter den traditionelle gudstjenesteordning hentet fra Esajas-bogen; det gælder også juledag, og søndag mellem jul og nytår lyder efter 2. tekstrække Salme 103. Langfredag lyder, side om side med lidelseshistorien, teksten fra Esajas om Herrens lidende tjener, og påskedag har uddrag af Salme 118 som indgangslæsning efter 2. tekstrække. Til Store Bededag (kaldet »Almindelig Bededag«) har man endda haft en gammeltestamentlig prædiketekst (1. tekstrække: Salme 67, 2. tekstrække: Salme 51) - her er det nye forslag mere tilbageholdende og har kun bevaret Salme 67 som alternativ prædiketekst.

Betænkning nr. 750 ønskede at give et langt fyldigere udvalg af gammeltestamentlige tekster, og man formulerede den tanke, at Det gamle Testamente skulle læses på sine egne betingelser. Denne grundregel har man også i vid udstrækning fulgt i Alterbogen, både hvad udvælgelsen og afgrænsningen af gammeltestamentlige læsninger angår. Hvad afgrænsningen angår, er teksternes litterære egenart fuldtud blevet respekteret, og med hensyn til udvælgelsen har det været formålet at give både et bredt og dybtgående indtryk af den gammeltestamentlige verden, som både historisk og idémæssigt slet og ret er evan-

geliets vigtigste baggrund. Alligevel er der tale om et udvalg af tekster, og udvalget er naturligvis foretaget ud fra en overbevisning om, at netop de tekster, man har udvalgt, er de bedst egnede til på én gang at understrege, at kirken er en fortsættelse af Israel, af jødedommen og af Det gamle Testamente, men også et brud med den verden. Fastholder man denne dobbeltheden, kan man med god samvittighed tage gammeltestamentlige tekster med i gudstjenesten på »Det gamle Testamentes egne vilkår«, fordi man ved, at nogle af dem på positiv måde forbereder evangeliet, andre gør det negativt, ved tekster, som Ny Testamente taler imod.

I Alterbogen, som den nu foreligger, har det været muligt at give et virkeligt fyldigt indtryk af Det gamle Testamentes indhold, fordi de gammeltestamentlige læsningers antal er blevet fordoblet i forhold til forslaget i Betænkning nr. 750. Vores bibelske børnelærdom kommer således til orde med 12 tekster fra 1. Mosebog, om menneskets skabelse, om syndefaldet, om Kajn og Abel, Syndfloden og Guds tilsagn til menneskeheden, Babelstårnet, Guds ord til Abraham om at drage ud til det land, Gud vil vise ham, og dér være en velsignelse - en fortrinlig tekst til en nytårsdag! - Guds løfter til Abraham om en søn og Guds pagt med Abraham, Abrahams bøn for Sodoma og Gomorra, Abrahams lydighedsprøve (kaldet »Isaks ofring«), Jadsobs drøm i Betel, og Jakobs natlige kamp med Gud ved Jabboks vadested. Fra 2. Mosebog kan nævnes teksten om Moses' kaldelse ved den brændende tornebusk, De ti bud, den jødiske påskes indstiftelse, og fra 4. Mosebog fortællingen om kobberslangen i ørkenen. Disse tekster er valgt ud og fordelt på kirkeårets dage, ikke bare fordi de repræsenterer børnelærdommen og fordi der i evangelieteksterne lejlighedsvis hentydes til dem, men også fordi de er centrale i den gammeltestamentlige forkyndelse - på Det gamle Testamentes egne betingelser.

At prædiketeksterne, dvs. evangelieteksterne, imidlertid har haft en afgørende indfly-

flydelse på, hvilke tekster man har bragt i forslag som indgangslæsninger fra Det gamle Testamente, vil være åbenbart for enhver, der går forslaget nøje igennem. Det skal ikke gennemgås i enkeltheder her, kun skal nogle få eksempler drages frem, kirkens store festdage (Advent-Jul, Påske, Pinse), og, fra det »festløse« halvår, de fem første søndage efter Trinitatis.

1. *søndag i Advent* har Jesu indtog i Jerusalem som tekst efter 1. række, Jesu prædiken i Nazaret synagoge som tekst efter 2. række. Indtoget i den hellige stad betyder på 1. søndag i Advent Jesu komme til sit folk, kirken, i det nye år, og til den situation passer Salme 24 med sit omkvæd om »ærens konge, der drager ind« og med sine indledende ord, at ham tilhører alverden, for han er skaber. At Jesus ikke holdt sit indtog som kriger-konge, hvad der ellers ville passe med jødisk messias-forventning, viser hen til forskelligheden: sådan forventede man ud fra Det gamle Testamente, men det blev til en ombøjning, eller måske ligefrem et brud, med den forventning. Jesu prædiken i Nazaret synagoge er i **Lukas-evangeliets** 4. kapitel skildret som Jesu første offentlige forkyndelse, hvor Jesu bysbørn fik at høre, at i Jesus var de gammeltestamentlige forjættelser gået i opfyldelse, og så blev de forargede og stræbte ham efter livet. Trusler på livet fik også profeten Jeremias, iøvrigt også fra sine egne bysbørns side. Beretningen om hans kaldelse til profet er valgt som indgangslæsning, fordi den klart nok **bringer** til udtryk, at det at være Guds befuldmægtigede, med myndighed over folk og riger, ikke fritager for modstand, forfølgelse og lidelse, og frygten holdes kun i ave gennem Guds løfte: »Jeg er med dig for at frelse dig«.

Juledag bruges profetien fra Esajas 9,2-7 som indgangslæsning, men til 1. række (juleevangeliet efter Lukas 2). Til 2. række (Johannes-evangeliets indledningsord) er den gammeltestamentlige tekst hentet fra 1. Mosebogs 1. kapitel, om skabelsen, om lyset, som Gud skabte allerførst. Og enhver kan se,

at det er netop den tekst, der har givet inspiration til Johannes-prologens udformning.

2. *Juledag* er efter traditionen Sankt Stefans Dag, og her må naturligt nok den gammeltestamentlige indgangslæsning vige til fordel for beretningen om Stefanus i Ap. Gerninger, kap. 7. Men der vil være kirker, hvor 2. juledags-gudstjenesten slet og ret er den pågældende kirkes julegudstjeneste, og dér foreslås Betlehems-profetien fra Mika 5,1-4 som indgangslæsning, og de to jule-evangeliers slutning som mulig prædiketekst. At de to tekster (Luk. 2,15-20 og Johs. 1,15-18) aldrig burde være skilt fra juledags evangelium, er en anden sag. Nu har vi dem så som selvstændige prædiketekster.

Palmesøndag har efter 1. række samme evangelietekst som 1. søndag i Advent: Jesu indtog i Jerusalem; men Palmesøndag betyder denne tekst optakten til Jesu lidelse og død, - ganske som 2. rækkes tekst om salvingen af Jesus i Betania gør det. Både Mattæus-teksten om Jesu indtog, og Johannes-evangeliets fortælling om samme begivenhed, citerer direkte et ord fra Zakarias 9,9-10, og derfor er det rimeligt at bruge det ord som indgangslæsning. Det er fra Zak. 9,9-10 at ordene om den ydmyge konges indtog stammer, og dog kaldes han samtidig »retfærdig og sejrrig« og skildres endda som verdensherskeren. I den gammeltestamentlige tekst er der endnu ikke medtænkt nogen lidelse eller død forud for verdensherredømmet. 2. rækkes tekst om salvingen af Jesus viser hen til Jesu død og begravelse, og derfor er det blevet til en Palmesøndags tekst. Men fortællingen har også et andet motiv, udtrykt gennem Jesu irettesættelse af disciplene: nok er kærlighed til den fattige næste og barmhjertighed mod ham kristenlivets grundform, men lovens fylde er at elske *Gud* af hele sit hjerte, hele sin sjæl og af al sin magt, og at elske sin næste som sig selv. Den tanke understreges af den gammeltestamentlige indgangslæsning fra 1. Krøn. 29,10-18, Davids bøn til Gud, efter at alle gaverne til det tempel, Salomo skulle bygge, er samlet sammen i Jerusalem.

Til *Skærtorsdag* er de gammeltestamentlige læsninger valgt ud fra nadverindstiftelsen ved Jesu sidste påskemåltid (1. rækkes tekst). Man kan enten læse teksten fra 2. Mosebog om indstiftelsen af den jødiske påske, eller Salme 116, der blev sunget ved det jødiske påskemåltid. Den gammeltestamentlige indgangslæsning til *Langfredag* er her i Alterbogen Sangen om Herrens lidende tjener i sit fulde omfang, dvs. de tre slutningsvers fra Esajas kap. 52, som er sangens indledning, er nu kommet med, og det er i enhver henseende en forbedring. At man nu også kan vælge Salme 22,2-22 (»Min Gud, min Gud, hvorfor har du forladt mig?«) behøver ingen nærmere motivering.

En og samme indgangslæsning er knyttet til *Påskedags* to tekstrækker, nemlig Salme 118,19-29. Lige som Salme 116 hørte Salme 118 hjemme ved den jødiske påskefest. Det er en liturgisk salme, hvor man snart hører forsangeren (»jeg«), snart koret (»vi«), og centralt i det afsnit af Salmen, der her foreslås brugt påskedag, står ordene »Den sten, bygmestrene forkastede, er blevet en hovedhjørnesten. Fra Herren er dette kommet, det er underfuldt for vore øjne«. Tre steder i Ny Testamente er dette salmevers helt eller delvist tydet om Jesus. Den jødiske og den kristne påske ligner hinanden deri, at de begge er takkefester for et Guds under, der førte til befrielse. Men som Salme 118 anvendes i Det nye Testamente, lægges der samtidig afstand mellem jødedom og kristendom. For bygmestrene var jo jødernes ledere. Påskedag er evangelieteksterne hentet fra Markus og Mattæus, 2. *Påskedag* er evangeliet efter 1. række Lukas-evangeliets fortælling om de to disciple, der vandrede til Emmaus, og efter 2. række Johannes-evangeliets gengivelse af påskeevangeliet. I Påskedagene kommer således alle 4 evangelister til orde. De foreslåede indgangslæsninger til 2. påskedag er ikke specielt udvalgt efter Lukas- og Johannes-teksterne, men knytter sig til kernen i påskeevangeliet. Med Salme 22 (fra v. 22 og Salmen ud) tages tråden op fra *Langfredag*, hvor Salmens før-

ste del, med dens klageskrig over gudsforladtheden og *fjendevolden*, hørte hjemme. Salmens sidste del er en takkesalme: »Du har bøn hørt mig«. - »Han greb ind«. Salme 16, 8-11, som er læsning efter 2. række, indeholder de ord, som Paulus i sin *missionsprædiken* (Ap. Gern. kap. 13) tyder om Jesu opstandelse: »Thi Dødsriget giver du ikke min sjæl, lader ikke din Hellige skue graven«. I den gammeltestamentlige sammenhæng er disse ord et udtryk for digterens overbevisning om, at Gud vil værne de fromme mennesker for al fare og fortræd.

Til *Pinsedag*, hvor begge evangelietekster naturligt nok er hentet fra Johannes-evangeliets 14. kapitel (Helligånden som talsmand), men hvor der også kan prædikes over *pinse*-fortællingen i Ap. Gern. kap. 2, kan indgangslæsningen enten være 1. Mosebog 11,1-9 om Babelstårnet og sprogforvirringen, eller 1. Mosebog 2,4-7 om menneskets skabelse, da Gud blæste livsånd i dets næsebor, eller (for 2. rækkes vedkommende) profetien i Zak. 8,20-23 om de mange folkeslag, der skal komme og søge Herren i Jerusalem for at bede ham om nåde. Det er tre forskellige måder, Pinsedagens evangelium belyses på. Zak. kap. 8 illustrerer, at jøder allevegne fra, og dem, der slutter sig til dem (proselytterne), kommer til Jerusalem for at bede, således som det fortælles i Ap. Gern. kap. 2. Beretningen om menneskets skabelse står som et forvarsel om pinsens budskab: ånd er betingelse for liv. Fortællingen om sprogforvirringen, der førte til, at Babelstårnet aldrig blev bygget færdig, er det gammeltestamentlige modstykke til pinseunderet. I hovmod ville menneskene skabe sig et navn og guddommeliggøre sig (»bygge sig en by og et tårn, hvis top når til himlen«). Da splittede Gud deres fællesskab i stumper og stykker ved at give dem forskellige sprog, så de ikke længere forstod hinanden. Pinsedag lod han en flok galilæere ved Åndens hjælp overvinde sprogbarrieren for at alle folk skulle kunne høre om Guds frelse af mennesket. Såvidt indgangslæsningerne til festdagene.

Prædiketeksterne til *de første 5 søndage efter Trinitatis* er i 1. tekstrække alle hentet fra **Lukas-evangeliet**, og det gælder også de tre første søndage for 2. tekstrækkes vedkommende. Til 4. søndag efter Trinitatis er hentet en tekst fra Bjergprædikenen (Mattæus 5: Elsk jeres fjender!), som parallel til Lukas-tekstens tema: Vær barmhjertige!, og til 5. søndag e. Trin. efter 2. række prædikes over Peters bekendelse ved Kæsarea Filippi, som parallel til 1. rækkes tekst om Peters fiskedragt. Den *første søndags* tema er rigdommens farer og *fristelser*: Den rige glemmer let både sin Gud og sin næste, og dette understreges ved valget af indgangslæsninger. Esajas 58,5-12 indeholder det selv for jødisk fromhed revolutionerende budskab, at ret faste består i »at slippe de kuede fri og sønderbryde hvert åg, at bryde dit brød til sultne, bringe hjemløse stakler i hus, og at du klæder den nøgne, du ser«, og fra Prædikerens Bog 5,9-19 lyder de barske ord om, at den, der elsker sølv og guld, bliver aldrig mæt, og dog skal man gå bort så nøgen, som da man kom. Den *anden søndag* har efter 1. række evangeliet om den store nadver, som blev åbnet for de fattige og vanføre og blinde og lamme, fordi de først indbudte ikke gad komme. Og indbydelsen går videre ud, til folk ved alle gårder og på alle veje. Til det tema leder indgangslæsningen fra Esajas 25,6-9 frem, om gæstebuddet på Sion, når døden er besejret og Herren aftørre hver tåre. Men den gammeltestamentlige tekst sigter helt klart på det udvalgte folks frelse. Denne nationale grænse sprænges i Det nye Testamente. Evangeliet efter 2. række taler om omkostningerne ved at følge Jesu kald. Indgangslæsningen er et af Jeremias' klagedigte, der illustrerer profetkaldets omkostninger. 3. *søndags* tekst efter 1. række er Jesu lignelser om det tabte får og den tabte drakme. Den gammeltestamentlige indgangslæsning er hentet fra 5. Mosebog kap. 7, der advarer Israel mod at tro, at det er Guds udvalgte folk, fordi det i sig selv var noget særligt. I sammenligning med de andre folkeslag var det ingenting, mindst af alle,

men Gud fattede velbehag til det. 2. rækkes prædiketekst er lignelsen om den fortabte søn (og den alt tilgivende fader). Indgangslæsningen hertil er fra Esajas 44,21-23: »Jeg slettede som tåge din misgerning, og som en sky dine synder, vend om til mig, thi jeg genløser dig«. Til 4. *søndag* er prædiketeksten hentet fra Lukas-evangeliet kap. 6, hvor Jesus advare os mod at tænke for meget på splinten i broderens øje, når vi selv går rundt med en bjælke i øjet. Hovmod og dømmesyg er temaet fra 1. tekstrække, og som indgangslæsning bruges Salme 131, en *valfartssalme*, hvor salmisten og hans menighed frasiger sig hovmod, stolthed og ærgerrighed for det ene: at finde tryghed hos Gud. 2. tekstrækkes evangelietekst fra Bjergprædikenen, om at elske sine fjender, fremhæver dette som det nye og særlige krav til disciplene. For enhver kan jo gøre godt mod dem, der gør godt mod en selv, og for almindeligt folk er det naturligt at hilse på sine ligestillede. Indgangslæsningen fra 5. Mosebog, der forbyder den israelitiske bonde at være for nøjeregnende under sin høst, og minder ham om, at den fremmede, den faderløse og enken også gerne skulle blive mætte, betegner i alt fald et lille skridt i retning af evangeliet. Til 5. *søndag* er profeten Esajas' kaldelsesberetning indgangslæsning efter 1. række, der har Peters fiskedragt som prædiketekst. For »Peters fiskedragt« er jo i virkeligheden beretningen om, hvordan førstemanden blandt apostlene blev kaldet til at være Jesu discipel. Teksten fra Esajas kap. 6 er monumental, den er både stor og dybsindig, og den *må* med blandt læseteksterne, selv om den næsten truer med at fordunkle evangelieteksten. I sidste instans er det fra denne gammeltestamentlige tekst, at vores nadverliturgi har hentet sit »Hellig, hellig, hellig er Herren«. Dette trefoldige »Hellig« (på græsk *trishagion*) er i Det nye Testamente citeret i Johannes' Åbenbaring, kap. 4, v. 8, med tilføjelsen »Gud, den Almægtige, Han som var og som er og som kommer« og sådan lyder det ved vores nadver. Esajas-tekstens ord om folkets forhærdelse over for profe-

tens forkyndelse har forøvrigt sat sig dybe spor i Det nye Testamente (Matt. 13, Markus 4, Ap. Gern. 28, Rom. 11 og Joh. 12) som et ord, der kunne kaste lys over det uforklarlige: at Jesus blev forkastet af sit folk. Til 2. rækkes evangelium om Peters Kristus-bekendelse ved landets nordligste grænse står den gammeltestamentlige indgangslæsning, hentet fra 1. Kong. 19, som et modstykke: fortællingen om Elias, der på sin flugt for dronning Jesabel søger langt mod syd, ud i ørkenen til Gudsbjerget. Her åbenbarer Herren sig for ham i den stille susen og sender ham tilbage, for sin gerning skal han fuldføre. Og selv om folket som helhed er frafalden, vil der alligevel være en lille skare af trofaste tilbage.

At lade gammeltestamentlige tekster lyde ved den danske gudstjeneste er ikke noget nyt. Nyt er kun, at de kommer til at høres i

så stort et omfang. Det gør os bevidste om den gæld, kirken står i til Gammel Testamente, og den gæld stod kirken også i, før vi gjorde os det klart. Evangeliet har sin historiske forankring i mangt og meget: Palæstinas jordbund, den hellenistisk-romerske kultur, det senjødiske fromhedsliv. Oldtidens Palæstina kan vi ikke længere opleve, og den hellenistiske og romerske kultur er en saga blot, ganske som senjødedommens religiøse tænkning. Men evangeliets væsentligste forankring, Det gamle Testamente, har vi endnu. Kirken har bevaret det som den første del af sin Bibel. Der er linjer fra Det gamle Testamente som fortsættes i Det nye. Andre bøjes om, og atter andre brydes af. Prædikenen har nu som førhen evangeliet som sit udgangspunkt. Men evangeliet selv sættes i relief af de gammeltestamentlige læsninger.

Indledning til Kollektforslag

Anna Sophie Seidelin

For en snes år siden indbød Præstehøjskolen til en række seminarer omkring Gudstjenestekollekterne. Anledning var den stigende uro omkring dette led i Gudstjenesten - man kunne også sige den stigende ligegyldighed hos menigheden. Uroen viste sig ikke blot - som med mellemrum gennem de sidste 200 år - i kritik og private revisioner til brug ved egen Gudstjeneste, men i stimer af nye forslag, og ikke som før med års mellemrum et præstekonvent her og en biskop eller provst der: nu blandede lægfolket sig og lod sig trykke.

Da Kirkeministeriets Liturgikommission blev nedsat, lød dens kommissorium for første fase på en »lempelig revision« af Gudstjenesten, og for kollekternes vedkommende indskrænkede man sig til at foreslå, at et mindre antal af de bestående kollekter kunne bedes inden for deres respektive afsnit af kirkeåret, så man slap for de hårdest kritiserede. De udvalgte kollekter var fortrinlige, men mange følte, at det sled for hårdt på for eksempel den højt elskede kollekt til 13. søndag efter Trinitatis, når den skulle holde for søndag efter søndag.

I kommissionens anden fase var man fri til at tage kollektproblemet op for alvor i forbindelse med forslag til forandring af Formessens læsninger.

I en redegørelse som denne vil det blive mest praktisk at give et rids af Gudstjenestekollektens historie - fortælle om forandringer og om, hvad forandringerne afstedkom. Derved skulle der vise sig noget om selve kollektens funktion i forhold til dens plads og sigte. Materialet findes for størstedelen tilgængeligt for enhver i Theologisk Oratoriums »Gudstjenestekollekterne« fra 1953. Den rummer samtlige kollekter, der har været i brug i vor kirke siden reformationen,

dels på originalsprogene, latin og tysk, dels i samtlige oversættelser og bearbejdelser, inklusive redaktionens egne oversættelser, desuden Fengers kollektforslag fra 1872, som havde betydning for sidste revision, den nu brugelige fra 1923, og endelig udmærkede historiske og teologiske indledninger og eftertanker.

De sidste officielle kollektforslag findes i Prøvealterbogen fra 1958.

De ældste kollekter arvede vor kirke sammen med hele gangen i en Gudstjeneste fra den romersk-katholske kirke. Der var ikke den uniformitet over den katholske Gudstjeneste, som vi forestiller os. Men den toneangivende alterbog var på reformationstiden herhjemme Gudstjenesteordningen fra Lund, Missale Lundense. Dens kollekter, der naturligvis var på latin, Romerkirkens Gudstjenestesprog dengang, gled i oversættelse over i de første danske alterbøger.

Missalekollekterne er ganske korte bønner, der kun rummer ét motiv. De bedes som det allerførste i en Gudstjeneste, som opsamlingsbønner, hvori præsten samler (deraf navnet »kollekt«) menighedens private tanker og bønner om et fælles anliggende med at søge kirke netop på denne søndag. Kun på de store festdage rummer missalekollekterne direkte hentydninger til søndagens evangelium. Men de er orienterede efter søndagens plads i kirkeåret, det vil sige, at der er en klar forskel på kollekterne til det festlige halvår med frelseshistoriens store begivenheder, og kollekterne til Trinitatistiden, hvor menigheden beder som mennesker, der lever mellem Pinsedag og Herrens Genkomst. I det festlige halvår bedes med de store teologiske ord, i Trinitatistiden beder menigheden i sin svaghed om at måtte overleve, forkynde og tjene

- det Åbenbaringsbogen kalder at »sejre«.

Ved reformationen blev disse kollekter altså oversat på dansk og optaget i den første salmebog og de første alterbøger. Det kan ikke undre. De kunne alle, eller næsten alle, tydes inden for den reformatoriske forståelse af evangeliet. Reformatorerne havde ikke noget ønske om at bryde med den katholske Formesses orden. For dem lå vægten på Ordets forkyndelse rent og purt, og hvad der ikke stred imod forkyndelsens renhed og sakramenternes rette forvaltning, overtog de.

Ikke desto mindre varede det kun 30-40 år, så var missalekollekterne på et par stykker nær ude. Alterbogen 1580 optrykker kun tre. I deres sted kom et sæt nye kollekter, de allerfleste skrevet af Luther-eleven Veit Dietrich.

Veit Dietrichs bønner var ikke tænkt som kollekter. De stammer fra to prædikensamlinger, som blev udgivet i fyrrerne af 1500-tallet, og hvor der til hver prædiken svarede en slutbøn. Veit Dietrichs bønner er en del af hans forkyndelse, hvor han i bønnens form giver læseren, respektive tilhøreren, en kort opsummering af sin prædiken at tage med sig hjem.

Og da Guds gode budskab er et og det samme, lige meget hvor i kirkeåret det forkyndes, er Veit Dietrichs bønner ganske upåvirkede af, hvor i kirkeåret de bedes. Man kan endda sige, at hans kollekter til de store højtider er bemærkelsesværdigt ufestlige. Undtagen til Kristi Himmelfartsdag, hvor han beder om gode prædikere.

Veit Dietrichs bøger blev straks oversat til dansk, endda af flere oversættere, og hans bønner rykkede fra deres plads på prædestolen til alteret, og fra Gudstjenestens midte til dens begyndelse. Der har de holdt sig til nu - i 400 år.

Hvordan kunne de nye kollekter feje de gamle ud - man må ikke glemme, at de gamle var højt elskede - og hvordan kom de nye bønner til at fungere i en situation, de ikke var bedt ind i?

Det første spørgsmål kan i hvert fald be-

svares ved, at de latinske bønner i oversættelse til dansk ikke blev til at kende igen hverken for præst eller menighed. Det er så overordentlig svært at oversætte latin til dansk, sådan at det danske sprog gengiver latinens kraft, bevægelighed og anskuelighed. Det kræver en gendigtning, og der var ingen digterånd på færde i Wormordsens gengivelser. De var hverken latin eller dansk.

Menigheden kunne ikke genkende de elskede ord i de nye lyde. Ved oversættelsen havde den allerede mistet sine gamle kollekter, der var ikke noget at tabe ved en udskiftning.

Og de nye bønner lød bedre på dansk. For vist er det også svært at oversætte fra tysk til dansk, og vist gik der meget tabt af Veit Dietrichs varme og kontanthed og af hans bønners lethed - de er så meget finere og nemmere at opfatte på tysk. Men afstanden mellem dansk og tysk var dog meget mindre, oversætterne vel også bedre, og indholdet var fængende og nyt.

Veit Dietrichs bønner var nemlig moderne i den forstand, at de stillede den bedende i en afgørelse: Tror du, eller tvivler du? Ikke på Gud eller Jesus, for på den måde tvivlede kun få dengang. Men tror du, eller tvivler du, på alle dine synders nådige forladelse for Kristi værdskyld alene, uden egne gerninger? Hvis du tror således, er du frelst. Hvis du tvivler, er du i yderste fare.

Veit Dietrichs bønner forenede prædikens aktualitet med fremragende theologisk præcision og store retoriske kvaliteter. Deres sejr var vel motiveret.

Men hvordan fungerede nu disse bønner på deres nye plads i Gudstjenesten? I én henseende slet ikke. De var ikke begyndelsesbønner, de kunne ikke være den slags kollekter. Der stod simpelthen for meget i dem. De kunne ikke være det første, der skete i en Gudstjeneste. Indgangsbønnen opkom som noget særligt for vor kirkeegn, og blev den egentlige afløser for missalekollekten.

Indgangsbønnen er i modsætning til de skiftende gamle kollekter en fast bøn, bedt af

degnet som repræsentant for menigheden. Den vil samle menigheden om det bestandige og fælles formål med at gå til Guds Hus: At *høre*, hvad den treenige Gud har at sige til os. Derfor beder Indgangsbønnen »for Jesu Kristi skyld« om, at vi må *høre*, det vil sige: sørge over vore synder, tro i liv og død på Jesus (underforstået: på hans værk), og hver dag helliggøres.

Det er en indholdsmæssigt klar bøn - sprogligt noget indviklet og derfor svær at sige, hvad man kan overbevise sig om hver søndag. Den er næsten så kort som missale-kollekterne, lidt fyldigere, men med klart hovedmotiv: Vi er kommet for at *høre*.

Imidlertid var der salmer, og blev der skrevet salmer. Uden at gå ind på de store forandringer der er sket i Formessen siden reformationstiden, vil vi konstatere resultatet, som det opleves nu for Gudstjenestens første leds vedkommende: I vor nuværende Gudstjeneste følges den faste, korte indgangsbøn af den første salme, sunget af menigheden. Salmen er forskellig fra søndag til søndag, den vælges efter årstid og kirkeårstid.

Og således har menigheden allerede samlet tankerne om både det bestandige anliggende med at gå i kirke, og det særlige anliggende for denne søndag, når præsten træder i funktion som sådan.

Præsten har som almindeligt medlem af menigheden foldet hænderne, respektive knælet, under Indgangsbønnen, sunget med på første salme, og står nu frem som leder og hilser på menigheden med en velsignelse. Når menigheden har svaret, tager han over.

På dette tidspunkt føler mange, at kollekten, som nu skal bedes, kunne undværes. De føler, at vi er i gang, der er både bedt og sunget, og vi skulle kunne gå videre. Har en kollekt på dette tidspunkt en mening?

Theologiske begrundelser for kollekten på den plads, hvor den nu står, skal jeg for gode årsagers skyld, men ikke af manglende respekt for teologien, undlade, men blot konstatere, hvad vi er vant til: At præstens første

handling er at lede menigheden i bøn. Og i vor kirkeafdeling har vi siden 1580 været vant til, at præstens kollekt vil samle menighedens tanker om søndagens prædiken.

Det var den funktion kollekten fik med Veit Dietrichs bønner. De drejer sig nemlig ikke, som mange tror, fortrinsvis om søndagens evangelietekst. Den var jo behandlet i den forudgående prædiken. Nej, bønnerne tager blot anledning af teksten til at forkynde det evangeliske facit i form af en bøn - en meget effektiv måde at fastholde budskabets kerne på: at lade menigheden bede den.

Som Veit Dietrichs kollekter bruges, er de ikke blot vejledende for menigheden: det og det skal du have ud af det, når du nu snart hører evangeliet oplæst, men de er også vejledende for præsten: sådan skal din prædiken slutte.

Når man har angrebet Veit Dietrichs kollekter for at forudgribe det endnu ikke oplæste evangelium, er det altså stort set med urette. Ganske vist findes skønne kollekter, hvor den bedende føres direkte ind i evangeliet, f.eks. 20. søndag efter Trinitatis, Kongesønnens Bryllup, vel at mærke i originaludgaven, ikke i den ødelæggende bearbejdelse, vi har bag i salmebogen. Men ofte er hentydningen til evangeliet ganske løst påhæftet, som i kollekten til 2. søndag i Fasten: »... for at vi ... som den kananæiske kvinde, må ...«. Kollekternes indhold er ofte så alment, at de med små og nemme ændringer kan bruges til mange tekster og anledninger - ofte også til 2. række.

Ingen har nogensinde angrebet vore kollekters læreindhold, undtagen revisionen af 1923, den nu brugelige, hvor netop læreindholdet i mange tilfælde er sløret. Ingen har heller betvivlet, at kollekten med kyndig hånd bør pejle menigheden ind på den rette forståelse af de tekster, vi skal høre - mange nyskrevne kollekter er særdeles håndfaste i så henseende.

Nej - kritikken går stort set på noget andet (en undtagelse skal nævnes senere), nemlig at

kollektterne keder. Det er det korte af det lange gennem de sidste 200 år, mere og mindre respektfuldt udtrykt, men fra den første kritik: sprog og tonefald er gammeldags og forstås altså hverken med hovedet eller hjertet.

Årsagen er ikke svær at finde. Den ligger ikke hos kollektterne, for kedelige er de ingenlunde - stadig må vi tilføje: i originaludgaven. Årsagen ligger i situationen. I løbet af de første 200 år af disse kollekters liv i menigheden var de med til at opbygge og befæste Lutherdommen. Så var det opnået. Den rene lære var det givne, ingen kunne mere huske romersk, når de var i kirken. Men så hørte man heller ikke længere kampen for troen ud af kollektterne. Man hørte en lov, rettroenhedens lov, og den var under øvrighedens beskyttelse. Der var stadig fronter, men de var andre. Og på de fronter lå faren både for personen og den evige salighed.

Loven er, som vi ved fra Ny Testamente, god. Selvfølgelig. Men da det blev lov at tro, som man også havde lært, kunne man ikke længere høre anfægtelsen, forargelsen, tvivlen og gennembruddet til tro i kollektterne. Man hørte i dem det informative og påbudte. Det kaldte man stift, kedeligt, gammeldags - og når man ville forsvare dem, kærnefuldt.

I de sidste mange år har Veit Dietrichs kollekt kun oplevet fuld anerkendelse en kort periode. Det skyldtes Tidehvervs-folkets genopdagelse af evangeliet om retfærdiggørelse af troen alene, som fulgte med deres højst upopulære opgør med de kirkelige retninger - liberalismens psykologiserende teologi og de gamle vækkelsesbevægelseres hensynen i moralisme og/eller sentimentalitet. Tidehvervsbevægelsens folk genhørte i deres kampsituation bevægheden i kollektterne og fik os andre til at høre den - og fik samtidig gjort opmærksom på, at de ved revisionen i 1923 var forandret til det uantagelige. Uden Tidehverv havde vi næppe haft et arbejde som »Gudstjenestekollektterne« af 1953.

I løbet af de sidste 30 år er en ny kritik kommet frem, som skal nævnes. Disse år har bragt to store forandringer, en samfunds-

mæssig og en pædagogisk. I disse år er Danmark brudt igennem til fuld industrialisme. Det samfund, Veit Dietrichs kollekt nu lyder i, er så ganske anderledes end det samfund, hvori de blev skabt. Mærkeligt nok betyder dette skift intet for gyldigheden af Missale-kollektterne, men meget for de lutherske formuleringer med hensyn til det kristelige levned i familie og samfund.

Den anden store forandring er, at katekismus - formuleringer og katekismussprog er en ukendt dialekt for alle landboer under 40 år og alle byboer under 50. Det er et forhold, som sammen med manglen på viden om Biblens fortællestof dårligt kan nås afhjulpet inden for konfirmandundervisningen, som den nu er normeret. For vore dages unge mennesker er sproget virkelig uforståeligt, som det findes hos Veit Dietrich. Det er en slags »udenlandsk«.

Dette var altså situationen, som den tegnede sig for Ministeriets Liturgikommission, og spørgsmålet blev for os: Skal der være en kollekt på den nuværende plads, og hvad skal dens funktion være - i bekræftende fald. Dertil kom et selvskabt problem: I vort alterbogsforslag læses der på epistlens plads fra det Gamle Testamente, og derefter søndagens prædike-evangelium, idet de vanskeligst opfattede epistler er foreslået som alternative prædiketekster, således at menigheden får lejlighed til en gang imellem at høre dem som andet end ubegribelige lyde, mens de umiddelbart for øret tilgængelige epistler læses sidst i Gudstjenesten som »gå-hjem-tekster«.

Det vil for kollektens vedkommende sige, at det første man hører efter den, er en gammeltestamentlig tekst, der undertiden vil stå i et udtalt spændingsforhold til evangelieteksten efter opskrift: »Der er sagt til de gamle ... men jeg siger jer ...«. I andre tilfælde vil den af menigheden opfattes supplerende til evangeliet, i mange tilfælde vil den fortolkes baglæns, ud fra evangeliet.

Kommissionen besluttede at foreslå kol-

lekten bevaret på dens nuværende plads, og at forsøge, om den kunne fungere som forbedelse, ikke just på prædikenen, men på at høre evangelieteksten. Efterhånden blev det min opgave at forelægge forslag til kollekter. Disse forslag har så været igennem talrige behandlinger i underudvalg og i plenum. Gennem de sidste tre år, da der forelå forslag til begge rækker, har de med menighedsrådets og biskoppens tilladelse været læst i Ærøskøbing kirke. Intet er så oplysende som at høre en liturgisk tekst på dens plads i Gudstjenesten. Der er langt mellem et skrivebord og lyden i et kirkerum foran en menighed og med bibeltekster trindt omkring.

Med det hverv jeg fik overgivet, var det klart, at Missalekollekterne måtte lades ude af betragtning. Prøvealterbogen 1958 havde foreslået dem som alternativer til Veit Dietrich. De blev bragt i den nok mest læsbare, om ikke den mest spændende, oversættelse til dato, og blev også brugt i nogle, men ikke mange, menigheder. Jeg gav mig til at oversætte dem, men har ikke kunnet trænge igennem med dem — forståeligt, hvis vor vedtagelse af kollektens funktion som forberedende prædiketeksten skulle holde.

Vort kollektforslag gengiver, henholdsvis benytter, fire missalekollekter: En bøn til Juleaften, en kollekt til Langfredag (lånt fra 2. søndag efter Påske), en bøn til Store Bededag, sammenstykket af to kollekter, og en kollekt til lektien Kristi Himmelfartsdag. Endelig er kollekten til søndag i Julen (efter vort forslag i 2. tekstrække Flugten til Ægypten og Barnemordet i Betlehem) nyskrevet under indflydelse af missalekollekten til De uskyldige vidners Dag, som helligholdtes den 28. december.

Derimod var det ikke meningen at afskaffe Veit Dietrich. Det var vor tanke, at hans bønner skulle nyoversættes med flittig brug af Fangels oversættelse i Søndagskollekterne, således at syntaksen blev forenklet, for nu at nævne en af vanskelighederne ved at høre dem. Men trods megen flid ville en omarbej-

delse ikke lykkes. Vi fandt, at Veit Dietrichs bønner var og blev det, de var født til: bønner efter prædiken. At foreslå dem på denne plads i stedet for præstens egne formuleringer har vi dog ikke følt os kaldet til. Og kollektproblemet løste det jo i hvert fald ikke.

I vort forslag findes en ren oversættelse til Kristi Himmelfart, en let bearbejdelse af kollekten til 1. søndag i Advent, en oversættelse af kollekten til 13. søndag efter Trinitatis. Desuden er kollekten til 15. søndag i Trinitatis hvad indledningen angår et citat.

Men i mange af forslagene vil man finde bevægelser identiske med Veit Dietrichs.

Grundtvig forsynede sine prædikener i Frederikskirken med bønner, vel at mærke *før* prædiken. De læses, som om de virkelig var *før*. Endnu rumsterer mødet med evangelieteksten hos forkynderen, genklange af skriftord farer rundt mellem hinanden, det er lige *før* der er en prædiken.

To af festkollekterne, til Påskedag og Pinsedag, er lånt og tillempet fra disse bønner - Påskekollekten var oprindelig en bøn før prædiken Juledag. 2. Påskedag foreslår vi Grundtvigs bøn til Emaus-teksten. Til flere andre kollekter har Grundtvigs bønner — og så naturligvis salmebogen - stået fadder. Tydeligst er citaterne i kollekten til 10. søndag efter Trinitatis.

Til Juledag 1. tekstrække forelægger vi en bøn af K. L. Åstrup. Af helt nyt materiale - dvs. nyt = samtidigt med kommissionens arbejde - forelå for os dels ret meget fra kurser på Præstehøjskolen, dels udgivelser i kirkelige blade og nogle udgivelser af hele sæt kollekter. Herunder bør nævnes Søren Prahl's udgivelse »Søn- og helligdages kollekter«, skrevet af Bjørg Ingjerd Nielsen, brugt over en længere årrække i Svendborg Sct. Jørgen og flere steder. En vidtgående theologisk enighed med adskillige af disse arbejder kan ikke være udslagsgivende for at foreslå en ting anvendt - med uenighed er det omvendt! Jeg må nok nøjes med at sige, at når det skulle være, ville jeg hellere selv; det vi har forelagt, er et forslag, og man kan håbe på en ordentlig

debat om det forelagte, så vel som på fremkomst af nyt materiale eller advokat for det allerede uden for forslaget foreliggende.

Om kollekternes indretning er at sige, at de i formen er yderst traditionelle. For at begynde bagfra: Jeg har uden et øjeblik tvivl overtaget den gamle **slutningsformular** med anråbelsen af Fader, Søn og Helligånd, undertiden lidt varieret, men hyppigst i den lange form »... du, som med Faderen/Sønnen lever og regerer (råder) i Helligånds enhed, én sand Gud fra evighed til evighed. Amen«.

Til indledning er brugt den form vi kender fra Veit: »Vor kære Gud og Fader«, »Almægtige evige Gud«, »Vor Herre Jesus Kristus«. Vi er jo et meget sværgende folk, og derfor er det vanskeligt at begynde en bøn i et stort rum med stærk røst: »Gud!« »Jesus!«. Ofte er den, også i de yngre Missalekollekter brugte, udvidede form benyttet: »... Gud, du som ...«. Begge former for udvidet tiltale skal jo helst have en funktion ud over at markere begyndelse, og anvendes da også både i Missalekollekterne og af Veit Dietrich til for eksempel at udtrykke takke-delen af kollekten.

Undertiden skifter kollekten tiltale midt i, for eksempel: »Retfærdige, barmhjertige Gud, du, som ..., vi bekender for dig, at ... Derfor beder vi *din gode Helligånd*: hjælp os ...«, (4. søndag efter Trinitatis, 2. tekstrække).

Jeg er spændt på, om man vil finde denne form brugelig. Det er nemlig på sådanne steder, man ellers skal bruge de lange omskrivninger, f.eks.: »Derfor beder vi dig, at du ved din Helligånd vil hjælpe os til at se, og til at ... og være ... indtil du ved ...«.

Foruden at den direkte henvendelse til Helligånden giver korte, gode bønrsåb, undgår man også, at nævnelser af Helligånden bliver en rutinesag, noget der står i et forholdsordsled og er puttet ind foran den bøn, der ligger én mere på sinde.

Ind imellem begyndelses- og slutningsformlen kommer bønner, der ikke følger noget fast skema, selvom den ifølge sagens na-

tur meget ofte vil være tredelt: Vi takker dig ... Vi bekender for dig ... Vi beder dig ... Til bønnens hoveddel føjes ganske som hos Veit ofte en forventning om, hvad den opfyldte bøn vil føre til, for så vidt ikke nogen helt heldig måde at bede på; det er den slags, man opdager, når slaget er slået. Men altså: Vi beder dig, hjælp os ... så at vi må ... Bønnen slutter gennemgående med salighedsforventningen i den treenige Guds navn.

Alt dette er, som man vil se, fuldstændig traditionelt. Derimod vil det nok falde i øjnene, at bønnerne er opstillet som knækprosa, i korte linjer. Det er dog ikke et forsøg på at imødekomme en mode, men et forsøg på at hjælpe oplæseren. Bønnerne er *skrevet* på helt normal manér. Men ved *oplæsning* falder de i disse korte linjer. Man kunne, som i de gamle alterbøger, have brugt skråstreger til at markere, hvor et udsagn er nået så vidt, at en lille pause vil hjælpe tilhøreren. Man fandt denne skrivemåde styg og mere standsende for øjet end nyttig. I øvrigt har brydningen i linjer været nyttig for mit eget arbejde. Den har i mange tilfælde afsløret tomme udsagn. I liturgi er det vigtigt, at alt, hvad der siges, også siger noget. Den almindelige kommatering er, noget imod mit ønske, fastholdt. Jeg kunne have nøjedes med punktum, hvor stemmen sænkes ved en større pause.

Og så endelig indholdet. Det kan jeg selvfølgelig ikke udtale mig meget om. Det er ikke et forsøg på i bønnens form at retlede prædikanten eller give de bedende et alenmål til at anlægge på prædikenen. Derimod undertiden et forsøg på at afvikle en eller anden forhindring i at høre, hvad der bliver læst.

I nogle kollekter er menighedens og de i evangeliet optrædende personers situation set over eet, f.eks. 4. søndag i Advent 1. t., **Jule**-aftensbønnerne 2 og 3, Søndag efter Jul 1 (Simeon og Anna: »Vi er kommet i kirke for at ...«, nemlig se det velsignede barn!), 1. søndag efter Helligtrekonger 2 og 2. s. e. H. 3 K. 2, 2. s. i Fasten 2, Midfaste 1, Palmesøndag 2, Grundtvig t. 2. Påskedag 1, 8. søndag efter Trinitatis 2, 10. s. e. T. 1, 15. s. e. T. 3.

I andre kollekter er vor situation skilt ud fra evangeliesituationen, f.eks. 2. søndag i Advent 1, 3. s. i Adv. 1, 2. søndag efter Påske 1, 2. søndag efter Trinitatis 2, 9. s. e. T., 15. s. e. T. 1, 25. s. e. T. 1 og 2.

Nogle kollekter har tilsyneladende en meget fjern forbindelse med evangeliet, tjener kun til at forberede en situation at høre teksten i, f.eks. Midfaste 2 til Livets Brød, andre forsøger at forberede evangeliets billedbrug eller dets rum: Ordet over vandene, for eksempel, sæden, der vokser af sig selv. Kollektene til underne forsøger at fastholde os i undernes fakticitet og utvivlsomme nytte-virkning, men Effata-evangeliets kollekt kan jo ikke komme ud af underets karakter af billede. Evangelisten har selv forhindret det (12. s. e. T.).

Nogle kollekter har katekismuskarakter. De tjener til at forberede den kirkelige brug af søndagens tekst. Om dåben handler således kollekten til 4. s. i Adv. 2, Nytårsdag 1, 1. s. e. H 3 K 1, Fastelavn 1, om nadveren Skærtorsdagskollekterne og 3. s. e. H 3 K 2, om Skabelsen adskillige og specielt 4. s. e. H 3 K, om bøn kollekten til Almindelig Bededag, 9. s. e. T. 2.

Der er ikke sigtet på nogen målgruppe, af den grund, at jeg mener det er håbløst. Jeg læner mig her til erfaring med at tale i forsamlinger. Enten har man det snydeheld, at man er en ud af forsamlingen, bare den, der

fører ordet, og så bliver forståeligheden der-efter. Eller man har ikke noget held i den retning, og så bliver man en fremmed, der forsøger at udlægge sig, hvorved der eventuelt opnås en pseudoforståelse.

Nu er sprog i kirken noget specielt. Ikke fordi ordene behøver at være sære - Johannes-evangeliet er verdensmester i lillebitte ordforråd. (Det bliver det ikke lettere forståeligt af). Men som sagt, fordi alle ord skal sige noget. Det ligger simpelthen i rummets størrelse. Og understreges alvorligt, dersom der er mikrofon ved alteret.

Sproglejet - ja, en af mine egne tidligste kirkelige sprogoplevelser er »Ingen er så tryk i fare som Guds lille børneskare«. »Herren selv fra Zions Bjerger for sit folk er skjold og væрге«. »Ingen nød og ingen lykke«. Kollektene er formodentlig blevet der-efter. Jeg mener, jeg forstod heller ikke et ord, men jeg var voldsom trøstet.

Kommissionen har haft det sidste ord, både med hensyn til den art bønner, man ønskede at forelægge, og til indhold og sprog i de enkelte bønner. Men alligevel er det mig, der må lægge navn til. Derfor finder jeg det ikke ubeskedent at nævne, at det exegetiske arbejde med teksterne er foregået i samarbejde med Paul Seidelin, som også har set flere af de færdige forslag og forarbejderne til det allermeste i samlingen - »vort sidste fælles projekt«, som han kaldte det.

Om messetoner til de nye kollekter

Prof. Chr. Thodberg

Under Anna Sophie Seidelins arbejde med de nye kollekter tænkte kommissionen ikke i begyndelsen meget på, om de nye kollekter kunne messes, således som det traditionelt har været tilfældet med de hidtidige Veit Dietrich-kollekter; en del af arbejdet i kommissionen kom naturligt til at bestå deri, at man læste de nye kollekter op i respekt for den prosapoetiske form, som Anna Sophie Seidelin har givet dem - en form, der bl.a. skulle være en hjælp for oplæsningen især i et kirkerum. De nye kollekter består af en række sideordnede sætninger svarende til den prosapoetiske form i modsætning til Veit Dietrich-kollekterne, hvis særkende bl.a. er de underordnede sætninger, der ofte gør dem vanskelige at forstå.

For brugen af den klassiske messetone betyder den sproglige form med de underordnede sætninger, at der bliver færre hvilepunkter, mens de nye kollekter ofte kan siges at have et hvilepunkt efter hver linie. På den anden side kan de fleste hvilepunkter i de nye kollekter angives ved et lille ophold svarende

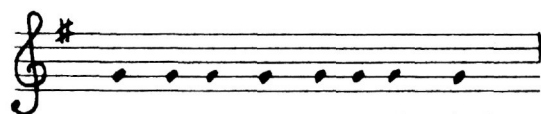
til den læste form, mens et punktum eller lignende kan markeres musikalsk som i de gamle kollekter. I gengivelsen af de følgende eksempler på musikalsk ikklædning af de nye kollekter har vi derfor også respekteret opstillingen i sideordnede sætninger. De nye kollekter er gennemgående ikke længere end de gamle; i den henseende skal man ikke lade sig bedrage af opstillingen, der som sagt bl.a. skal fungere som en retorisk-musikalsk støtte.

Den liturgiske kommission har konsulteret et tidligere medlem af kommissionen, professor dr. phil. Henrik Glahn, om brugen af de gamle messetoner til de nye kollekter. Henrik Glahn har fremlagt tre eksempler; de er efter praktisk brug blevet revideret en smule af undertegnede, der dermed har det endelige ansvar for de tre eksempler, der anføres i det følgende, nemlig kollekterne til 1. søndag i advent (1. tekstrække), trinitatis søndag (1. tekstrække) og 12. søndag efter trinitatis (2. tekstrække).

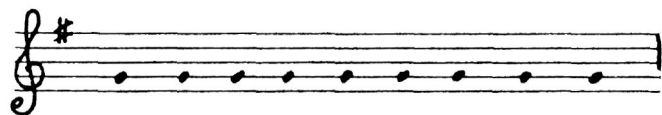
1. søndag i advent (1. tekstrække):

Vor kæ-re Her-re Je - sus Kris - tus,

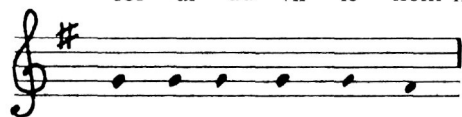
vi må i sand - hed tak - ke dig

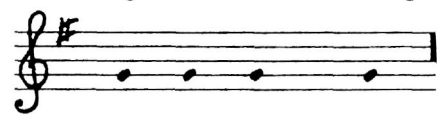
og æ-re dig i e-vig - hed,

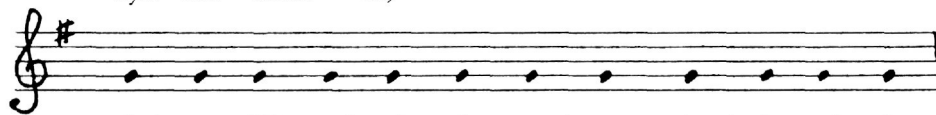
for - di du vil - le kom-me til os

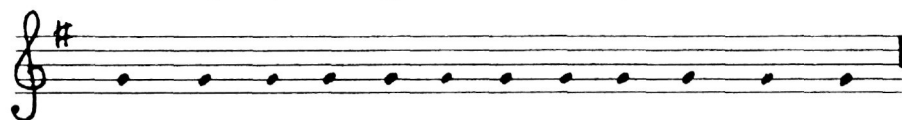
og væ-re vor kon-ge.

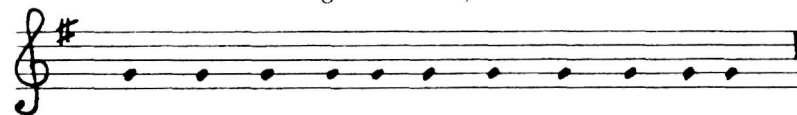
Syn - den bandt os,

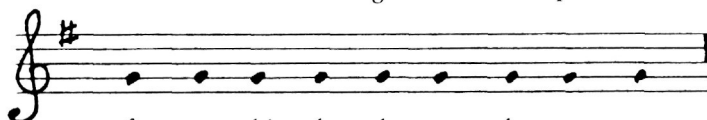
død og Djæ - vel gør - de med os, hvad de vil - le.

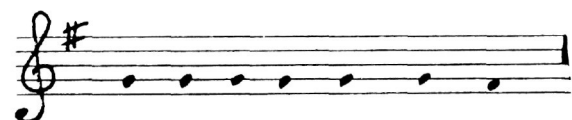
Der var in - gen ud - vej at se af vort fæng - sel,

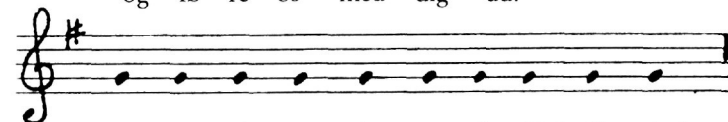
men du red li - ge her - ind på dit æ - sel

for at bin - de de stær - ke mag - ter

og fø - re os med dig ud.

Nu be - der vi din go - de Hel - lig - ånd:

bliv hos os, be - var vor for - stand,

så vi ik - ke ser os til - ba - ge,

men føl - ger vor sagt - mo-di - ge kon - ge

fra fød - sel til død og op - rejs - ning

gen - nem det - te og al - le år,

ind - til vi bli - ver til e - vig tid sa - li - ge

ved ham, som med Fa - de - ren le - ver og re - ge - rer

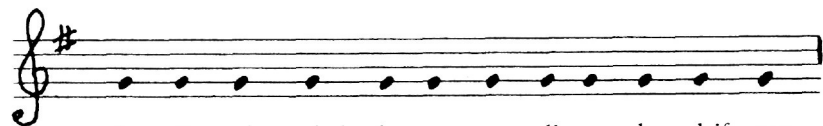
i Hel - lig - ånds en - hed

en sand Gud

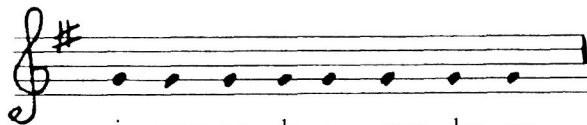
fra e - vig - hed til e - vig - hed. (Amen).

Trinitatis søndag (1. tekstrække):

Tre-e - ni - ge, hel - li ge - Gud,
du, hvis Ånd skab-te lys i det tom-me rum
og sat-te so - len i vej mel - lem væl-di - ge stjer - ner,
du, som hæ-ve-de jor - den ud af de mø-rke van-de
og kal - der bar - net frem af dets mo - ders skød,
du, som steg ned fra det Hø-je, Søn af Ma-ri - a,
og var blandt os, hvor da - ge-ne vek - sler med nat,
og li - vet en - der med dø - den,
dig tak - ker vi og pri - ser dig,

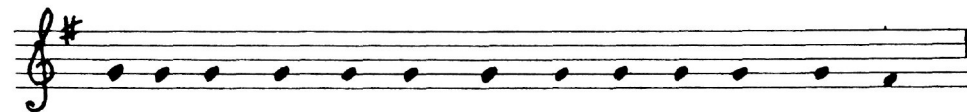
for - di vi skal hø - re om di - ne be - drif - ter

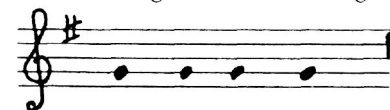
i man - ge da - ge som den - ne,

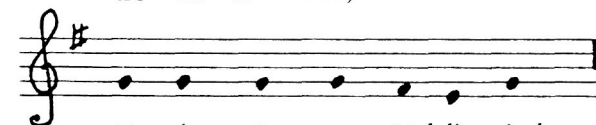
ind - til du fø - rer os, ny - skab - te,

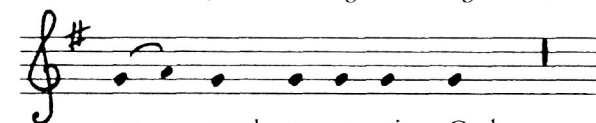
i - gen - nem dåb og død til op - stan - del - sen hos dig,

tro - fas - te Gud,

Fa - der, Søn og Hel - lig - ånd,

en sand tre - e - nig Gud,

fra e - vig - hed til e - vig - hed. (Amen).

12. søndag efter trinitatis (2.
tekstrække):

Vor Her-re Je - sus Kri - stus,
du, som op - gav ån - den på kor - set
og blev be - gra - vet af di - ne ven - ner,
du, hvis stem - me når os
fra for - ti - dens da - ge,
den - gang man hel - ler ik - ke tro - e - de,
selv - om man så di - ne tegn,
dig be - der vi så læn - ge ef - ter:
send os Hel - lig - ån - den,

som du fik af din Fa - der,

Ån - den, som løf - te - de dig ud

af din grav på den tred - je dag,

Ån - den, som bæ - rer din stem - me til os

gen - nem to tu - sin - de år.

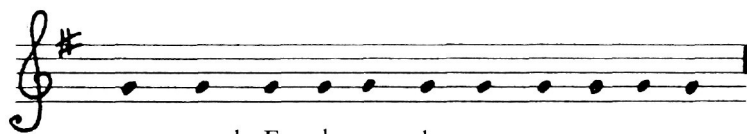
Giv os ø - re for sand - hed

og ø - je for di - ne tegn,

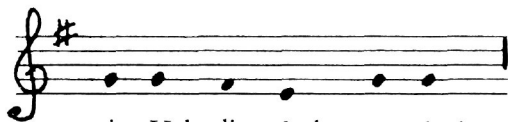
så vi ser og tror

og bli - ver sa - li - ge her

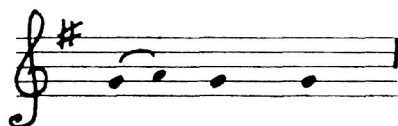
og til e - vig tid ved dig,

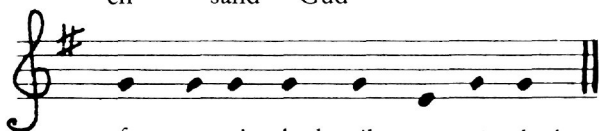
som med Fa - de - ren le - ver og re - ge - rer

i Hel - lig - ånds en - hed,

en sand Gud

fra e - vig - hed til e - vig - hed. (Amen).

Gudstjenestens liturgi¹

Lektor Erik A. Nielsen

Hvad forestiller en gudstjeneste?

Hvad forestiller en gudstjeneste? Spørgsmålet vækker ofte forbløffelse, som om man havde spurgt: hvad forestiller et æsel? eller: hvad forestiller et æbletræ? Hverken æslet eller æbletræet forestiller almindeligvis noget som helst; de *er* hver for sig, hvad de er, og man kan med megen ret hævde, at en gudstjeneste *er* en gudstjeneste, og netop derved adskiller sig fra så mange andre fænomener: en teaterforestilling, et foredrag, et politisk møde.

Når der alligevel kan være grund til at fastholde spørgsmålet om, hvad en gudstjeneste forestiller, hænger det sammen med, at gudstjenestens form ikke som æslets eller æbletræets er vokset frem ved naturens egne vækstkræfter. Gudstjenestens form, som jo egentlig er det, man forstår ved liturgien, er et åndeligt fænomen, der er blevet til i et møde mellem den menneskelige tanke og den guddommelige inspiration. Som alle andre åndelige produkter er gudstjenesten derfor også symbolsk, dvs. at dens form åbner sig for en indtrængende fortolkning, uden at denne fortolkning nogen sinde når til bunds i fænomenets væsen. En gudstjeneste kan altså som andre symbolske fænomener beskrives ved hjælp af tanker og billedlige størrelser; som alle dybe gåder lokker den os til at udgrunde dens væsen uden at vi nogensinde kommer til ende med at forstå den.

En gammel, middelalderlig tekst siger det f.eks. på følgende måde: »Alle de udsmykninger, der forekommer i kirkens gudstjenester og kirkerummets indretning, er fulde af guddommelige henvisninger og hemmeligheder, og hver enkelt af dem ånder himmelsk sødme. Dog kun, hvis de finder en opmærksom betragter, der forstår at »suge honning

af klippen og olje ud af den hårdeste sten«. (5. Mosebog, 32,13)².

At det berømte citat fra 5. Mosebog her tages i brug, som om det var møntet på gudstjenesten og dens liturgiske form, er meget tankevækkende. Det er også for nutidens mennesker i almindelighed sandt, at gudstjenesteliturgien, som den gentages søndag efter søndag, kan være så hård og afvisende som klippe og sten. Den kan i sin evindelige gentagelse af de samme led i den samme rækkefølge komme til at fremstå med mekanikkens eller gentagelsens monotoni. Sådan tager gudstjenesten sig ud hver gang den ikke finder sin opmærksomme betragter. Til gengæld er det også sandt, at den som længe har betragtet gudstjenesten, elsket den og deltaget i den, kommer ud for den mirakuløse oplevelse at suge honning af klippen og olje ud af den hårdeste sten. Gudstjenesten åbner sig og kommer til at fremstå som et stadig mere levende hele for ens forståelse. Den kommer til at forestille noget, på samme måde som et maleri eller et scenebillede forestiller noget.

Trods sin faste og næsten traditionstyngeform kan gudstjenesten være vanskelig at se for sig i sin helhed. Mange kirkegængere, der har en livslang fortrolighed med rækkefølgen af de liturgiske led, har vistnok aldrig stillet sig dette spørgsmål om gudstjenestens helhed, og under arbejdet i den liturgiske kommission er det ofte ikke gået meget anderledes.

Gennemarbejdelsen af de mange læsninger, ritualer, bønner m.m., der tilsammen opbygger en højmesse, har i den grad kunnet beslaglægge den intense opmærksomhed, at spørgsmålet efter helhedsforståelsen i perioder har måttet forblive i baggrunden. Og dog

er der ingen tvivl om, at selve det at arbejde så længe og så indtrængende med de liturgiske led, hele tiden tilvejebragte nye og somme tider overraskende indsigter i liturgiens hemmeligheder. Selv en liturgisk kommission har nemlig ingenlunde gennemskuet dem alle, før den går til arbejdet.

Ét greb frem for noget andet var med til at fremkalde problembevidsthed og kræve nytænkning. Karakteristisk nok var dette greb også det mest radikale, kommissionen har foretaget, nemlig den omkastning af rækkefølgen i de bibelske læsninger, som blev foreslået i *Betænkning nr. 750* fra 1975, og som siden da har været til afprøvning i et antal danske menigheder. Indførelsen af en gammeltestamentlig læsning på den hidtidige epistellæsnings plads, samt flytningen af epistellæsningen til gudstjenestens afslutning medfører en omlægning af rækkefølgen i gudstjenesteforløbet, som har videre perspektiver i sig, end det kunne stå klart fra begyndelsen.

Det viste sig, at når man rører ved gudstjenesteleddenes rækkefølge, rører man ved gudstjenestens livsnerve. Ikke at man nødvendigvis kommer til at true denne livsnerve, men at gudstjenesten ved denne berøring giver livstegn fra sig på en overraskende intens måde, og med tiden åbenbarer en af sine gåder, nemlig gåden om leddenes rækkefølge. At denne gåde åbenbarer sig, betyder ikke, at den nu har fundet sin definitive løsning, men at det nu er blevet nødvendigt at stille sig en række spørgsmål om gudstjenestens helhed, samt at indrømme, at man med ethvert nyt ritualforslag giver en række mere eller mindre forpligtende svar på de rejste spørgsmål.

De gudstjenstlige tekstlæsninger

Revisionen af de gudstjenstlige tekstlæsninger har medført den mest vidtrækkende af de ændringer, Liturgikommissionen har foreslået. Fornylelsen sker på to punkter:

1. Som fast led i gudstjenesten indføres der en læsning af gammeltestamentlige tekster.

2. Rækkefølgen og placeringen af gudstjenestens tre tekstlæsninger ændres, således at den tredje tekstlæsning flyttes hen i gudstjenestens afslutning.

I det gudstjenesteforslag, der nu fremlægges, har de bibelske læsninger tre faste pladser inden for den liturgiske helhed:

1. *Indgangslæsning*: der befinder sig på den nuværende epistellæsnings plads, dvs. mellem den 1. og den 2. salme og umiddelbart efter salutation og kollekt. Denne læsning er ifølge forslaget altid en læsning fra Det gamle Testamente³.

2. *Evangelielæsning*: der forbliver på den nuværende evangelielæsnings plads, det vil normalt sige mellem 2. og 3. salme umiddelbart forud for trosbekendelsen. Det er denne læsning, som er dagens prædike-tekst. Den kan under særlige omstændigheder udskiftes med prædikeepistlen, der især ved aftensang og ved hverdagsgudstjenester kan anbringes som prædiketekst i stedet for søndagens evangelium.

3. *Udgangslæsning*: der befinder sig i gudstjenestens afslutning umiddelbart forud for den aronitiske velsignelse. Denne læsning er almindeligvis ganske kort og hentes fra den nytestamentlige brevlitteratur. Det har været hovedformålet med denne omlægning af tekstlæsningernes pladser, at der ikke i gudstjenesten må optræde bibeltekster, hvis oplæsning kunne synes overflødig eller mindre velmotiveret, og hvis funktion i den liturgiske helhed er uklar. I den nugældende gudstjenesteordning kan læsningen af det modsatte kirkeårs evangelietekst ofte virke på en sådan vagt defineret måde. Den kan på grund af en motivisk beslægtethed mellem de to tekstrækker mange steder medføre en urimelig fordobling, eller den kan, hvor en sådan beslægtethed ikke foreligger, glide hurtigt ud af opmærksomheden påny og ikke siden blive inddraget i gudstjenestens helhed⁴.

En del af de vanskeligheder, de danske kirkegængere har haft med forståelsen af Paulus og de øvrige nytestamentlige brevtekster, kan

på tilsvarende måde hænge sammen med, at epistellæsningen er uhensigtsmæssigt placeret i den nugældende gudstjenesteordning. Når epistlen skifter plads og kommer i direkte berøring med nadver og aronitisk velsignelse, vil det kunne blive langt tydeligere, at epistlernes væsen er af sakramental karakter: de forkynder ikke lov, men derimod menighedens indlemmelse i Kristi legeme. Vedrørende den mere omfattende argumentation, der førte til flytningen af epistellæsningen henviser jeg til Christian Thodbergs efterskrift i Betænkning nr. 750, De bibelske læsninger i gudstjenesten p. 197ff.

Det foreliggende læsningsforslag sigter altså imod at styrke tekstlæsningens *liturgiske* karakter på en sådan måde, at selve læsningernes placering og rækkefølge bidrager til at tyde gangen og forvandlingen igennem gudstjenesten.

Den mest iøjnefaldende egenskab ved opbygningen af det nye læsningsforslag er, at læsningerne nu i gudstjenestens forløb vil optræde i samme rækkefølge, som de gør inden for Biblens komposition. Først kommer de tekster, som stammer fra den gamle pagt, jødefolkets pagt med sin Gud og skaber; så kommer de tekster, der fortæller om den nye pagts dramatiske oprettelse igennem Jesu fødsel, liv, lidelse, død og opstandelse, og omsider kommer de tekster, der skildrer de tidligste menigheds kristenliv og de tidligste kristne forfatters forsøg på at give ord til det kristne *mysterium* og forklare dets betydning for et kristens menneskes liv og død, dets tro og håb, dets plads i gudstjeneste og menighed.

Som man kan se af disse formuleringer disponerer gudstjenestelæsningerne sig hermed i de samme tre led, som den kristne trosbekendelse er opbygget i; troen på Gud Fader, troen på Guds søn, Jesus Kristus og troen på Den hellige Ånd og den hellige, almindelige kirke. Hermed åbner sig det perspektiv, at gudstjenesten måske selv er opbygget af tre led, der for den troende lægger sig over hinanden og følger stadig nye uddybninger til ved

at være hinandens perspektiv. Man kunne altså mene, at gudstjenesten selv falder i en Gud-Fader-del, en Guds-søn-del og en Helligånds-del, der begribeligvis ikke er skilt fra hinanden ved skarpe skel. Tværtimod bevæger gudstjenesten sig fra det ene led til det næste ved den mærkelige forvandlende kraft, der er ånden i hele den liturgiske begivenhedsrække.

Højmessens Gud-Fader-del får da sit særpreg igennem den mangfoldighed af gammeltestamentlige stemmer, som kommer til orde på denne plads igennem et kirkeår. Det er stemmer fra den gamle pagt, som lovsynger skaberværkets visdom, fuldkommenhed, uudgrundelige dybde, eller stemmer, som klager og bekender det syndige menneskes fortabthed og frygt for Gud. Stemmer, som genfortæller de store og herlige gerninger, som Gud i gammel tid udførte til sit udvalgte folks frelse, stemmer, som med patriarkalsk styrke og myndighed forkynder loven i hele dens strenghed, og stemmer, der med profetisk visionskraft og længsel efter folkets udfrielse griber imod den Messias, som skal gøre hele verden ny. Hele det skabte menneske i dets guddommelige oprindelighed, hele det faldne menneske i dets vildskab og fortvivlelse, hele det tugtede menneske i dets længsel efter den oprindelige skabelses herlighed kommer her til orde. Det er tekster, hvis styrke og hvis lidenskabelighed stadig gør dem til nogle af de mest omfattende og religiøst dybsindige livsudtryk, verden har kendt. Og det er tekster, hvori et folks gudsforhold kommer til den højeste selverkendelse, som kunne findes, før den guddommelige åbenbaring ved Kristi fødsel og liv kom til jorden med lys og besvarelse af de mange længsler og profetier, der igennem de foregående århundreder havde forsøgt at pege frem imod frelseren. Hvad der går i opfyldelse med Kristus, kan man kun dunkelt fatte, hvis man ikke ved, hvad det skabte og faldne menneske håbede på og led under før hans komme.

Gudstjenestens midte er nu som før for-

kyndelsen af Kristus, og *Guds-søn-delen* rummer derfor naturligvis evangelieberetningerne, der i løbet af et kirkeår fører os igennem alle de dramatiske punkter i hans jordiske skæbne, fra forkyndelsen af hans udfangelse over hans fødsel, hans jordiske virke og forkyndelse, frem til hans frygtelige død og sejren i hans opstandelse. I dette enestående livsløb, hvor det guddommelige og det menneskelige mødtes i den tættest mulige forening og handlede i den ødelagte verden, åbenbares det lys, som rummer forklarelsen af menneskelivets gådefuldhed og løftet om, at alt dunkelt og smertefuldt med tiden skal tages fra os. Gudsordet var til stede hos den gamle pagts mennesker i løftets og fortællingens skikkelser. Men den nye pagt oprettedes ved Kristus, da ordet i ham blev kød, da det slog om fra at være skrift og omtale til at være begivenhed og tilsigelse for menneskelige sanser i verdens midte. Det er dette ordets omslag til begivenhed, som opretter den nye pagt og udgør evangeliets levende kerne. Men netop derfor er der med Kristus i verden så stærke kræfter på færde, at de ikke kan finde deres fulde udtryk hverken i læsningen af evangeliet eller i prædikenens tilsigelse af, at de frelsende kræfter stadig er handlende til stede imellem os. De guddomskræfter, der omtales i evangeliet og tolkes i prædikenen, de når ikke at virke, hvad de vil, før de kommer til korset og i nadveren forbinder sig med menighedens eget legeme, hvori de kan blive til nutidig handlende virkelighed. Derfor slutter gudstjenestens *Guds-Søn-del* altid i nadverens gentagelse af hans offerdød og hans opstandelse i sit nye legeme, handlingens legeme.

Dermed er gudstjenesten kommet over i sit tredje led, *Helligånds-delen*, den del, der peger direkte på den menighed, som er til stede ved den aktuelle gudstjeneste, og som igennem nadveren bliver til som Kristi nye legeme, opfyldt af Guds hellige ånd. Ifølge en gammel forestilling består Biblen ikke af to bøger, Det gamle og Det nye Testamente, men af tre bøger, nemlig Gud Faders bog,

som er Det gamle Testamente, Guds søns bog, som er Det nye Testamente og Helligåndens bog, som er den kristne menigheds historie. De to første bøger er fortællende, episke; de handler som al fortælling om, hvad der engang skete og blev bragt til ende. De er skrevet i datid: I begyndelsen *skabte* Gud himmelen og jorden; Vor Herre Jesus Kristus i den nat, hvor han *blev* forrådt, *tog* han kalken. Men den tredje bog har ingen skrift, den kan ikke trykkes og udgives, den kan ikke bearbejdes af kommissioner og betænkninger, for den er ikke færdig. I modsætning til de to første af Biblens bøger er den tredje ikke fortællende, men dramatisk, og dens grammatiske tid (tempus) er nutid. Det er Guds riges historie i verden, og vi står altid midt i den, som i en uafsluttet og højdramatisk begivenhedsrække. Man kunne sige, at hvis denne tredje bog skrives noget sted, da skrives den i menneskenes eller menighedens hjerte, og kun Gud ved, hvornår og hvordan den skal ende.

På baggrund af sådanne overvejelser er der ingen tvivl om, at de bibelske tekstlæsninger kan komme ud for ægte liturgisk brug, når de lyder på deres plads i gudstjenesten. Når en tekst bruges liturgisk, indebærer dette, at den afslører væsenstræk, som ikke uden videre kommer til syne, hvis den samme tekst gøres til genstand for videnskabelig granskning, eller oplysende foredragsvirksomhed. I gudstjenestens sammenhæng får tekstlæsningen en særlig myndighed, som hænger sammen med dens liturgiske placering. Tydeligst bliver dette i forbindelse med den brug, gudstjenesten gør af evangeliet. Fra f.eks. det græske drama kendes den situation, at en budbringer ankommer fra det fjerne, medførende en underretning, der med ét slag ændrer de tilstedeværendes situation. Meddelelsen kan udløse en pludselig jubel eller en katastrofe. I begge tilfælde taler det græske drama om, at der finder et omslag sted, en *eripeti*², og i begge tilfælde er der tale om, at et budskab om en ubetvivlelig sandhed rydder al uklarhed af vejen og anbringer en gruppe mennesker i

nye og uforudsete omstændigheder, som de hilser med stærke udbrud af sorg eller glæde.

Der er langfra tilfældigt, at ordet *evangelium* indeholder det græske ord for budbringer (angelos), et ord, vi også på dansk har optaget i navnet: en engel. Evangeliet er altså budbringerens gode budskab, og også dette budskab handler om et afgørende omslag i menneskehedens historie: budskabet om, at Kristus er opstanden fra de døde og dermed har forløst menneskene fra den magt, synden og døden havde over dem. Højmesseliturgien har da også ritualiseret menighedens reaktion på det gode budskab i menighedssvaret: *Gud være lovet for sit glædelige budskab*. I dette svar bekender menigheden sig som et samfund af mennesker, der har været omsluttet af synden og døden, og som nu ved budbringerens ord lærer det, som skal været dets befrielse. Idet menigheden tager imod det gode budskab, forvandles den fjerne begivenhed, som i budbringerens mund endnu kun var ord, til en stor glæde, som er for hele folket.

Nu er spørgsmålet til teksten ikke længere spørgsmålet om dens historiske egenart eller dens oplysningsværdi i den ene eller den anden sammenhæng. Nu er teksten ikke længere historisk kilde, men kilde til sandheden, budskab om forhold, der vedrører vores eget liv og vores egen død. Nu må der lyttes til den i åndeløs spænding, som når en dom forkyndes, for i budbringerens meddelelse står alt på spil⁶.

Uden nogen afkortning lader det gode budskab forstå, at vores eget nutidige liv er den kampplads, hvor alle vigtige spørgsmål nu afgøres, og at evangeliet fra det fjerne hidbringer den guddommelige klarhed, som livet ikke kan leves uden. Fortællingens fortid bliver dramaets nutid. Men vores nutid bliver samtidig først selv til fulde klar over sin dramatiske betydningsfylde og højspændthed, når budskabet gør det klart, hvor store og verdensomvæltende begivenheder vores lille liv er inddraget i.

Prædikenens liturgiske funktion

Det er i denne sammenhæng, der kan siges noget om *prædikenens liturgiske funktion*. Prædikenen er utvivlsomt det frieste led i gudstjenesteliturgien; den har sin plads, men pladsen er liturgisk tom og må søndag efter søndag udfyldes på en ny måde. Med denne frie og tomme plads, der hele tiden må sikres påny, tydeliggør gudstjenesten, at den kristne menighed befinder sig midt i et drama, der endnu ikke har fundet sin afslutning. Et godt budskab har menigheden modtaget, men den har også fra hele sin overvældende samtid modtaget strømme af forfærdende eller uigennemskuelige budskaber, som udgør vores moderne livshorisont. I prædikenen må det gode budskab på forkynnderens ansvar og efter forkynnderens evne prøve at gennemlyse den moderne virkelighed, i prædikenen må forkynderen stedfortrædende prøve at tilegne sig og at udsige, hvad det betyder, at det gode budskab har lydt midt i nutidens labyrinthiske verden. Prædikenen må prøve at formulere, hvad det indebærer, at gudstjenesten er det sted, hvor gudsrigets lange historie skærer vores livsøjeblik og giver det en plads i det kristne frelsesværk. I prædikenen må tung og uigennemskuelig moderne virkelighed klares, såvidt det er muligt, ved at anskues i det lys, *som jordens bold skal lysne udi og gløde*.

Opfattelsen af gudstjenesten som et drama, der endnu ikke har nået sin afslutning, men er opladet med de største spændkræfter, præciserer netop, at nuet må finde sin klarhed ved at anbringes på sin plads i den guddommelige frelsesplan. Ved at gudstjeneste fejres søndag efter søndag forsøger den kristne kirke at få hold på alle de sønderrivende kræfter, der er ved at rive samfundene, ja selve den skabte verden i tusind stumper. Liturgien er i den forstand et *fælles arbejde*, at den repræsenterer et stadigt forsøg på at holde verdener, store og små, sammen i et fællesskab, og det gør liturgien bl.a. ved at bringe nuet i levende og forvandlende berøring med den største kraft, der går igennem verdenshistorien, Guds eget forsøg på igennem sin søns

indgriben at overvinde syndefaldets dødelige ødelæggelser. At bringe nutiden ind i evangeliets kraftfelt, det er liturgisk set prædikenens opgave. Og det gælder naturligvis lige vel, om der er revideret meget eller lidt ved gudstjenestens liturgiske form.

Imidlertid er der ikke tvivl om, at denne liturgiske egenart ved prædikenen betones af den plads, der tilkommer den i det nye læsningsforslag. Skønt evangeliet nu som før må være den kristne nutidsbevidstheds egentlige brændpunkt, kommer det nye læsningsforslag nok til at kunne ændre lidt ved balancer og perspektiver i danske prædikener. Det vil utvivlsomt sætte sig spor i evangelieforståelsen, at der altid ved højmessens begyndelse har lydt en gammeltestamentlig tekst.

»Smagen for det gamle Testamente er en prøvesten med henblik på »stort« og »småt«, skrev filosofen Nietzsche i sit antikristelige værk *Jenseits von Gut und Böse*⁷, og han hævdede: »I det jødiske Gamle Testamente, bogen om den guddommelige retfærdighed, findes der mennesker, ting og taler i en så stor stil, at den græske og den indiske skrivekunst intet har at stille ved siden af den. Man står med skræk og ærefrygt over for dette uhyre efterladenskab efter det, som mennesket engang har været«. Når Nietzsche derefter kalder nådens bog, Det nye Testamente for en bog i rokokosmag og spotter over, at de kristne har indbundet den sammen med det mægtige Gammeltestamente, rammer han formentlig både sin og vor tids kristelige kirkelighed meget præcist; men han formulerer samtidig - sig selv uafvidende - den opgave, som nutiden har i at sammenføre de to testamenter på en sandere og stærkere måde.

Det er en opgave at vække sansen for, at der i Det nye Testamente er kræfter på færde, som både kunne måle sig med og forvandle den uhyre patriarkalske styrke, som er det overvældende kraftindtryk i Det gamle Testamente. Måske bliver kristendom netop sødladen og rokok-agtig, når den mister samfølelsen med Det gamle Testamente. I al

fald må den kristne forkyndelse rense sig og blive stærk ved hele tiden at lyde på baggrund af de mægtige klange i den gamle pagts bog: skabelsesordenes almagt, løfternes styrke, lovens strenghed, længslens dyb, klagens og frydens dybe og høje registre, davidsharpenes tonestige fra jord til himmel.

At nedbryde det tempel, som en så stærk patriarkalsk kultur havde rejst på bjerget i verdens midte, og genrejse det i menneskehjertets skrøbelige kød, var ikke nogen sværlings opgave. Alvoren og styrken i evangelieforståelsen må træde for dagen, hvor den nye pagt skal forkyndes som den, der på samme tid overvandt og fuldbyrdede alt, hvad der var levende på færde i den gamle pagt. Fordi Guds væsen ville åbenbares i større renhed, end den gamle pagt havde formået det, måtte Gud selv åbenbares i verden og nedbryde de religiøse billeder, der var for små og for uigennemskinnelige til at lade hans væsen komme til at lyse for menneskene. Om denne skabelse af et større og herligere legeme til Gud i verden handler Det nye Testamente, men man forstår det kun og kan kun sige noget om det, hvis man kan se Det nye Testamente som den forklarende form af Det gamle.

Søndag efter søndag, mere eller mindre vellykket i realiseringen af intentionen, vil læsningsforslaget foranledige, at dette levende og højspændte forhold mellem den gamle og den nye pagt kommer til orde i prædikenen. Det er et spændingsforhold, som den kristne daglig lever i, for så vidt som enhver er skabt og faldet med den første Adam, og enhver er geniøst til et levende håb med den anden og større Adam, Kristus selv. I mangfoldige afskygninger vil dette hovedtema, der forbinder de to testamenter, kunne træde frem i prædikenerne, og det vil ved sin frelseshistoriske tankeform kalde på det tredje led, nemlig menighedens eller jegets spørgsmål efter, hvilken plads vi da selv i vores nutid har i den guddommelige frelsesplan.

De tidligste formuleringer af, hvad kristent liv betyder, når det leves i den ramme, guds-

tjenesten med sin liturgi sætter os i, findes i de ældste kendte menighedstekster, nemlig den nytestamentlige brevlitteratur, som da også er den, gudstjenestens Helligånds-del henter sine udgangslæsninger fra. Det er tekster, der vækker sansen for, at den kristne nu ved gudstjenestens hjælp er indsat i den nye gudspagts virkelighed, og at enhver, der er indsat i denne nye pagt, har opgaver foran sig og har fået kræfter til at prøve på at løse dem.

De opmuntrende og formanende afsnit af brevlitteraturen, hvorfra udgangslæsningerne hovedsagelig stammer, har da i deres liturgiske placering ikke præg af en påny opdukende, gammeltestamentlig lovforkyndelse med hele dens patriarkalske strenghed. Udsagt ikke til et folk, der træller under loven, men til en menighed, der ved nadveren er blevet til Kristi opstandelseslegeme og har ham selv som sit hoved og sin ånd, handler ordene om at komme til kræfter og turde kende opgaverne, som ingen kærlighed kan være blind for. Således har i al fald visse af brevlitteraturens vanskelige tekster (ikke mindst de paulinske) fundet en liturgisk plads, der vistnok svarer til deres natur og derfor letter tilegnelsen af dem i deres særpræg.

Det vil i adskillige prædikener formentlig falde naturligt, at prædikanten henimod slutningen peger frem imod udgangslæsningen (hvadenten det nu sker ved en eksplícit henvisning til den eller ved en stiltiende foregribelse af dens forestillingsverden). Det vil kunne foregå så meget desto mere utvungent, fordi et meget stort antal prædikener alligevel slutter i problemstillinger, der har at gøre med den nutidige kristnes plads og opgaver i verden. For at give tolkningen af sådanne spørgsmål mere vægt i gudstjenesten har Liturgikommissionen opstillet en række af prædike-epistler, der under særlige omstændigheder kan læses på evangelielæsningens plads, og som der følgelig kan prædikes over i den pågældende gudstjeneste. Også på denne måde er der åbnet mulighed for, at nogle af Det nye Testaments dybsindigste og mest

lidenskabelige tekster, nemlig brevtteksterne, med mellemrum kan komme frem allerførst i gudstjenestens opmærksomhed.

Uden at det må opfattes som tvang eller forskrift, muliggør det foreliggende læsningsforslag altså en opbygning af prædikenen, der på den ene eller anden måde afspejler trosbekendelsens og gudstjenesteforslagets treleddede form. Dette giver prædikenen en mulighed for at være det fortolkningsmæssige midtpunkt i gudstjenesten, hvor der til den ene side rækkes tilbage til de ældste bibeltekster og disses billeder af verdens ældste tider, og på den anden side rækkes frem imod epistlernes menighedstekster og menighedens fremtidige plads i verden. Dette giver altså prædikenen en vis liturgisk-rytmisk form og det åbner samtidig den mulighed for prædikanten, at hun/han usøgt kan henvise til selve gudstjenesteliturgen som det symbolske sted, hvor de kristelige begivenheder finder sted i fortættet form.

Under sammenstillingen af de læsninger, der skal tages i brug på den enkelte søndag, har det været en hovedbestræbelse at finde bibelske tekster, der belyser hinanden frelseshistorisk. Med frelseshistorisk menes den kendsgerning, at menneskeheden igennem hele sin historie har stået i et afhængighedsforhold til sin gud og skaber, men at dette forhold har haft vekslende skikkelser og at det endnu langt fra har fundet sin sidste skikkelse. Jødefolkets forhold til den skjulte Gud forvandler sig i enhver henseende, da Gud åbenbarer sig og i sin søn tager menneskeskikkelse på sig i Det nye Testamente. Pagtsforholdet mellem jødefolket og dets gud forvandles og forklares til det nye pagtsforhold, der omfatter hele menneskeheden. Hvad der er til stede som anelser, profetier og længsler i Det gamle Testamente, opfyldes som begivenheder i Det nye Testamente. Men også vi, der lever under evangeliets forkyndelse, må leve i håbet om den endegyldige forklarelse af Guds væsen og tanke med verden. Og den klarhed skal ikke indfinde sig før den yderste dag, skønt det er det nuværende menneske-

livs opgave at blive så kristeligt opklaret, som det i øjeblikket ved den hellige ånds hjælp er muligt.

Gudstjenestens læsestykker belyser altså afsnittene i frelsens lange og dramatiske historie. Dette er i sin intention en langt mere dybsindig og ægte bibelsk måde at knytte tekster sammen på end den tematiske tekstsammenstilling, som stiller sig tilfreds med at lade to tekster høre sammen, fordi de opviser et slægtskab i motivisk henseende. Men naturligvis tænker også den frelseshistoriske tekstsammenstilling ved hjælp af tematiske berøringer mellem tekster fra forskellige dele af Bibelens store komposition. Og det kan siges at være prædikantens opgave at klargøre for menigheden, hvilket indblik i frelseshistorien en aktuel søndags tekstsammenstilling åbner. Idet det må betones, at frelseshistorie ikke blot er en stor, objektiv anskuelse af historiske begivenheder i bibelsk belysning, men at frelseshistorien altid går midt igennem enhver nutidig situation og kaster lys over den ved at give den en plads i frelsesbegivenhedernes lange forløb.

Som et ret tilfældigt valgt eksempel kan fremdrages 14. søndag efter trinitatis, første tekstrække, hvor evangelieteksten er Lukas' fortælling om helbredelsen af de ti spedalske, hvoraf kun én vendte tilbage og takkede (Lukas 17,11-19). Den gammeltestamentlige læsning til denne søndag er salme 103, og udgangslæsningen er 2. Timotheus 2,8-13. Salme 103 er en af Det gamle Testaments vidunderligste tekster med dens forkyndelse af, at den gavmilde skaber også er den, som kender os og som barmhjertigt tildækker den skam og synd, som vi måtte segne under, hvis han førte regnskabet i dets fulde strenghed. Lovsyngelsen af den gavmilde Gud er da tilsyneladende det synspunkt, der forlænger sig ind i forståelsen af evangeliefortællingen. Den handler altså ikke om en Jesus, der som en krænket mirakeldoktor kræver taknemlighed af de helbredte. Men de helbredtes forskellige handlinger afslører, at kun samaritanneren har begrebet, hvor alle gaver kommer

fra. Med lovprisningen af Gud, som har handlet igennem Jesus, bekender han, at selv helbredelsens mirakel kun er en lille del af det langt større mirakel, at vi dagligt lever og opretholdes af den skjulte verdens gaver. Frelsesshistorisk set er Jesus altså Guds ord, skaberordet, som er blevet kød på et bestemt tidspunkt i verdens historie, og hans helbredelse af de spedalske er følgelig en af gudsordets handlinger i verden. At dette gudsord senere korsfæstedes og genopstod med en kraft, ingen romermagt kunne holde nede, dét er den paulinske forkyndelse i udgangslæsningens korte tekst, og prædiker man hen imod formuleringen, at *Guds ord ikke er bundet*, bliver det igen tydeligt, hvilken plads Kristus indtager i frelseshistorien, og hvorledes han som åndelig kraft stadig virker i sin menighed, hvorfor lovsangen også stadig er hans rettilighed.

Altså: den gammeltestamentlige lovsang af skaberværkets herre, den nytestamentlige beretning om det legemliggjorte gudsords kraftige værker i verden og epistlens bekendelse af troen på, at disse kræfter vil fortsætte med at virke i vores nutid og ud til den yderste fremtid, både for os og for hele den kristne menighed. Det er det grundmønster, en prædiken kunne komponeres over, og ind i hvilket en række mere aktuelle og akutte problemer kan placeres.

Sakramenterne

I liturgien gøres læsningen af de bibelske tekster dramatisk og nutidig. Hvor indholdet af en tekst forstås ikke som underretning eller kulturhistorisk belæring, men som tilsigelse af en altforvandlerende begivenhed, hvis virkninger omfatter enhver, dér er sproget selv indtrådt i sine højeste og virkningsfuldeste egenskaber. Det bliver således åbenbart, at det kristne ord, som det tales i gudstjenesten, altid i vidt omfang er beslægtet med det guddommelige skaberord, der fra først skilte lyset fra mørket og landet fra vandet. Hvis man med ordet *myte* forstår en fortælling om de

største og ældste kræfter, som er på færde i verden, så er den jødisk-kristne **skabelsesmyte** den uovertrufne fortælling om ordets skaberkraft. Som myte er skabelsesberetningen et indbegreb, en poetisk kvintessens af alle andre jødisk-kristne fortællinger om folkenes gudsforhold. Det betyder, at der på en måde er ekkoer af skabelsesbegivenhederne i alle andre og senere fortællinger. Og eftersom gudstjenestens liturgi er den måske stærkeste fortætning af kristendommens trosforestilling og livsverden, er det indlysende, at skabelsesberetningen må være levende og virkningsfuldt til stede i de mange forskelligartede udtryk, som ordet oplever i en gudstjenestes forløb: bønnen, lovsangen, bekendelsen, tilsigelsen, fortolkningen, velsignelsen m.fl.

Bagest i alle disse handlinger, som ordet medvirker i under en gudstjenestes forløb, ligger på den ene eller den anden måde skabelsesberetningens dramatiske kamp, hvor kaoskræfterne, som truer med at opsluge og tilbagekalde hele den skabte verden i en altomfattende fortrydelse af skaberens arbejde, mødes med og besejres af den mægtige guddommelige indgriben, der ved ordets hjælp trænger døden tilbage og giver livet velsignede udfoldelsesmuligheder.

Moderne vesteuropæeres gudstjeneste kan ofte nok være meget langt fra at udtrykke dette kultiske drama på ligefrem måde. Det er som om den liturgiske, kultiske evne, der er en art suveræn evne til leg eller symbolsk fremstilling, er kraftig svækket hos os og er blevet indkapslet af en mere intellektuel, skolet og teknisk anvendelse af sproget. Dette kan ofte fjerne gudstjenestens symbolske udtryk meget langt fra de poetiske urkræfter, som har deres egentlige vækstpunkter i kult og liturgi. Skønt udviklingen af moderne intellektuelle evner ikke lader sig angre eller tilbagekalde, må gudstjenestens forbindelse tilbage til kultens poesi aldrig glemmes, fordi højmessens forstener eller henfalder i det absurde, hvis liturgiens forbindelse til det mytiske skaberord overskæres.

At ordet oplever disse dramatiske forvand-

linger i gudstjenestens løb og renses og gendindsættes i sin oprindelige kraft, bliver intetsteds tydeligere end i de to sakramenter: dåben og nadveren. I begge disse sakramenter gennemspilles i symbolsk, legende form det mytiske ords omslag til virkelighed. Tydeligst er det måske i nadverliturgiens opbygning, hvor *indstiftelsesordene* udgør nadveren i dens episke form. De rummer på mytens måde fortællingen om, hvordan det gik til på den store, høje tid i tidernes midte, da Vor Herre selv for første gang åbnede menneskenes øjne for et dybt perspektiv i noget så dagligdags og regelmæssigt gentaget som et måltid.

Den spisen og drikken, som de fleste mennesker gentager to, tre eller flere gange dagligt, (og oftest uden at søge symbolske betydninger i måltidet, fordi dets almindelige hensigtsmæssighed er så indlysende), den får ved guddomsordets fortolkning en overrumplende og man fristes til at sige brutal tilskrivning af betydning. Man prøve blot at forestille sig sin sindsstemning, hvis værten ved et festmåltid pludselig lod gæsterne forstå, at når de forsynede sig med mad og drikke, var det dybest set ham selv, de fortærede. Når denne forståelse af det at spise og drikke fører sig til hverdagsmåltidet med guddommelig myndighed og hensynsløshed, så sker der i fortællingen om nadverens indstiftelse et møde mellem det elementære, mennesket som fortærende og fordøjende væsen, og det guddommelige ord med det dramatiske perspektiv, det kan åbne.

Når denne forbløffende historie ved oplæsningen af indstiftelsesordene er fortalt, og menigheden således endnu en gang er blevet mindet om, hvordan det gik til den skelsættende gang, hvor måltidets perspektiv for første gang åbenbares ved ordets hjælp, så slår den sakramentale handling om fra det fortællende (episke) til det skeende (dramatiske), fordi menigheden derpå indbydes til at deltage i et måltid, der skal gennemføres i dette symbolske perspektiv. Idet menigheden handlende gentager de begivenheder, der for-

taltes om i indstiftelsesordene, bekræftes det, at vi i nutiden stadig bliver berørt og forvandlet af de guddommelige kræfter, der ytrede sig første gang skærtorsdag aften. Mytens kræfter handler endnu og inddrager os i sin virkelighed.

At forstå, hvad der sker, når den guddommelige betydning slutter sig sammen med måltidets hverdagsvirkelighed, kan i sig selv være vanskeligt nok og har dybest set karakter af mysterium, dvs. en begivenhedsverden, hvis betydning man kan fordybe sig i og komme til at forstå stadig mere indtrængende, men som man aldrig kan udgrunde til bunds, fordi det, der så åbenbart virker i mysteriet, har sin dybeste grund uden for det, sanserne og forstanden kan gennemtrænge. Men man kan ikke forklare mysteriet (mysterium betyder egentlig: det, som man kun kan se med lukkede øjne), så kan man komme til at anskue det ved hjælp af dets slægtskab med de ældste mytiske virkeligheder, og det vil i denne sammenhæng sige: sakramentets forbundethed med den jødisk-kristne skabelsesberetning. Hvis hver søndags nadvermåltid er en gentagelse af skærtorsdagens nadverindstiftelse, så er selve nadverbegivenheden dybest set en gentagelse af skabelsen. Augustin formulerede den afgørende sætning, som Luther gjorde til sin: *accidit verbum ad elementum et fit sacramentum*. Det betyder: sakramentet bliver til, når ordet føjer sig sammen med elementet.

I både dåben og nadveren føjer ordet sig til elementet: i nadveren kaldes brødet og vinen med et gammelt udtryk nadverens elementer, og ved bøn og indstiftelsesord føjes altså det guddommelige ord til det elementære. I dåben er elementet naturligvis dåbsvand, sådan som man fra gammel stil kender udtrykket: elementerne raser, som beskrivelse af et uvejr, der pisker luft, jord og vand op i heftige bevægelser. Vandets element i dåben udtrykker symbolsk det store urhav, det fødende og dræbende hav, der spiller en så stor rolle i Bibelens forestillingsverden. Men elementet vand er også symbolsk forbundet

med det forstervand, alt menneskeligt liv har tilbragt sine første ni måneder i. Det er altså til dette element, det guddommelige ord føjer sig i dåbens indstiftelsesord, så at vi i den kristne kirke døber med vand og Helligånd.

Hvis betegnelsen element i nadverfortolkningen fik lov til at betyde en elementær, dvs. gammelkendt og ofte gentaget begivenhed i det menneskelige dagligliv, nemlig måltidet, ja så har dåben også karakter af elementær begivenhed, fordi den giver en symbolsk dybde til de erfaringer i vores liv, der knytter os til vandet: badets renselse, og yderst ude livets fødsel ud af vandet. (Bad og fødsel er i folkemunde tæt forbundet i f.eks. udtryk som, at man føler sig som *nyfødt* eller som *et nyt menneske* efter et godt bad).

Der er ingen tvivl om, at Augustins tolkning af sakramentet rummer et direkte citat af 1. Mosebogs indledning (kap. 1, v. 2), hvori det hedder, at Guds ånd svævede over vandene, før det behagede Gud at lade sit almægtige skaberord udgå og tvinge elementerne til at adlyde ham og finde den plads, der skabte vej i verden for de planer, Gud havde med sit skaberværk. En sådan sammenføjning af skabelsesberetningen og sakramentet foretager Grundtvig i DS 346 *Herrens røst var over vandet*.

Herrens røst var over vandet,
Herrens røst med ånd og liv,
Herrens røst og intet andet
var det store skaber-bliv;
deraf skinner sol og måne,
deraf sky og bølger blåne,
deraf blomstrer mark og eng. (str. 1).

Herrens røst var over vandet,
Herrens røst i dåbens ord,
Herrens røst og intet andet
igenföder liv på jord,
nytårslivet af Guds nåde,
kristenlivet, dåbens gåde,
salighedens visse pant. (str. 3).

At ordet og elementet følger sig sammen i sakramentet betyder altså at i sakramentet bryder den almægtige guddommelige virkelighed ind i vores elementært organiserede virkelighed og genskaber den til et liv i højere orden og betydning.

Dåben

Hvis dette teologisk set er sakramenternes væsen, kan der da være grund til at spørge om deres plads og betydning i gudstjenestens helhed. Højmesseliturgen fastlægger utvetydigt nadverens plads efter prædiken og før den aronitiske velsignelse, mens der åbnes mulighed for forskellige placeringer af dåbs-handlingen. En række lokale traditioner og praktiske hensyn spiller her ind. Liturgikommissionen har intet ønske om at lave forskrifter for dåbens rette plads i gudstjenesten. Men dette ønske om at bevare en gammel frihed på dette punkt skal på den anden side ikke stille sig i vejen for en overvejelse af, hvor i gudstjenesten dåben med største følgerigtighed hører til, hvis gudstjenesteforløbet opfattes i den tredeling, der tidligere er skildret i analogi med trosbekendelsens tre led.

Dåbens plads synes i dette perspektiv helt entydigt at være i formessen, imellem den gammeltestamentlige og den nytestamentlige læsning. Den plads, dåbs sakramentet derved får, præciserer på den ene side, hvad det er, der finder sted i dåbshandlingen, mens på den anden side dåbshandlingen her er med til at præcisere, hvad der foregår det pågældende sted i højmessens helhedsforløb.

Hvis dåbens elementære begivenhed er renselsen (badet) eller fødslen, så følger det guddommelige ord, der i sakramentet slutter sig til begivenheden, en omfattende åndelig betydning til det elementære. For begge sakramenters vedkommende er der grund til at præcisere, at de åndelige betydninger ikke ophæver eller udvisker den elementære begivenheds oprindelige karakter: fødslen forbliver en fødsel, såvel som måltidet forbliver et måltid. Det er til disse stærke hverdagsfæno-

mener, som for alle mennesker er fyldt med en rigdom af sansning og erfaring, den guddommelige dybde-tydning slutter sig, og hvis den åndelige betydning slipper sin rod i den elementære erfaring, bliver den tynd som æter og skejer ud i alle mulige tilfældige betydninger. Altså opstår der i dåben *et nyt menneske* med alle de betydningsklange dette udtryk henter fra vores erfaringer med badet og fødslen. Dette nye menneske er ikke totalt forskelligt fra det gamle menneske, men er det gamle menneske i rensen, forklaret skikkelse. Alt hvad der i det gamle menneske var dunkelt, usammenhængende eller ufrigt, falder ved denne symbolske forvandling af, så at det ved dåben genfødte menneske i langt højere grad kan ligne den tanke om mennesket, som Gud tænkte fra først af, da han skabte det. Den gudbilledlighed, vi skabtes med, og som vi siden i syndefaldet tabte, den indsætter dåben os atter som arvinger til⁸.

Dåben er altså ifølge sit sakramentale væsen en begivenhed, der overgår det menneske, som allerede én gang er født, nemlig af sin moders skød. At allerede denne første fødsel er et mirakel, vil ingen, der har deltaget i forløsningen af et barn, benægte. Skabelsesunderet gentager sig i enhver fødsel. Men dog vil enhver, og især de kvinder, der selv har født, også vide, at dette mirakel kan være forbundet med angst og smerter så ekstreme, at man få steder i livet i øvrigt oplever deres lige. Teologisk set er disse smerter og denne angst følger af syndefaldet, hvor kvinden jo blev fordrevet fra Paradiset med orden om, at hun skulle føde sine børn med smerte.

Altså mødes i fødselens begivenhed erfaringen af skabelsens elementære mirakel med erfaringen af menneskelivets måske største smerter, og disse to erfaringer er så tæt forbundet, at ingen menneskelig handling kan udsondre dem fra hinanden. Jo stærkere miraklet sanses, f.eks. af den nyfødtes forældre, jo stærkere vokser også angsten for alt det, som vil true og udlette miraklet. Dette er teologisk sammenfattet i den forståelse af

barnet, at det, som alle Guds skabte væsener, bærer sporene af Skaberens oprindelige, pletfrie tanke, men at det samtidig fra sin ankomst til verden fødes ind i hele den smertelige ufuldkommenhed, der kristeligt set er syndefaldets følger. Fra første færd deler barnet i denne henseende betingelser med sine forældre og med alle mennesker. Arvesynden, der fra vort livs begyndelse har tag i os alle, skyldes ikke denne eller hin moralsk forkastelige handling, som nogen kan have begået (skønt arvesynden bl.a. viser sig i, at vi hele tiden gør os skyldige i kærlighedsløse handlinger); arvesynden ytrer sig i, at de fuldkomne planer, vi tilskriver Gud, hele tiden krydses og ødelægges af jordelivet og af vores måde at håndtere det på.

Det er derfor fødslen af et nyt menneske øjeblikkelig kan vække vore længsler efter *et nyt menneske* i en meget mere omfattende og fuldkommen forstand. En længsel efter, at det lille, nye menneske, som er født til verden, skulle kunne være menneske på en langt friere måde, end livet synes at ville tillade det. Man kunne sige, at vi længes efter tilblivelsen af helt nye menneskevilkår, som ville gøre det muligt for det enkelte menneske at realisere Guds oprindelige hensigter med hende eller ham.

Det er denne længsel, der symbolsk set indfries i dåben. Det gudsskabte menneske, der ved syndefaldet har mistet sine vigtigste livsmuligheder, forvandles i dåbens sakramentale renselse og fødsel, og det gives et guddommeligt løfte om, at Jesus Kristus har overvundet faldets forfærdelige virkninger med sin død og opstandelse. Derfor kan man sige, at det gamle menneske i al dets skrøbelighed drukner i dåbsbadet, vandet fører dets urenhed bort, og det nye menneske stiger genfødt op af badet. Nu er det ikke længere begrænset af, at dets liv er helt omsluttet af jordisk virkelighed. Nu rækker dets virkelighed ind i den himmel, som har åbnet sig på ny, og som tilbyder, at den, som hidtil var sine forældres barn, nu også er Guds barn. Ved dåben genfødes mennesket til et højere

og sandere liv som indbygger i Guds rige, dette opfattet både jordisk (dåben optager den døbt som medlem af menigheden) og himmelsk (fordi dåben samtidig gør os til indbyggere i det tilkommende liv i gudsriget, som menigheden og gudstjenesten er de jordiske skyggebilleder af).

Kristeligt set er da dåbens hovedbegivenhed et omslag i vilkårene for vores menneskeliv, en åbning af en klarhed og et perspektiv, som vi hidtil har savnet. Dette omslag er identisk med omslaget fra Det gamle Testaments verden til Den nye Testaments. Alle de gammeltestamentlige stemmer, som lyder i det her fremsatte læsningsforslag, er lige så mange bestemmelser af det skabte menneskes livsvilkår: det er skabt i Guds billede, faldet i synden med Adam og Eva, indtrådt i den gamle pagt med Abraham, tugtet med loven ved Moses, fuldt af tilbedelse og guds-frygt med David, angst og længselsfuldt efter forløserens komme med profeterne. Et helt, rigt og mangetonende menneskeliv kommer til udtryk igennem den gamle pagts tekster, og dog ligger kristeligt set hele den skabte og faldne verden i fødselsveer der først ophører, når verden forløses med og af sin frelser.

Ved hans komme til jorden, ved hans lidelse, død og opstandelse *tændtes der lys i skyggers land*. Med Kristus fødtes til verden en guddommelig klarhed, som den ikke har besiddet, siden menneskene ved syndefaldet blev uddrevet af Guds fuldkomne virkelighed. Hvad der i Det gamle Testamente har fundet sin skygge-skikkelse, forvandler sig i Det nye Testamente og finder den lysende form af samme skikkelse. Se, jeg gør alting nyt. I dåben indtræder barnet symbolsk i Det nye Testaments virkelighed, fordi dåben i sig selv er omslaget fra Faderens til Sønnens verden. Ikke sådan, at Faderen derved overflødiggøres, men tværtimod sådan, at Sønnen ved at overvinde synden herliggør Faderen og gør hans herlighed synlig i en grad, som den aldrig har været det siden skabelsens dage.

Når dåbens sakramente anbringes på plad-

sen mellem den gammeltestamentlige og den nytestamentlige læsning, bliver ritualets karakter af omslag betonet og indholdsbestemt ved dets placering. At ritualet står på denne plads, er samtidig med til at give en dybdetolkning til det, som i gudstjenesten sker, når den bevæger sig fra Gud-Fader-delen til Guds-søn-delen. At denne bevægelse er mere end en mekanisk sammenstilling af bibeltekster, tydeliggøres derved, at sakramentet knytter det tekstlige omslag, som finder sted inden for Bibelens rammer, sammen med et eller flere nulevende menneskers skæbne. Nu oplever de i dåben et dramatisk omslag, der forvandler deres virkelighed og indskrifter den i Guds erindring, hvor de vil blive husket, selv når al jordisk erindring om dem engang er udslettet. Det forvandler altså også tekstlæsningernes karakter, at de inddrages i sakramenternes dybere virkelighed. Fordi ordet i sakramentet bliver kød og tager bolig iblandt os, og fordi gudstjenesten er det sted, hvor denne ordets genfødsel i os kan foregå med sin største og stærkeste form.

Nadveren

Intet sted i gudstjenesten bliver denne karakter af omslag tydeligere end ved nadverens sakramente. Rent begivenhedsmæssigt viser omslaget sig i sakramentets forløb fra indstiftelsesordenes genfortælling af den oprindelige begivenhed til selve den rituelle leg, hvor måltidet i symbolsk form gentages ved at nadvergæsterne spiser og drikker. Som tidligere påvist må den kristne, åndelige dydbetydning i sakramentet aldrig slippe sin betydningsmæssige forbindelse med ritualets elementære egenskaber, altså med den kendsgerning, at nadveren er et måltid. De to nadverelementer, brødet og vinen, deles, uddeles og fortæres på samme måde, som det sker ved ethvert andet måltid. Men gudsordet har sluttet sig til måltidets elementære rutiner og åbnet det for en række af overbetydninger.

Det sker allerede i selve Jesu indstiftelsesord fra skærtorsdagsmåltidet, hvor det for

den kristne er klart, at Jesus med sine ord og handlinger knytter måltidet sammen med den offerdød, som nu er umiddelbart forstående. Som brødet brydes, skal Jesu legeme ved mishandlingen, korsfæstelsen og døden brydes. Som vinen udgydes, skal Jesu blod ved hans blodige sved og mange sår udgydes. Måltidet får højdramatisk og i én forstand karastrofal karakter i det øjeblik, Jesu ord hævder, at måltidsforløbet og lidelsesvejen til korset i afgørende henseender er ensdannede og henter betydning fra hinanden⁹. Måltidet får offerdødens karakter, idet man ved indstiftelsesordene bliver gjort opmærksom på, at brødet og vinen i ethvert måltid tålmodigt stiller deres legemer til rådighed for vores behov. Men lidelsesvejen og døden ved korsfæstelsen får samtidig måltidets karakter, idet Jesus altså her med brødets og vinens tålmodighed stiller sit legeme og dets liv til rådighed for et langt større menneskeligt behov. Ved ensdannelsen imellem måltidet og offerdøden gøres det klart, at menneskeheden har behov for et langt større måltid, en langt mere definitiv bespisning end den, vi dagligt drager omsorg for ved spisebordet. I dette store måltid er det Guds selv, der fortæres, for så vidt som uddelingsordene lyder: »Det er Jesu Kristi legeme!« og »Det er Jesu Kristi blod!«. Tanken må altså være, at den faldne menneskehed har en sult, som den først bliver klar over, når dens sans for det vækkes, og som kun kan stilles ved, at Gud selv gør sig til brød og vin i vores liv.

Dette er nadverens tolkning af sine elementer: brødet, som for symbolets klarheds skyld burde være et helt, måske helst rundt brød, befinder sig ved nadverhandlingens begyndelse på alteret; men det er ved handlingens slutning brudt og indoptaget i kroppene på alle nadvergæsterne. Men nadverens mirakel er da påstanden om, at det sønderbrudte brød nu er erstattet af et nyt og større brød, som har det første brøds cirkelformede fuldendthed. Det er naturligvis menigheden selv, der nu har fået brødets store, fælles legeme, brødets vidunderlige substans og nærvær.

Man bruger - normalt i nedsættende betydning - udtrykket, at en gruppe mennesker er godt sammenspist. At netop dette stærke billedsprog står til vores rådighed viser imidlertid, at det at have spist sammen med mennesker, have delt måltid med dem, også uden for religiøse sammenhænge erfares som en gensidig indtrængen i de andres virkelighed. Man tillader helst ikke mennesker, man har haft på besøg i sit hus, at gå bort uden at have spist eller drukket et eller andet. De skal symbolsk delagtiggøres i husets virkelighed ved at spise og drikke af dets forråd, om det så bare er en småkage og et glas portvin.

Tilsvarende gælder det om nadvervinen, at den ved nadverhandlingens begyndelse befinder sig samlet i alterkalken, men at den ved handlingens slutning befinder sig i de enkelte nadvergæsters kredsløb. En meget gammel billedbrug inden for kirken siger, at Jesus, mens han gennemled sin passion og død, var druen, der var lagt i Guds vredes perse. Jo nærmere han under de afsluttende begivenheder kom til Golgatha, jo mere drastisk tog hans plageånd hul på hans krop, så at han til sidst som druen bristede og udgød den blodige saft, som nu befinder sig i nadverkalken. Der har den vinens fremtrædelsesform. Men vinens hemmelighed i nadvermåltidet er, at den samtidig er blodet af den korsfæstede. Ved at spise af brødet opstod menigheden selv i det store brøds skikkelse, og ved at drikke af vinen inddrages hver enkelt nadvergæst tilsvarende i et stort kredsløb, hvor blodet strømmer frit fra den ene til den anden, et nyt blod, hvis natur beror på, at det er Jesu blod, der strømmer i menighedslegemets årer. Således føres da sakramentet til sin afslutning. Den Kristus, der sluttede sit jordiske virke ved at miste sit legeme og sit blod ved korsfæstelsen, han har ved gudstjenesten fået et nyt legeme, et opstandelseslegeme, hvori hans guddommelige ånd kan tage bolig. Menigheden er igennem nadverens sakramentale forvandling blevet det legeme, der har Kristus som sit hoved. Opfattet således kunne nadveren indlysende nok ikke anbrin-

ges andetsteds i gudstjenesten end netop på det sted, hvor den står. I nadveren føres påskens begivenheder igennem, Kristus lider og dør, og han genopstår, samtidig med at opstandelsens gådefuldhed peger henimod pin sen, hvor Guds ånd omsider tager varigt bolig i det jordiske legeme, den har udvalgt sig, efter at Jesus er fareet til himmels. Ved således at række fra påske til pinse viser nadveren også, at i dens løb slår gudstjenesten om fra Guds-søn-delen til Helligåndsafsnittet, det vil sige den del af gudstjenesten, hvor menigheden bliver til som Kristi legeme i verden.

At menigheden er Kristi legeme i verden, betyder da, at det nu tilkommer den kristne menighed at handle i Jesu ånd, fordi det er denne hellige ånd, som er kommet til live i den. At udsige mere realistisk og præcis, hvori dette nye menighedslegemes jordiske opgaver består, lader sig ikke gøre i nærværende sammenhæng, men symbolsk kan man formulere det ved at sige, at menigheden såvel som det enkelte (med)lem ved nadveren har fået brødets og vinens væsen som sit eget væsen, brødets standhaftighed, såvel som dets tålmodige offervilje, vinens strømmende literhed og hengivelse. Igennem nadveren er der sat guddommelige kræfter ind i verden, kræfter, der vil udvirke sig igennem os og tage vores arme, ben, hjerne, hjerte og tunge i brug.

Således har nadveren også været opfattet i den nuværende gudstjeneste, se f.eks. takkebønnen for nadveren og udgangsbønnen, der begge peger fra gudstjenesten tilbage til det daglige livs sammenhænge. Eftersom gudstjenesten slutter i Bibelens tredje bog, den som er uafsluttet og dramatisk nutidig, den som skrives i menighedens hjerte og i Guds hukommelse, så viser gudstjenesten med nødvendighed frem imod hele det tilkommende menneskeliv i dets problematiske, lykkelige og kvalfulde mangfoldighed. Der er i gudstjenesten symbolsk set oprettet et centrum, et brændpunkt, hvor hele den adsplittede virkelighed, hele uvisheden for fremtiden kan bringes ind for Guds ansigt og spør-

ge efter sin plads i den guddommelige helhed.

Udgangslæsningen

Dette møde mellem gudstjenesten og verdens uvisse fremtid både i nære og fjerne perspektiver, betoner Liturgikommissionens læsningsforslag ved hjælp af udgangslæsningen, der ganske kort handler om et kristent menneskes liv i verden, dets håb, dets opgaver, dets kræfter, dets fortrøstning. Hvis man accepterer, at et liturgisk led bl.a. får sin fortolkning af den plads, det er stillet på i gudstjenestens helhed, så må man også medgive, at den moralisme og lovforkyndelse, nogle mener at høre især hos Paulus, her viger for en dybere og sandfærdigere forståelse af episteltksterne, når de lyder på stedet mellem nadveren og den aronitiske velsignelse. Epistlen er af sakramental karakter (jfr. s. 56). Og som sagt kan udgangslæsningen på dette sted meget vel opfange og tilendebringe et motiv fra prædikenen, som jo ofte med stor følgerigtighed selv må stille spørgsmålet om det kristne menneskes plads i verden.

Hermed er der nu givet et bud på en helhedsopfattelse af højmessens forløb og begivenhedsrække, som på den ene side når sin aktuelleste og frieste udfoldelse i prædikens tekstfortolkning og tilsigelse, og på den anden side sin dybeste berøring med mysteriets forvandlende kræfter i de to sakramenter.

Salmevalg

Også med sit salmevalg kan præsten betone det helhedsforløb, som er skitseret i det foregående. I Gud-Fader-delen vil det være naturligt især at anvende salmer, som har berøring med alle de gammeltestamentlige klange, verden som skabt, som faldet i synden, som trældende under loven og som sukkende efter sin frelser. Men skabelsessynspunktet betyder jo f.eks. også, at salmer, der fortolker det tidspunkt på døgnet eller på det naturlige år, hvor gudstjenesten finder sted, med stor føl-

gerigtighed kan anbringes her. Det gælder altså salmer til morgen og aften, såvel som salmer til vinter, forår, sommer eller høst.

Til gudstjenestens evangeliske midterdel har salmebogen en rigdom af salmer, der knytter til ved Jesu liv og jordiske gerninger, såvel som til hans frelserværk. Det er de episke salmer, som kan komme til at have overvægten i denne midterdel. Lige så naturligt er det, at Helligåndssalmerne finder deres specielle plads ved og omkring nadveren, mens det ofte i salmevalget falder naturligt at slutte med skabelsessalmer, som man begyndte. Som det om et øjeblik skal udredes nærmere, vender gudstjenesten mod sin slutning tilbage til lovsangen over den skabte og genøste verden. Det siger sig selv, at dette synspunkt på salmevalget i anden sammenhæng ville kunne udvikles med langt større mangfoldighed og præcision. Her skal det blot antydes.

Velsignelsen

Sit mest fortættede øjeblik når gudstjenesten vistnok, når den aronitiske velsignelse lyses. Skønt der findes mange gode argumenter for, at gudstjenestens egentlige hjertekammer er nadveren, opfatter overraskende mange kirkegængere velsignelsen som gudstjenestens fuldbyrkelse. Hver gang præsten sender de gammeltestamentlige velsignelsesord ud over menigheden, opleves det, som om de ord virkelig kan udrette det, de påstår at kunne: de kan velsigne.

Velsignelsen er en solopgang, hvor den gyldne sol frembryder gennem den kulsorte sky. Mens den lyses, rammes man af et lys, der er blændende stærkt, men på mirakuløs måde alligevel ikke blænder eller udsletter os. De gammeltestamentlige velsignelsesord henter deres billedlige styrke fra den sansning, at solen er som Guds gyldne ansigt, der sender varme, lys og livskraft ned over vores verden. Denne gyldne kilde til livet er så overmenneskeligt klar, at vores dagligliv kun kan bevares, hvis vi undlader at ville udgrunde solskiven med vores blik. Men i velsignelsens øje-

blik får man lov til at kunne det, der normalt ikke er muligt: at se direkte ind i solen uden at ens synsevne brændes i stykker.

At solen antager karakter af herskerens ansigt hænger efter sigende sammen med en gammel nomadeskik. Hvis en fremmed havde vovet eller forvildet sig ind på en stammes enemærker, blev gæsten ført ind i et telt, hvor nomadehøvdingen sad med ansigtet sænket imod jorden. Det livsvigtige spørgsmål var da, om høvdingen ville løfte sit ansigt imod én og tage øjenkontakt med én. Gjorde han det, var man indoptaget i den fredshellighed, der gjaldt for stammens egne medlemmer; da havde høvdingens ansigt lyst sin fred over én. Det er forbavsende kræfter, der ligger i den menneskelige øjenkontakt. I dagligt samvær opleves øjenkontakten mellem mennesker så intenst, at vi almindeligvis med ganske korte mellemrum tager øjnene til os, selv når vi taler med vores nærmeste eller med meget fortrolige venner. Et uafsladligt iagttagende blik er næsten ikke til at udholde. Modsætningsvis opleves det som en frygtelig straf, hvis man nægter et menneske sine øjne, f.eks. undlader at ville se på et barn; i længden kan det bringe mennesker til at føle sig fortabt og få dem til at visne bort. Vi lever i hinandens blik, vi giver og vi røver liv med vores øjne.

Det er en sådan menneskelig erfaring, der får sit højeste religiøse udtryk i den gammeltestamentlige syndefaldsberetning. Efter Adams og Evas ulydighed bliver Gud så vred, at han viser dem bort fra sine øjne, og siden faldet har intet menneske tålt at se Gud, så lidt som vi tåler at se ind i sollyset. Nådigt har Gud skjult sig bag skyerne, for han ville nu udslette os, hvis han trådte frem i hele sin strålekraft.

Disse ældgamle erfaringer af Guds frygtindgydende ophøjethed og kraft er den egentlige baggrund for, at den aronitiske velsignelse kan virke så suverænt i gudstjenesten. På sin plads lige efter nadveren udsiger velsignelsen, at Kristus nu har udgydt sit blod for os, hvormed han har gjort bod for

vores synder. Altså er Guds vrede, som vaket ved syndefaldet, forsvundet, og vi har lov til at håbe, at vi engang igen skal se hans milde åsyn.

For denne drøm går jo igennem hele Bibelen fra skabelsesberetningen til de paulinske breve og Johannes-åbenbaringen: at det samliv med Gud, som vi forliste ved syndefaldet, engang ved Kristi mellemkomst skal kunne genoprettes i sin første fuldkommenhed. Da skal vi, med Paulus' billedtale, ikke længere se som i en gåde og et spejl; da skal vi se ansigt til ansigt.

Hvis man umiddelbart kan forbavses over, at den gammeltestamentlige aronitiske velsignelse har sin plads helt ved gudstjenestens slutning i den del, som her er kaldt Helligånds-delen, så finder dette sin forklaring derved, at gudstjenesten ved sin udgang peger frem imod en tilstand, hvor verden er genrejst i den fuldkommenhed, Skaberen havde givet den før syndefaldet. Når Jesu frelserværk er bragt til ende, skal Gud til allersidst blive alt i alle. Derfor er velsignelsen også det led i gudstjenesten, der med allerstørste kraft peger imod fremtiden. Ikke alene den nære, jordiske fremtid, men også det mægtigste og yderste perspektiv, der kristeligt er muligt, det såkaldt eskatologiske håb, der udspringer af forvisningen om, at vort jordiske liv engang skal åbne sig ud mod gudsriget og vi fra dets virkelighed modtage en velsignelse, der overstiger al forstand.

For det er et kristent menneskes underlige dobbelthed, at vi dels allerede lever som dem, Kristus har frelst, men dels samtidig lever borte fra Guds ansigt i forventningen om, at det engang skal åbenbare sig for os. Derfor peger velsignelsen både på de kræfter, som igennem nadveren direkte er strømmet ind i os og står til vores rådighed nu, og på det allerstørste og altomfattende verdensdrama, som rækker fra verdens skabelse til dens yderste dag - og som enhver har sin plads i.

Man kunne altså sammenfattende sige, at gudstjenesten forsøger at spille os på plads i den guddommelige verdenshistorie, fordi det

ved liturgiens formidling bliver klart, at Guds store og længst sigtende planer ikke er mere ophøjede eller storstilede, end at de i deres forløb lægger vejen ind igennem hvert eneste kristenmenneskes liv.

Hvad forestiller altså en gudstjeneste? Tolket således, som det er sket på de foregående sider fortætter gudstjenesten i et forløb af en time eller halvandens varighed hele den kristne frelseshistorie med alle de led, som trosbekendelsen opregner den i. Og den bevidner, at enhver, der bekender troen og deltager i gudstjenesten derved inddrages på sin plads i den store historie og selv kommer til at medvirke i dens videre forløb.

Noter

1. Denne artikel er en delvis nedskrift af foredraget: *Hvad forestiller en gudstjeneste?*, som jeg har holdt et stort antal gange i forbindelse med en fremlæggelse af Liturgikommissionens læsningsforslag, sådan som det foreligger i Betænkning nr. 750, *De bibelske læsninger i gudstjenesten* (1975). Foredraget og artiklen udgør *mit* forsøg på at udvikle et sammenhængende synspunkt på gudstjenestens forløb, rækkefølge og ledelse, et spørgsmål, som meget liturgisk reformarbejde har forsømt at stille.
Som baggrund for fremstillingen ligger en opfattelse af gudstjenesten som det ældste og mest fortættede drama, menneskeheden kan opvise, hvorfor det ikke kan overraske, at en række centrale begreber fra den litterære dramateori lader sig anvende i beskrivelsen af gudstjenesten. Udviklingen af dette synspunkt må vente til en anden gang. Jeg henviser indtil videre til min afhandling om Grundtvigs mysteriespil Paaske-Lilien (En Draabe stærk, in: Hvad Fatter gør, festskrift til Erik Dal, Poul Kristensens forlag 1982), hvor en del af artiklens grundtvigske baggrund er fremlagt. De synspunkter, som fremføres i nærværende artikel forpligter ikke Liturgikommissionens *øvrige* medlemmer, men har været styrende for mit arbejde med opbyggelsen af *læsningsforslaget* og med gudstjenestens helhed og sammenhæng.
2. Citat fra Durandus' *Rationale*, efter Günter Bandmann: *Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger*, 5. oplag 1978, p. 61.
3. Ved visse af højtidene er læsningerne indrettet lidt anderledes.
4. At den nuværende gudstjenesteordning foreskriver læsning af evangelieteksterne fra begge tekstrækker, hænger først og fremmest sammen med, at man ved indførelsen af 2. tekstrække i slutningen af forrige århundrede måtte sikre sig, at 1. tekstrækkes evangelium altid kom til at lyde. Den tekst kunne ikke undværes, specielt af hensyn til Veit Dietrichs kollekt, der alle af gode grunde er skrevet med motivisk tilknytning til første (og på reformationens tid eneste) tekstrække. Med tilblivelsen af Anna Sophie Seidelins to rækker af kollekt, der giver en komplet serie af bønner til begge de nye tekstrækker i nærværende læsningsforslag, er argumentet for at læse begge tekstrækker evangelium svækket betydeligt. Jfr. i øvrigt Henning Nielsen: *Rids af 2. tekstrækkes tilblivelseshistorie*. (Lolland Falsters Stiftsbog 1985).
5. Begrebet peripeti stammer egentlig fra Aristoteles' *Poetik*, hvor det kædes sammen med fænomenet *anagnorisis* (dvs. genkendelsen). Den mest afgørende peripeti i gudstjenesten er ifølge nærværende fremstilling den aronistiske velsignelse ved gudstjenestens slutning. Jfr. den videre fortolkning af dette gudstjenesteled (p. 68), hvor det i ritualets form *gennemspilles*, at Gud viser sit sande ansigt for menneskene. Da dette ansigt har været skjult siden syndefaldet, er denne genkendelse (*anagnorisis*) følgelig det højeste moment, frelseshistorien kan nå, og det er jo kristeligt set en foregribelse af den yderste dag, hvor vi skal se Gud ansigt til ansigt.
6. Om forholdet mellem liturgi og exegese henviser jeg til mine to artikler om opfattelsen af Jonastegnet (jfr. 21. søndag efter trin. 1. tekstrække) i *Fønix* 1981,4 og 1982,4.
7. Fr. Nietzsche: *Werke in drei Bänden*, Hanser Verlag 7. oplag 1966, II, 615.
8. Jfr. den folkelige fortolkning af dåben, der optræder i f.eks. slutningen af H. C. Andersens eventyr *Reisekammeraten*, hvor den forheksede prinsesse neddykkes tre gange i et vandkar og ved hver neddykning skifter skikkelse, for efter sidste dyk at fremtræde i sin egen, ufordærvede skikkelse.
9. Dette er et af verdens mest vidtrækkende eksempel på tænkning i *analogi*, dvs. ensdannethed mellem i øvrigt ikke ensartede fænomener.

Overvejelser og erfaringer med brug af betænkning nr. 750/1975 med senere udvidelser

Provst Morten Øllgaard

Når man har oplevet, hvor let det har været at tage betænkning nr. 750/1975, »De bibelske læsninger i gudstjenesten« (nr. 750), i brug og benytte den uafbrudt siden advent 1975, kan man ikke lade være med at undre sig over, at de gammeltestamentlige læsninger, den største forandring ved det nye forslag, stort set har været ude af brug i gudstjenestelig sammenhæng i mere end 1500 år. Det må derfor betegnes som en afgørende landvinding, at kommissionen forsøger at skabe fornyelse i den danske gudstjeneste ved at gribe tilbage til kirkens ældste tradition og oversete grundlag.

Det var ikke fordi, vi her i pastoratet var trætte af den hidtidige gudstjenesteform, at vi tog fat på det nye, men fordi vi indså, at forslaget indeholdt så mange kvaliteter, at det nødvendigvis måtte afprøves.

De gammeltestamentlige læsninger

Vi må altså konstatere, at Det gamle Testamente har været ganske overordentligt svagt repræsenteret i vores nuværende gudstjeneste. Det gælder ikke mindst den ældste tekstrække, medens der er en del tekster fra Det gamle Testamente i den snart 100 år gamle 2. tekstrække.

Undersøger man begrundelsen for at benytte Det gamle Testamente i de nuværende tekstrækker, er der ikke tvivl om, at Det gamle Testamente opfattes på samme måde, som Det nye Testamente forstår det, nemlig som en forudsigelse, en forjættelse, af det, som skete i og med Jesus Kristus. Men vi er ikke jøder og har ikke deres særlige forudsætning og forventning over for det kristne budskab, og derfor mener jeg, at vi i dag ikke

umiddelbart kan overtage Det nye Testaments forståelse af Det gamle Testamente, og især ikke med den stærkt udvidede brug, som nr. 750 er udtryk for. Jeg har en fornemmelse af, at når Det gamle Testamente står så svagt for den danske menighed, hænger det sammen med, at man rent ubevidst viderefører den nævnte forståelse fra den oldkirkelige tradition uden at gøre sig klart, at vi i dag står i en helt anden situation. Når Det gamle Testamente skal til at være »hverdagskost« i den danske gudstjeneste, er man nødt til at begrunde det på en måde, som har direkte betydning for menigheden i dag.

Vil man sige, at Det gamle Testamente er fortællingen om, hvordan Gud udvalgte sig det lille jødiske folk til sit ejendomsfolk og sluttede pagt med det, og om hvordan folket på godt og ondt forsøgte at være de udvalgte, så må vi i hvert fald tilføje, at udvælgelsen og forsøget på at virkeliggøre den, alene er set fra menneskets side. Det er altså jødefolkets gradvist ændrede forståelse af, hvem Gud er, og hvordan det skal leve i pagt med Ham, som vi møder i Det gamle Testamente. Følger vi denne bogs næsten 1000-årige historie, opdager vi, at jøderne har søgt sig frem på forskellig måde. De bliver igen og igen nødt til at gøre op med den gudsforståelse, som de lærer af andre folk og gå deres egne veje - klarest møder vi det hos profeterne, hvor den opfattelse toner klarere og klarere frem, at Gud, som er himlens og jordens Skaber og Herre, ikke blot er sit eget folks Gud, men har hele verden og alle mennesker i sin hånd. Men selv om mennesket er i Guds hånd som leret i pottemagerens, har Gud alligevel vist barmhjertighed imod sit ejendomsfolk, og derfor må folket svare ved at sige ja til pag-

ten, leve i den og efter den - for alene sådan kan det bestå over for Gud.

Vi møder denne opfattelse i sin smukkeste skikkelse i salme 103¹, hvor det i vers 13 hedder: »Som en far forbarmer sig over sine børn, forbarmer Herren sig over dem, som frygter Ham«, hvor det altså siges, at forholdet mellem Gud og folket er, som det skal være, når det ligner forholdet mellem en far og hans gode børn. Barskere kommer det til orde i salme 139², hvor vi indtil vers 18 møder de mange stærke udtryk for Guds magt og omsorg for mennesker i liv og død, og derefter kommer det - som et hug: »Ville du dog dræbe de gudløse, Gud, måtte blodets mænd vige fra mig«. Stærkere end i salme 103 forbindes tilliden til Gud og til hans udvælgelse af folket med hadet til dem, som bryder pagten, og dem, som står uden for den. Dermed bliver troen på sig selv som det udvalgte folk uløseligt knyttet sammen med afstanden til og foragten for »de andre«.

Hvad er nu dette udtryk for?

Det er det *religiøse* menneske, der søger en gud eller en mening med tilværelsen, og det religiøse forstår jeg ikke som en religiøs følelse, men derimod som det, at et menneske ikke kan nøjes med forklaringer om sit eget og andres liv. Det må finde et holdepunkt, en begyndelse, hvorudfra det kan tage et ansvar for det liv, som det ikke selv har taget. Og Det gamle Testaments særpræg er netop, at det klarere end nogen anden form for litteratur fortæller, at dette *er* menneskets situation, hvad enten det vil anerkende det eller ikke.

Det er derfor min opfattelse, at Det gamle Testamente - i hvert fald i de tekster, som findes i denne betænkning - umiddelbart taler til en almindelig kirkegænger på trods af den store afstand til Det gamle Testaments verden i tid og sted. Det skyldes ikke alene mine erfaringer med nr. 750, hvor jeg har fået mange positive reaktioner fra kirkegængere, men ligeså meget fra, at jeg i mange år har benyttet en læsning fra Det gamle Testamente som indledning til begravelsesgudstjenester.

Jeg er ofte blevet spurgt, hvad det var, der blev læst, og hvor man kunne finde det, og jeg kan ikke finde anden forklaring på spørgsmålet, end at man har hørt nogle ord, som kunne tolke det, som man gik og tumlede med.

De gammeltestamentlige læsningers betydning for gudstjenesten

Læsningerne fra Det gamle Testamente får imidlertid ikke alene betydning ved at formulere den almindelige kirkegængers holdninger, men tillige kan de ikke undgå at blive inddraget i forhold til prædikenen. F.eks. kan salme 24³ inddrages i prædikenen som et fuldgyldigt udtryk for en klar og stærk forventning om, at »det nye« skal gennemføres af »den med skyldfri hænder og hjertet rent, som ikke sætter sin hu til løgn og ikke sværger falsk«. Det må netop være det, som bærer forventningerne til Jesus under indtoget i Jerusalem, og som vel også kan være med i forventningerne ved et nyt kirkeårs begyndelse. Vi ved, at forventningerne den gang ikke kunne holde, men slog om i forkastelse 5 dage senere, og dog modtog Jesus alligevel både hyldest og forventning - det er også i dag det gode budskab.

Eller vi kan nævne Esajas 58,5-12⁴, der hører hjemme på den søndag, hvor prædiketeksten er den meget vanskelige om den rige mand og Lazarus. Her kan den gammeltestamentlige læsning med sin tale om, at faste efter Guds sind ikke er at spæge sit kød og tænke på sin egen frelse, men derimod er det at faste af forsøge at gøre tilværelsen lidt bedre for andre mennesker - her kan læsningen blive en hjælp til, at prædikenen ikke bliver et selvoptaget frelsesforsøg.

Det skal ikke skjules, at visse læsninger fra Det gamle Testamente er vanskelige at acceptere, fordi de siger noget om Gud, som vi ikke bryder os om. Det gælder f.eks. 5. Mosebog 7,6-11⁵, hvor der først tales om, hvorfor det jødiske folk blev Guds ejendomsfolk - ikke fordi det var et stort folk, men fordi

Herren elskede det og i tusind led holder fast ved pagten og barmhjertigheden imod dem, som frygter Ham, og derefter fortsætter teksten: »men bringer gengældelse over den, der hader Ham, så Han udrydder ham, og ikke tøver over for den, der hader Ham, men bringer gengældelse over ham«. Er det rigtigt at læse dette ved en dansk gudstjeneste i 1985? Når jeg mener, at det er rigtigt, at der er sådanne tekster i det udvalg, som kommissionen har foretaget, skyldes det to forhold: 1. at tanken om Guds gengældelse ikke tilfældigt dukker op på dette sted i 5. Mosebog, men findes andre steder i Det gamle testamente. Derfor er det ikke en forvrængning, når dette stykke er kommet med, men jeg vil mene, at det er ærligt, fordi det repræsenterer en side af Det gamle Testaments gudsopfattelse, og 2. at det almindelige religiøse menneske, som søger til kirke for at finde Gud, jo ikke kun er et menneske, som er i harmoni med Gud og sin egen tilværelse, men også er den, hvis liv er blevet urimeligt, fordi der er noget, som det ikke kan komme fri af, og at det ved sine handlinger har gjort Gud imod og nu rammes af Guds straf. Mange vil måske mene, at en sådan forståelse af Gud hører en svunden tid til, men man skal ikke have ret meget med mennesker at gøre, før man opdager, at den opfattelse stadig lever i menneskesind - bevidst eller ubevidst. Jeg tror ikke, at man standser den slags tanker ved at lade, som om de ikke er til, eller ved at prøve at holde dem uden for gudstjenesten, men kommer de til orde i gudstjenesten, kan de også blive sat på plads af evangeliet, som netop på denne søndag er lignelserne om det tabte får og den tabte drakme.

Sammenfattende kan det altså siges, at gennem læsningerne fra Det gamle Testamente får tilhøreren i beretninger og profetiske udsagn formuleret en livsforståelse, hvori han kan få mulighed for at udtrykke sin taknemmelighed, sin bekymring, vrede, angst og sin almindelighed, og derved får han også bedre øre for det, som evangeliet har at fortælle ham.

Udgangslæsningen (epistelen)

Nr. 750's forslag til gudstjenesteafslutning er nok den del, som man tager fat på med størst usikkerhed, og det skyldes, at brugeren synes, at kollekt, udgangslæsning og velsignelse udgør en meget massiv blok, som kan komme til at virke tung på et tidspunkt, hvor man er ved at lægge an til afslutning. Det er da også min fornemmelse, at man en del steder har opgivet at gå i gang med nr. 750 på grund af denne afslutning, og at man andre steder er vendt tilbage til den gældende gudstjenesteform på grund af udgangslæsningen.

Vi er dog mange, som må indrømme, at det har været en meget positiv overraskelse med denne afslutning på gudstjenesten, fordi den i de allerfleste tilfælde er både enkel og giver sammenhæng. Jeg har da også adskillige gange erfaret, at epistlerne som udgangslæsning bliver hørt af menigheden, og det har jeg aldrig oplevet, medens de havde deres plads i formessen. Den stærkeste indvending imod at anbringe epistlerne til sidst i gudstjenesten er, at man slutter med »en moralsk belæring«, som overskygger det evangelium, som netop er blevet forkyndt. Hertil er først at sige, at epistlerne meget sjældent er belæringer, men meget snarere en konsekvens af evangeliet eller et udtryk for den befrielse, som det gode budskab giver, således som f.eks. også Paulus forstår denne »formaning«. Og dernæst kan det heller ikke være rigtigt, at epistelens placering på dens nuværende plads i formessen skal være et udtryk for forkyndelsen af loven, som skal gøre mennesket skikket til at høre evangeliet, som følger kort efter. På den måde kan man ikke dogmatisere med gudstjenestens opbygning og derved gøre sig til herre over, hvordan menigheden skal opfatte dens enkelte dele.

Noget andet er, at den tilskæring, som epistlerne har i vores nuværende alterbog, og som i mange tilfælde er videreført i nr. 750, meget ofte bærer for meget præg af, at de er taget ud af en sammenhæng, som det kan være vanskeligt for en uforberedt kirkegænger

at få fat i. Denne vanskelighed bliver naturligvis ikke mindre, når epistlerne kommer til at stå sidst i gudstjenesten, hvor ingen kommentering af dem er mulig. Denne vanskelighed er der taget en del hensyn til i den revision af udgangslæsningerne, som foreligger i denne betænkning.

Endelig er der mulighed for, at prædikenen kan forudgribe udgangslæsningen ved at pege frem imod den.

Kollekterne

I nr. 750 stillede kommissionen det som et åbent spørgsmål, om der skulle anvendes kollekter i formessen, idet indgangslæsningen fra Det gamle Testamente kan gøre det »vanskeligt at fastholde læsningen af en særlig kollektbøn til hver søndag«. Her på stedet var vi enige i denne opfattelse og derfor undlod vi helt indledningskollekten, så at vi efter hilsen og svar gik direkte over til indgangslæsningen, og der har været stor tilfredshed med denne begyndelse. Veit Dietrichs kollekter har vi i stedet for anvendt som slutningsbønner i de kirkeår, som havde tekster fra 1. tekstrække, og vi har da oplevet det ejendommelige, at de bønner, som hører til det mest kritiserede ved vores nuværende gudstjenesteform, falder ganske naturligt på plads som slutningsbønner med deres ofte klare henvisning til det evangelium, der hører søndagen til. Jeg ved, at Veit-bønnerne er skrevet som slutningsbønner for prædikestolstjenesten, derfor har det været spændende at opleve, at de stadig er særdeles brugelige, når de får en plads, som svarer til den, som de er skrevet til. I de kirkeår, hvor vi fulgte 2. tekstrække, brugte vi det forenklede kollektforslag, som findes i »Foreløbige ændringer i ritual og alterbog« (1973).

Til oktober 1983 fik vi imidlertid mulighed for at bruge Anna Sophie Seidelins kollekter, som findes i denne betænkning, og vi har brugt dem først i gudstjenesten, inden læsningen fra Det gamle Testamente. Men selv om også disse bønner har en klar tilknytning

til den enkelte søndag og dens tekster, er de ikke låst så fast på prædiketeksten, og derfor har de vist sig at være fortrinlige først i gudstjenesten, hvad også mange positive reaktioner fra menigheden understreger.

Salmevalget i forbindelse med ind- og udgangslæsningen

Når gudstjenesten ændres så meget, som nr. 750 er udtryk for, med nye tekster og ændrede placeringer for kendte tekster, kan det ikke undgå at få indflydelse på salmevalget. Stærkest gør det sig gældende med hensyn til 2. *salme*, hvor man ofte ikke vil kunne anvende de sædvanlige gradualsalmer. I adventstiden og til de store højtider vil der selvfølgelig altid være salmer nok at vælge, fordi der er god forbindelse til den netop læste tekst. I mange tilfælde vil man også kunne anvende gendigtningerne af Davidssalmerne, som vi har mange af, og det vil også mange gange kunne nytte at søge i salmebogens nr. 1-45, 295-300 og 673-678. Man vil måske indvende, at mange af de her nævnte salmer er meget lange, og ofte har karakter af indledningssalmer, men så kan man enten vælge en kort indledningssalme eller lade første salme forudgribe læsningen fra Det gamle Testamente. Lad mig f.eks. standse ved 1. søndag efter Helligtrekonger B, hvor indgangslæsningen er salme 84. Her vil det være naturligt at synge »Hyggelig, rolig« (378) efter læsningen, og så kunne man begynde kort med »Herre, Jesus, vi er her« (383), eller man kunne begynde med nr. 378 og så f.eks. synge »Ånd over ånder« (257) som anden salme.

En mulighed er at vælge ud fra tekstens egen association, så man f.eks. på trinitatssøndag, hvor indgangslæsningen om kobberslangen er fra 4. Mosebog, meget nærliggende kan vælge »Lad vaje højt vort kongeflag« (184) eller »Den bitre død dig trængte« (185).

Endelig er der den mulighed at vælge 2. salme i kontrast til den gammeltestamentlige læsning, hvor man f.eks. på 4. søndag efter

trinitatis, hvor indgangslæsningen er salme 131 om hjertet, der ikke er hovmodigt og ikke sysler med store ting, mens digteren dog dysser sig selv til ro som et »afvant barn« - kan vælge »Nu bede vi den Helligånd« (246), hvor forvisningen om at »være af Guds faders små« står meget stærkt.

Mon ikke mange af os vælger *den sidste salme* ud fra bevidstheden om, at nu er vi færdige for i dag? Men med udgangslæsningen er der givet os mulighed for at give denne salme mere karakter ved at lade den få en tilknytning til den sidste læsning. Hvis man slutter af med at synge »Ånd over ånder« (257) eller »Bøj, o Helligånd, os alle« (268) eller »Nu står sjælen op af døde« (373) - salmer, som i adskillige tilfælde vil have tæt forbindelse til mange udgangslæsninger, vil mange nok synes, at man slutter dér, hvor man burde begynde. Man er det uden videre

givet, at man skal slutte med en salme, som ikke stiller spørgsmål, som ikke følger efter en, når man går fra kirke? Kan det netop ikke være godt at slutte med en salme, som ikke gav indtryk af, at nu har vi været med til at afsluttet hele, men derimod været deltagere i en gudstjeneste, som vedkommer det liv, som vi nu skal ud til?

Jeg fornemmer, at vores gudstjeneste ved dette forslag har fået en spændstighed, som jeg ikke fandt i den nugældende ordning, og samtidig er den blevet »jordbundet«, kommet nærmere til det menneskeliv, som den vil tale til.

1. Læsning til 14. søndag efter trinitatis A.
2. Salme 139,1-12 er læsning til 16. søndag efter trinitatis B.
3. Indgangslæsning til 1. søndag i advent A.
4. Indgangslæsning til 1. søndag efter trinitatis A.
5. Indgangslæsning til 3. søndag efter trinitatis A.

Historiske og teologiske overvejelser om børnegudstjenesten

Prof. Christian Thodberg

Børnegudstjenestens historie

Gudstjenestens historie er i almindelighed af største interesse for alle, der går i kirke, både når det drejer sig om at tolke og bruge den gudstjenesteform, vi har, og at overveje, hvilke ting man kan ændre. Først og fremmest bliver man belært om, at gudstjenesten har sine egne love, og at der sjældent »opfindes« noget nyt på dette område. Foruden oplysning om en række faktiske forhold får man blik for en række lovmæssigheder, der er overordentlig inspirerende for liturgisk arbejde.

Børnegudstjenestens historie er en dobbelt historie: dels den særlige gudstjenesteform for børn, dels den almindelige gudstjeneste, som børn deltager i sammen med voksne.

Den særlige gudstjeneste for børn

Der har altid eksisteret en gudstjeneste specielt for børn i det omfang, der har været kristen oplæring i gudstjenstligt regi. Den kateketiske gudstjeneste har stærke rødder i oldkirkenes dåbsforberedelse, dvs. den fase, der gik forud for dåben ved påsketid. I denne periode blev dåbens mysterium og dermed kristendommens grundbegreber gennemgået: de 10 bud, trosbekendelsen og Fadervor. Et godt eksempel på denne undervisningslevende karakter finder vi i biskop Kyrils dåbskatekeser i gravkirken i Jerusalem omkring 350.

I princippet drejede det sig naturligvis om undervisning af voksne. Men efterhånden som barnedåben blev enerådende, gik katekismus-traditionen videre som udgangspunkt for undervisningen af børn før den relativt tidlige konfirmation.

Da Martin Luther med sin lille katekismus og katekismusgudstjenesterne for børn og unge tog sagen op, var det således ikke en

nyhed; formen fandtes allerede. Luthers indsats bestod deri, at han gjorde katekismen til løftestang for den reformatoriske lære og organiserede katekismusgudstjenesterne derefter. De tog ikke blot sigte på børn og unge; det var en livslang opdragelse af alle menighedens medlemmer.

De praktiske ordninger blev fremlagt i Luthers gudstjenstlige skrifter i 1520'erne, og i den danske kirkeordinans 1537-39 blev ordningerne simpelthen indført som lov: i byerne skulle eftermiddagsgudstjenesterne være rene katekismusgudstjenester, hvor de kristne hovedstykker blev gennemgået og udlagt på prædikenens plads; på landet skulle halvdelen af højmessens prædiken tage disse temaer op.

Dermed var børnegudstjenesten lyst i kuld og køn. Der er ikke tvivl om, at der mange steder er blevet arbejdet energisk med denne form. Oplæringen af børn og unge kom derved til at ligge op ad de konfirmationsformer, der dukkede op i 1600-tallet (f.eks. hos biskop Resen i Danmark). Da konfirmationen officielt blev indført i Danmark i 1736, svækkede det sikkert katekismus-gudstjenestens selvstændige stilling, og i løbet af 1800-tallet forsvandt den mange steder.

At det gik sådan, må sikkert også ses i sammenhæng med, at katekismen med de skiftende forklaringer blev lærebøger i kristendommen i den efterhånden udbyggede skole, og når de skulle tjene som undervisningsstof såvel i konfirmandstuen som i skolen, mistede katekismus-gudstjenesten sin betydning. Tit og ofte fungerede den kun, når biskoppen på visitats skulle kontrollere de unges læremæssige niveau.

Med den begyndende sækularisering og af-

kristning i 1800-tallet trådte søndagsskolebevægelsen frem med sit store arbejde; det var som regel i kirkens regi, men virksomheden foregik oftest uden for kirkerummet.

Konfirmationsundervisningen, brugen af katekismen både i konfirmandstuen og i kirken samt søndagsskolen har sikkert indirekte været årsag til, at den almindelige gudstjeneste mere og mere blev for voksne. Først op imod vor egen tid kommer en egentlig børnegudstjeneste på tale. Det gjorde den bl.a., men ikke udelukkende i de kredse, der ikke hørte til den af vækkelsesbevægelserne bestemte søndagsskolebevægelse, og som søgte at lave et alternativ til søndagsskolen i selve kirkerummet. Børnegudstjenesten har liturgisk kun sat sig spor i *Biskoppens Vejledning* (s. 35f) som en reduceret højmesse samt med en slutningskollekt. Prøvealterbogen 1958 og Prøveritualbogen 1963 har såvidt ses ikke taget sagen op.

Den nuværende interesse for børnegudstjeneste beror på en række forskellige forhold:

1. En kritik af den almindelige gudstjeneste, der på grund af den just skitserede udvikling i de sidste århundreder har manglet den udfordring, som et særligt hensyn til børn og unge giver. Man har hidtil kunnet henvise til en række andre aktiviteter.

2. Men disse andre aktiviteter er i løbet af tiden efter 2. verdenskrig kommet ud i store vanskeligheder. Den kristne information i skolen svigter mere og mere. Konfirmandundervisningens byrde er dermed vokset kolossalt. Det kirkelige ungdomsarbejde uden for kirkerummet blomstrer ikke mere. Mange forældre føler, at det er vanskeligt at tage deres børn med i kirke, og gudstjenesten bør i bedste forstand være en »familiegudstjeneste«.

3. I stigende grad har det synspunkt vundet indpas, at kirkerummet og især en særlig gudstjenesteform skal klare disse vanskeligheder. Deri ligger på den ene side noget frugtbart og inspirerende. På den anden side kan man ikke frigøre sig fra den mistanke, at

denne fremgangsmåde også er en rådvildhedsløsning, når man uden videre vil lægge en række elementære pædagogiske opgaver ind i kirkerummet og integrere dem i en »gudstjeneste«. Sagt anderledes: gudstjenesten er den sidste bastion, der skal bære det hele. Det kan lyde rigtigt, og det kan være rigtigt, men det er et spørgsmål, om gudstjenesten som sådan kan bære det - om det hører til gudstjenestens væsen. I enhver gudstjeneste indgår en slags pædagogik, hvad den ansvarlige præst holder sig for øje i prædikenforberedelsen og ved salmevalget, men man tvinges ihvertfald som altid til at overveje, hvad en gudstjeneste er og bør være, og hvad lovene for en kultisk og rituel handling er, og først og sidst, hvad gudstjenesten bør være i luthersk forstand.

Den almindelige gudstjeneste for børn og voksne

Til indledning blev det sagt, at børnegudstjenestens historie var en dobbelt historie. Efter udredningen om den specielle børnegudstjenestens historie skal også nævnes gudstjenestens historie i almindelighed. Gudstjenesten har altid, hvor og når den lykkedes, villet være hele folkets og alle aldersklassers gudstjeneste, menighedens totale fællesskab. Den har villet give folket det sprog i munden, hvori det kan høre om Gud, bede til Gud og lovsynge Gud. Gudstjenesten har altid villet lære folket det sprog, hvori det kan ske, for det er nemlig langt fra sikkert, at sproget udenfor kan bære gudstjenesten. Det religiøse sprog har sin egen valør. At gudstjenesten har et særligt sprog, er derfor ikke i alle tilfælde ensbetydende med, at det lukker nogen ude, tværtimod. Gudstjenesten kan siges at holde et sprog vedlige - det religiøse sprog eller det rituelle sprog, som folket ikke kan være foruden, hvis det vil forstå sig selv. Hvad angår tilværelsens helhed og mening, Gud, livet og døden, himmel og helvede, frelse og fortabelse, er der et sprog, som

gudstjenesten har holdt frem, og uden det vil folket åndeligt invalideres.

Således udsiger gudstjenesten ved livets store skæringspunkter ord, der ikke findes andre steder. Det er ord og handlinger, der indøves og får krop i de rituelle gentagelser. Det kan være ord og rituelle handlinger, der overfladisk betragtet kan virke fremmede og sære uden for kirken og for de såkaldt kirkefremmede, fordi de får deres tydning alene i gudstjenestens funktion. Vil man »oversætte« eller modernisere dem, vil man gang på gang opleve, at man forråder deres mening, for der findes ikke altid sproglige og handlingsmæssige sidestykker til dem udenfor. Undertiden resulterer de velmente moderniseringer i en katastrofal teologisk udglidning.

Det hænger sammen med, at vi i kirken er i den bibelske verden, hvor ordene er ladet med den betydning, som den bibelske historie giver dem, fordi de vil have os med ind i den bibelske historie. Det hænger sammen med den holdning, der overhovedet er gudstjenestens: at stå for Guds ansigt og høre, bede og lovsynge.

Gudstjenesten er en leg, som man må gå ind på på denne legs betingelser. Dær står præsten og taler og handler på Guds vegne - og dær står vi som Guds børn allerede i paradiset, skønt vi hører denne verden til. Ind i den sammenhæng lyder så stærke ord som »Herren være med jer«, »Herren velsigne og bevare dig ...«, osv. Korsets tegning, dåbens vand og nadverens brød og vin hører med i den leg.

Gudstjenestens historie er også beretningen om, hvordan denne leg lykkedes, når den var bedst - med en folkelig bredde og vælde, der afgjort gjorde den til noget for børn. En leg er netop bedst, når den gentages, og som en gentagelig leg er gudstjenesten gang på gang blevet fornyet både for børn og voksne. Når man i oldkirken bad den store kirkebøn med det store omkvæd »Herre, forbarm dig«, har alle kunnet være med. Og når Davids-psalmerne blev sunget af en forsanger, mens menigheden efter hvert psalmevers sva-

rede med det faste omkvæd, kommer vi tæt på en form, der minder om børnesangens mest elskede former. Endnu den dag i dag kan man høre disse gammelkirkelige former i fornyet dragt i afrikanske kirker eller sorte menigheder i USA, og der er ingen tvivl om, at børnene er den del af menigheden, der nyder det mest.

Gudstjenestens historie kan med andre ord lære os noget om denne legs regler. Vores egen gudstjenestes tunge arv trækker nok den intellektualisering, der havde sin berettigelse for Luther i hans umiddelbare opgør med afsporingen i den romerske gudstjeneste. Siden blev det et princip hos os. I den bedste udgave møder vi princippet i Kingos Salmebog (1699), hvor faste salmer til hver søndag på jævn og enfoldig måde fastholdt epistelens og evangeliets indhold - velnok det smukkeste udtryk for den kateketiske gudstjeneste efter Luthers mønster. Men ellers har vi glemt, at gudstjenesten er en leg for både børn og voksne. Forsøget på at tage gudstjenesten alvorligt set i dette perspektiv er en overvældende stor opgave, men forsøget kan i bedste fald virke tilbage på gudstjenesten i almindelighed.

Børns forudsætninger og forventninger til gudstjenesten

Bortset fra kirkens indsats er der en forudsætning, der næsten er uundværlig: at forældrene har talt med børnene om kristendom i praksis, dvs. bedt aftenbøn med dem. Trods alt er denne skik mere udbredt end almindelig antaget, hvilket måske hænger sammen med børnenes rituelle sans: når dagen er til ende har de stærk trang til stilhed med forældrene. Det er på det tidspunkt, de store spørgsmål og problemer trænger sig på, simpelthen fordi aftenen og nattens komme minder om livets elementære forudsætninger. Og måske hører det med til børnegudstjenestens opgaver at instruere forældrene om, hvordan de skal bede med børnene, og om, hvor vigtigt det er sammen med børnene religiøst at

gennemarbejde de problemer, som alle møder i familien, f.eks. døden. Det skal ikke gøres med forklaringer, men snarere med fortællinger — om familiens skæbne i tidligere led eller med oplæsning og genfortælling, evt. også af bibelsk stof.

Det er den svenske religionspsykolog *Hjalmar Sundén*, der hævder, at et barn, der ikke netop som barn har fået indsigt i den bibelske begrebsverden eller er blevet oplært til at bede - som ikke kender den kultiske oplevelsesbevidsthed - heller ikke får det billedlige begrebsapparat, hvori de sidenhen kan integrere deres voksne livsforståelse. Ifølge Sundén bliver de ellers psykologisk set skadede for livstid. Sundén tænker her på den bibelske, dvs. den aktivt handlende Gud, således som Han skildres i frelsens historie. Det er en historie, der skal gøres eksistentielt bevidst for børnene.

Børnegudstjenestens opgave for de alleryngste ligger med andre ord især hos forældrene i den stilfærdige andagt med børnene, hvorved ikke menes andagt i traditionel forstand, men mod til at tale om de store ting vedrørende liv og død, som først og fremmest voksne med flid undgår, men som hos børn hænger udenpå som særdeles vitale spørgsmål. Alene den omstændighed, at de kristne forestillinger er kendte, giver børnene et fortroligt rum at bevæge sig i; det gælder også motiver, som efter traditionel religionspsykologisk opfattelse slet ikke hører f.eks. den tidlige alder til.

En 9-årig dreng var et halvt år igennem plaget af en voldsom dødsangst - tilsyneladende uden ydre årsager. Han var ikke i stand til at udtrykke det på anden måde end ved at projicere det over på Jesus-skikkelsen i form af et anfægtet spørgsmål: Løb han - Jesus - ikke fra det hele, da han opstod og fór til himmels? Forlod han os ikke totalt? Drengen var i stand til at visualisere sin angst ud i et billede, der præcist svarer til disciplenes situation påskemorgen, eller som det så udførligt er skildret i afskedstalerne i Johannes-evangeliets kap. 14-17, og der kom på den

måde et »ægte møde« med evangeliet i stand, for han projicerede jo også sin angst ud på en person, som han ubevidst håbede havde løst hans problem. Spontan spurgte han på mere original og oprigtig måde end de fleste voksne, hvilket alt sammen viser den bibelske beretnings urbillige kraft, og hvorfor det ikke er overflødigt at få den fortalt.

Det aktualiserer det spørgsmål, om børnene altid skal kunne »forstå«, hvad der fortælles fra Bibelen. Det afgøres jo næsten altid af voksne, men det kan jo være, at børnene er bedre til at forstå end os. Et klassisk eksempel herpå er Grundtvigs overvejelser over 1. Mosebog, kap. 5, vers 24: »Og Enok vandrede med Gud, og han var ikke mere, thi Gud tog ham«. Grundtvig erindrer, at han som barn hørte derom, at at »... da veed jeg rigtig nok ikke, hvar Forestilling jeg gjorde mig derom, og er vis paa, at den var barnagtig, men jeg er inderlig glad over, at Man ikke forstyrrede mig i mine Tanker, og tog Livet af dem, ved at fortælle mig, det betød i Grunden ikke andet, end at Enok var en gudfrygtig Mand, og at derfor blev han salig, da han døde, og jeg er glad derved, ikke blot fordi en saadan vandet Forklaring havde været urigtig, men jeg er især glad derved, fordi jeg havde og kunde ingen levende Forestilling have om Guds frygt og Salighed, men vel om en underfuld Forbindelse mellem Gud og Menneske og Himmels og jord ... Mine barnagtige Forestillinger forsvandt af sig selv, i min Opvæxt, men Livet i Forestillingen det beholdt jeg, det har jeg endnu, og det er ubetaleligt, thi det forbinder sig venlig med enhver Klarhed der opgaaer for mit Øie over Guds Vandring og Førelser med Menneskens Børn, ...« (Grundtvigs Prædikener 1822-26 og 1932-39, bind 5, s. 160f).

Mens vi er ved hjemmets opgaver, er det også vigtigt at fastslå, at barnet bør kende bønnens holdning og dens stilhed, og den kan næsten kun læres og opøves i barnekammeret i en tryghed og ro, hvor selv den mest sagtmødige kan få tungen på gled. Med oplevelsen af stilheden og den basale tryghed i

behold finder barnet sig også nemmere til rette i kirkerummets stilhed i den samme situation, for så vidt som den ægte gudstjenstlige holdning altid er den barnlige forventning om genoprettelsen af den basale tryghed, hvor gammel kirkegænger end er, jf. DS 488: »Sov sødt, barnlille«, der jo er den voksnes vuggesang.

Forberedelsen til børnegudstjenesten begynder altså med de alleryngste, for der er mange ting, man ikke rationelt kan instruere lidt ældre børn i. De må næsten som en nødvendighed have den barnlige oplevelse af Guds storhed i bønnens situation med. Med den baggrund falder meget af det, der senere nødvendigvis skal forklares, også på plads.

I øvrigt er barnets forudsætninger og forventninger i fantastisk grad kontante. Børn kan forhøre sig om teologiske problemer på en så intens måde, at man gang på gang som præst føler sig sat på den vanskeligste af alle opgaver. Det kræver en udpræget velformuleret teologi at hamle op med dem i den situation. Hvad voksne skammer sig ved eller er for blufærdige til at bede om svar på, kommer børn frem med uden at rødme.

At forberede og holde børnegudstjeneste kræver derfor en særdeles omhyggelig teologisk forberedelse. At det er tilfældet overses for ofte; mange præster og andre ledere af børnegudstjenester kan mene, at denne gudstjeneste skal være barnlig i betydningen »nem«. Det er en stor misforståelse.

For flere år siden afholdtes på Præstehøjskolen et seminar for præster med tjeneste på institutioner for evnesvage. Dær mødte man den samme tendens; man påstod, at man over for disse medkristne med vold og magt skulle forenkle og nedskrive sit stof. Men døvepræsten, *Th. Behrendt*, belærte sine kolleger om noget ganske andet med et foredrag om det at prædike for døvfødte (se i øvrigt *Tidehverv* 1959). Denne prædiken måtte af tekniske grunde foregå udelukkende i hovedsætninger; og dær afsløredes det brutalt, at alt det flotte og inciterende i mange prædikener ofte er at finde i de så bevægende bisætninger, der

ofte forudsætter et højt abstraktionsniveau. Prædikenen udelukkende i hovedsætninger derimod kræver den mest omhyggelige teologiske gennemtænkning; dær skal man for alvor vide, *hvad* man vil sige. Og ud fra Behrendts foredrag kan man drage den slutning, at for børn og barnlige sjæle er kun det bedste godt nok. Dermed rejses et af den almindelige prædikens mest elementære problemer. Mange præster har da sikkert også gjort den erfaring, at de prædikener, der efter bedste skøn var de bedste for tilhørerne og dem selv, var dem, der uden for store vanskeligheder kunne holdes for børn just af den grund, at de var teologisk velgennemtænkte. For teologien er jo kun i karikeret forstand et tungt begrebsapparat, der til stadighed rasler i baggrunden. En teologisk gennemarbejdning betyder f.eks., at man veed, hvad ens billedbrug skal anvendes til, så man sikkert når til målet. Luther er i den henseende et strålende eksempel på en prædikant, der på een og samme gang er barnlig og teologisk sikker.

Ved børnegudstjenesten må man med andre ord være sit teologiske og bibelske udgangspunkt bekendt og trøste sig med, at det arbejde, man gør ved ganske enkelt at gøre den bibelske beretning levende, også har sin betydning, selv om man ikke umiddelbart kan se frugterne af sit arbejde, f.eks. således som det var tilfældet med den 9-årige dreng ovenfor. Tilsammen opbygger en koncentration af det centrale bibelske stof for børnene en begrebsverden, der er af fundamental betydning. Det gælder allermost de frelseshistoriske hovedpunkter: Jesu død og opstandelse.

Vist skal man møde børnene på deres præmisser, men sæt de er anderledes, end vi i vores - magelige - vanetænkning forestiller os? Sæt det er kristologien, der står i centrum for børnene! Alt for ofte består børnegudstjenesterne i, at man i almindelighed taler om en human og god Gud, som man så supplerer med nogle stilfærdige moralske krav, der ofte henter deres indhold fra »verdens dagsorden« velkendt fra den »nutidsrelaterede teo-

logi«, altså en ret uddramatisk Gud i en dramatisk verden! Det er ejendommeligt for megen »børnegudstjeneste«, at man forbliver inden for 1. trosartikels ramme og så alligevel ikke formår at forklare den så tydeligt og vedkommende som Luther i hans lille katekismus.

Der er nu blevet sagt lidt om det teologiske og bibelske udgangspunkt; man kunne dernæst pege på det gudstjenstlige udgangspunkt. Selv om børnegudstjenesten skal have sin egen udformning, må den alligevel være udtryk for den samme gudstjenesteteologi, som den almindelige gudstjeneste er bestemt af - altså et luthersk synspunkt på gudstjenesten.

Det udtrykkes i Indgangsbønnen, når det hedder, at vi er kommet ind i Guds hus for at høre, hvad den treenige Gud vil tale til os. Selv om man næppe ordret kan anvende den vanlige indgangsbøn ved børnegudstjenesten, bør dette moment alligevel komme frem, for at det ægte Guds-billede kan træde frem - den Gud, som vi skal frygte og elske, for børn veed udmærket godt, at der er nogen, man på een gang kan frygte og elske. Meget i børnegudstjenesten beror på, om man sprogligt er i stand til at gøre dette Guds-billede levende.

I den lutherske gudstjeneste er det Gud, der i sit ord har initiativet. Gudstjenesten er først" og fremmest *tiltale*, dernæst vores svar. For det ægte Guds-billedes skyld er det vigtigt, at fornemmelsen af denne dialog træder frem. Vi skal senere vende tilbage til de praktiske udformninger, men hvis barnet skal have et billede af den handlende Gud, er dette gudstjenesteelement helt afgørende.

Den gudstjenesteform, Luther protesterede imod, var gudstjenesten som en menneskelig forestilling — en præstation, der så at sige kommer først, førend Gud får ordet. Mange moderne gudstjenesteformer - også i forbindelse med børnegudstjenesten - får en form, der kan minde om »den katolske«, når man i den hellige aktiviserings navn vil have børn og voksne til at agere på den ene eller den anden måde. Man opfører en gudstjene-

ste. Vi kender og respekterer alle de motiver, der ligger bagved trangen til at aktivisere kirkegængerne i en gudstjeneste, der er på vej mod forstening, men hvis man for blindt driver på dette princip, indpoder man ganske automatisk et andet gudstjenestebegreb end det lutherske.

Der er i denne sammenhæng af gode grunde ikke gjort noget forsøg på at motivere børnegudstjenesten ud fra faglig psykologisk indsigt, men det er sikkert rigtigt, at man, hvad angår børns forudsætninger og forventninger, bør interessere sig mere for dybdepsykologien og måske derigennem mere præcist begrunde, hvorfor børns spørgsmål og problemer kredser om langt mere centrale teologiske emner, end vi hidtil har ment. Det vil ikke gøre børnegudstjenesten nemmere, men det vil give os mod til med henblik på børn at gennemtænke f.eks. kristologien på en grundigere og ny måde.

Børnegudstjenesten og den almindelige gudstjeneste

I det, der allerede er fremført, ligger en betragtning af børnegudstjenesten, der er både konservativ og til dels forsøger at gå nye veje. Hvad indhold, tone og holdning angår, er der en væsentlig inspiration at hente i den bestående gudstjeneste. Men også en inspiration til at gå videre ad de samme baner imod nye former, der er bestemt af de gamle. Hvad det revolutionære angår, sker der i liturgihistorisk perspektiv ikke så forfærdelig meget nyt i de almindelige moderne gudstjenesteforslag. Alt det vildt moderne kan man f.eks. finde magen til i biskop Boisens forslag til en forbedret gudstjeneste (1806), der negativt var udgangspunktet for de radikale ændringer i den danske salmegudstjeneste i 1800-tallet (Grundtvig). Den virkelige fornyelse findes kun i en grundig konfrontation med den bibelske verden og den gudstjenstlige tradition.

Det kan udtrykkes i nogle teser:

1. Børnegudstjenesten er en opøvelse til del-

tagelse i den almindelige højmesse, og den skal derfor respektere højmessens indhold og struktur.

2. **Børnegudstjenesten** skal holde i hævd den lutherske gudstjenestes kernestykker: Trosbekendelsen, Fadervor, den aronitiske velsignelse, nadverens indstiftelsesord og dåbsritualet.

3. Respekten for kernestykkerne bør ytre sig deri, at de tages op som centrale kateketiske tekster.

4. Der bør i børnegudstjenesten være en rimelig balance mellem brug af salmer fra Den danske Salmebog og uden for denne, således at der lægges vægt på kernesalmer fra Den danske Salmebog bl.a. som kateketiske udgangspunkter.

5. De selvstændige formuleringer i børnegudstjenesten bør udformes med en omhyggelig teologisk vurdering af indholdet; man kan ikke nøjes med omskrivninger (eller nedskrivninger) af kendte led til »barnedansk«.

Tese nr. 1 er stærkt omtvistet i denne tid, men den forekommer nærværende forfatter uopgivelig; ellers bliver børnegudstjenesten en speciel gudstjeneste eller en særlig kirke i kirken. I øvrigt skal tesen nærmere søges udlagt i den efterfølgende afvejning af, i hvor høj grad og på hvilke punkter børnegudstjenestens form kan være selvstændig.

Tese nr. 2 forekommer indlysende, fordi de nævnte kernestykker hører til den gentagelige liturgi og tillige er de led, der i den følgende konfirmandundervisning er det naturlige fundament.

Tese nr. 3 forstærker dette synspunkt, når de nævnte kernestykker i øvrigt som i den klassiske katekismusgudstjenestes tid bliver udgangspunkter for prædiken og samtale i børnegudstjenesten.

Tese nr. 4 vil måske vække betænkeligheder mange steder. Naturligvis skal man ikke forholde sig ganske ukritisk til Den danske Salmebog, men vi finder alligevel i den officielle salmebog de bedste religiøse tekster på dansk; de er langt fra udnyttede, og de er egnede udgangspunkter for kateketiske prædikener. Vil man slå et slag for det religiøse sprog, kommer man ikke uden om Den danske Salmebog. Når man sommetider over for de klassiske salmer anlægger et bastant forståelseskriterium, bruger man en alt for lav vurdering; just de »uforståelige« salmer er tit højtelskede af børn, f.eks. »O Kristelighed« (nr. 279) og »Alle mine kilder skal være hos dig« (nr. 396). Salmerne fra de nye tillæg bør også have en stor plads, men de bør i hovedsagen vurderes efter deres evne til i en ægte poetisk form at nutidiggøre centrale kristne emner.

Tese nr. 5 klinger med overlæg polemisk; der tænkes på de omskrivninger af centrale kristne udtryk (jf. tese 2), der alt for ofte tilsyneladende er børnevenlige og nemme udtryk, som i grunden virker som nedladdenhed over for børnene, hvortil kommer, at en teologisk udglidning er oplagt, når man bevidst undgår de såkaldte »vanskelige ord og udtryk«.

Skematisk oversigt over børnegudstjeneste på højmessens plads og med højmessens grundtræk

Faste led:

Klokkeringning

Præludium

Indgangsbøn

Salme

Hilsen

Kollekt

Tekstlæsning

Udvidelser, udeladelser, kommentarer:

Eller indgangsmusik

Trosbekendelsen

Epistelen, præsentation af tema ved hjælp af genfortælling, en dramatisering af en bibelsk begivenhed. Evt. en gammeltestamentlig læsning.

Eller dåb. Trosbekendelsen kan evt. flyttes ned efter prædikenen eller kan udgå i de tilfælde, hvor et udpræget kateketisk emne fra trosbekendelsen tages op.

Salme

Evt. musikalsk mellemspil.

Evangelium (med svar)

Med mindre et tema allerede er markeret.

Prædiken (evt. i fri form med samtale)

Hvor det skønnes formålstjenligt, kan præsten tale (samtale) fra et andet sted end prædikestolen.

Salme

Med altergang:

Kirkebøn/nadverindledning

Fadervor

Indstiftelsesord

Uddeling

Bortsendelsesord

Takkebøn

Evt. med tavs uddeling
(jvf. 1972-revisionen)

Uden altergang:

Kirkebøn/slutningskollekt

og/eller Fadervor

evt. udgangslæsning (epistelen).

Den aronitiske velsignelse

Salme

Udgangsbøn

Postludium

Eller udgangsmusik

Når børnegudstjeneste afholdes udenfor højmessetiden hersker traditionelt større frihed til at udforme den. løvrigt henvises (vedrørende udformningen af de enkelte led i gudstjenesterammen) til kommentarerne og eksemplerne i dette bind af alterbogsforslaget. Endvidere henvises til bogen: »Børnegudstjeneste med højmessens grundtræk« af en arbejdsgruppe på Præstehøjskolen, Forlaget Aros 1984.

Børnegudstjeneste med højmessens grundtræk og på højmessens plads

sognepræst Per Jensen

Indledning

I mere end et århundrede har vi i Danmark holdt gudstjeneste for voksne og på de voksnes præmisser og som regel glemt at tage hensyn til, at børnene naturligt hører med i den kristne gudstjeneste. At denne manglende hensyntagen til børns deltagelse er en relativt ny foreteelse i en større kirkehistorisk sammenhæng påvises klart i den historiske indledning.

Dette spørgsmål er også blevet drøftet livligt i Kirkeministeriets liturgiske kommission. Imidlertid hævdede et flertal i kommissionen indtil slutningen af 70'erne, at spørgsmålet om børnegudstjeneste ikke hørte ind under kommissionens kommissorium: »Fremlæggelse af forslag til en gennemgribende revision af ritual- og alterbog«. Heroverfor hævdede enkelte i kommissionen, at vi ikke kunne tillade os at »spise børnene af med en fodnote med petit«, og at det var utilstrækkeligt blot at genoptrykke de meget kortfattede anvisninger vedrørende børnegudstjeneste, der gives enslydende i den hidtidige alterbog og i biskoppernes »Vejledning i den danske folkekirkes gudstjenesteordning«. F.eks. hævdede formanden, biskop Johs. W. Jacobsen ved januarmødet 1979, at »ritualer for børne- og familiegudstjenester hører hjemme i folkekirken, og at det derfor var kommissionens opgave at udvide dette afsnit«.

På den anden side stod det efterhånden klart, at kommissionen næppe besad tilstrækkelig erfaring og ekspertise på dette område til at kunne fremlægge gennemarbejdede og kvalificerede forslag, bortset fra en eventuel skematisk rammeordning til udfyldning, hvorimod der især fra slutningen af 60'erne

og op igennem 70'erne var foregået en livlig og energisk forsøgsvirksomhed rundt om i en række sogne, således at et stigende antal præster og menigheder lå inde med betydelige erfaringer vedrørende børne- og familiegudstjenester. En væsentlig del af denne forsøgsvirksomhed har været registreret, gengivet og kommenteret i Kirkefondets studiemappe »Gudstjenestefornyelse«.

Også i biskoppernes kreds havde man overvejet det ønskelige i en seriøs bearbejdelse af spørgsmålet om børne- og familiegudstjeneste på højmessens plads, og på initiativ af biskop Johs. W. Jacobsen afholdtes i 1977 på Løgumkloster højskole et børnegudstjenesteseminar, med udvalgte repræsentanter fra samtlige stifter. Et resultat heraf blev udformningen af to modeller for familiehøjmesser, som siden er blevet rekvireret og benyttet i mange sogne ud over landet.

Det er i det hele taget ikke vanskeligt at registrere en markant og støt voksende interesse i løbet af 70'erne og begyndelsen af 80'erne for spørgsmålet børn og gudstjeneste. Den gav sig blandt andet udslag i, at emnet blev taget op og drøftet på adskillige stiftspræstekurser, præstekonventer, konferencer og møder rundt om i landet, samt i en strøm af kronikker og bladartikler.

Kommissionen »Børn og kirke« blev nedsat 1979 af de folkekirkelige organisationer, der arbejder blandt børn og unge. Også biskopkollegier er repræsenteret i denne kommission, som har udsendt en række publikationer med relevans til emnet.

På liturgikommissionens opfordring påtog professor Christian Thodberg sig i Præstehøjskolens regi at foranledige startet et arbej-

de med **børnegudstjenesten** med en vejledende publikation for øje.

Derefter indbød Præstehøjskolen i april 1980 og maj 1981 til åbne kurser om dette emne, hvorefter man blandt deltagerne i disse kurser nedsatte en arbejdsgruppe - suppleret med forfatteren Anna Sophie Seidelin - som mødtes i 5 sessioner i 1982-84 og arbejdede med principielle retningslinier og praktiske forslag til en »børnegudstjeneste med hjemmessens grundtræk og gerne på hjemmessens plads«.

Resultatet af dette arbejde foreligger i bogen: *»Børnegudstjeneste med hjemmessens grundtræk« af en arbejdsgruppe på Præstehøjskolen, forlaget Aros, 1984.*

På sit møde i august 1984 vedtog Kirkeministeriets liturgiske kommission at optage den i denne bog foreslåede ramme for børnegudstjeneste på hjemmessens plads sammen med en række enkeltheder: tekstrækkeforslag, ind- og udgangsbønner og kollekter m.m., hvilket indebærer, at forslaget til børnegudstjeneste kan tages i brug på samme betingelser som den liturgiske kommissions øvrige forslag.

Med hensyn til udformningen af børnegudstjenester udenfor hjemmesetiden hersker der traditionelt i Den danske Folkekirke en udbredt frihed. Dog ønskes understreget, at man, hvis nadveren indgår i børnegudstjenesten, da er forpligtet på ikke at ændre indstiftelsesordene, og endvidere at lade Fadervor, indstiftelsesord og uddeling følge umiddelbart efter hinanden, jvf. 1972-forslaget til nadverritual.

Når kommissionen har valgt den her skitserede fremgangsmåde, skyldes det ønsket om at understrege og legitimere arbejdet med børne- og familiegudstjenester som noget centralt og væsentligt i Den danske Folkekirke. På den anden side har man ikke ønsket at fastlåse og cementere en tilfældig status quo, da hele dette område, som det her er søgt beskrevet, befinder sig i en levende udvikling i disse år, hvor nyt og måske mere kvalificeret materiale til stadighed kan dukke op.

Naturligvis må og skal børnegudstjenesten have en noget anden form end den almindelige højmesse, men gudstjenesteteologisk må den alligevel være »vævet af samme stof«. Dette »stof« er snarere kvalitet og ægthed i holdningen til gudstjenesten end fastholdelsen af det eller det led i den vanlige gudstjeneste.

Børnegudstjenesten bør kunne hvile fuldgældigt i sig selv og ikke blot opfattes som en pædagogisk rampe til voksengudstjenesten.

»Som selvstændig form kan børnegudstjenesten i luthersk forstand ikke være noget problem. Luther hævdede som bekendt, at »ceremonierne« er ydre ting, der skal indrettes efter ganske få krav: Guds ord skal komme på gled, og den ydre form skal i eet og alt bestemmes af kærligheden til næsten.

Sådan forstået må gudstjenesten være til stadig revision. Det er derfor også, hvad børnegudstjenesten angår, for Luther karakteristisk, at han er den første, der virkelig slår til lyd for en børnegudstjeneste«. (Chr. Thodberg i ovennævnte bog s. 29).

Her skal nu anføres nogle eksemper på forslag til udformningen af de enkelte led i en børnegudstjeneste på hjemmessens plads og med hjemmessens grundtræk. Eksemplerne er fortrinsvis hentet fra føromtalt bog fra 1984, forfattet af en arbejdsgruppe på Præstehøjskolen, da denne bog repræsenterer det til dato vel nok mest kvalificerede bud på, hvordan en sådan børnegudstjeneste kan udformes.

Det siger sig selv, at en sådan vejledning og eksempelsamling - på et område, der befinder sig i en så levende udvikling - må tages op til revision med hyppige mellemrum.

Kommentarer og eksempler

vedrørende de enkelte led i den skematiske rammeordning for børnegudstjeneste på hjemmessens plads og med hjemmessens grundtræk.

En velkomst eller introduktion er langt fra altid et nødvendigt element. Det kan dog

med rimelighed ske f.eks. forud for klokke-ringningen eller inde i gudstjenesten i forbindelse med den evangelietekst eller det tema, der skal behandles. For den ægte liturgiske fornemmelse er det ikke uden betydning at give børnene et indtryk af kirkerummets særlige karakter og af stilheden i det.

Præludiet

kan meget vel engang imellem erstattes af musikalske indslag, som børnene selv præsterer. Det er også en mulighed at genoplive meningen med det gamle introitus, indgangssangen, ved at indlede børnegudstjenesten i våbenhuset eller udenfor kirken og forklare klokke-ringningens mening: den stadige kalden til kirke og evangeliets egen kalden på mennesker. Under præludiet kan menighed og præst gå ind i kirken, lysene kan blive tændt på alteret, præsten få messetøjet på og gå for alteret. Præludiet kan være blot »festligt« eller eventuelt en orgelkoral over den salme, man i den følgende gudstjeneste skal lære og synge.

Ved f.eks. høstgudstjeneste er det en nærliggende mulighed at lade børnene komme ind under præludiet med kornneg, frugter og blomster og smykke kirken til høstfest.

Indgangsbønnen

I den sædvanlige form vil ofte være for vanskelig at benytte ved børnegudstjeneste. Mange nyere forslag har fået præg af en slags from programoversigt, en annoncering i bønnens form og åbner derved ikke for en perspektiveret forståelse i den givne sammenhæng. Her gengives to indgangsbønner forfattet af Anna Sophie Seidelin.

Indgang I

*Herre, jeg er gået i kirke,
fordi jeg håber,
at du vil være her.
Kom nu selv*

og tal til mig.

*Luk mine ører op
så jeg kan høre, hvad du siger,
og giv mig mod,
så jeg tør gøre, hvad du siger,
i dag og hver dag,
så længe jeg lever.
Herre, hør min bøn.*

Indgang II

*Herre, vi er kommet ind i dit hus
for at være sammen med dig,
synge om dine bedrifter
og takke dig for livet,
høre om dine bud
og bede dig om forladelse
og om hjælp til at leve,
sådan som du vil have det.
Herre, tag imod os.
Amen.*

Salmer

Salmevalget ved børnegudstjenesten rejser forskellige problemer. Vil man opfatte børnegudstjenesten som en introduktion til den ordinære gudstjeneste er det naturligvis nærliggende at vælge salmer fra Den danske Salmebog, men selv med dette syn må der indrømmes de nyere katekismusviser og børnesalmer en stor plads. (Jvf. kommissionen »Børn og Kirke«s salmebogstillæg: Salmer og kirkeviser til brug ved børne- og familie-gudstjenester, P. Haase & Søn's forlag 1984, der må anses for det hidtil mest kvalificerede af den art). Har man det syn på børnegudstjenesten, at den har en selvstændig og fuldgyltig værdi, og at den er andet og mere end en pædagogisk rampe til indførelse i voksengudstjenesten, kommer disse nyere børnesalmer og viser endnu tydeligere ind i billedet som en nærliggende mulighed.

Andre ledsageinstrumenter end orglet kan her komme på tale som supplement. I skemaet er antydnet, at enkelte af salmerne kan er-

stattes af musikalske mellemspill - eventuelt fremført af nogle af børnene selv.

Salutationen

Hvis man bruger salutationen, vil det for klarhedens skyld være bedst at bruge 1972-formen: »Herren være med jer/Og Herren være med dig« og derved forklare salutationens betydning: at præst og menighed over for hinanden bekender fællesskabet og solidariteten i den følgende bøn og i gudstjenesten overhovedet.

Kollekten

De sædvanlige Veit Dietrich-kollekter kan næppe bruges i børnegudstjenesten. Her bringes et udvalg af Anna Sophie Seidelins kollekter til det nye alterbogsforslag bearbejdet til børnegudstjeneste. De enkelte kollekter er oprindeligt udformet efter en bestemt søndags tekst, men er bearbejdet, så de kan dække de enkelte faser i kirkeåret.

Advent

Matthæus 25,1-13

Ti brudepiger

Vor Herre Jesus Kristus,
vi takker dig,
fordi du har vist os den store ære
at indbyde os til at tage imod dig
og lyse foran dig,
når du kommer til din store fest.
Nu beder vi din Helligånd,
bliv hos os,
mens vi venter.
Du er selv vor forventning og vort lys.
Hold derfor vor glæde levende,
så vi sover let og vågner straks,
hver gang der bliver kaldt,
først så længe vi lever her,
og sidst på den store dag,
når du kommer for at tage os med dig
ind til din glæde,
du, som med Faderen lever og regerer

i Helligånds enhed,
een sand Gud
fra evighed til evighed.
Amen.

Nytår

Matthæus 6,5-13

Fadervor

Almægtige evige Gud,
du har jo skabt os,
vi er dit værk.
Du kender os,
som vi ikke kender os selv.
Faderlige Gud, din Himmel er uden grænser,
dog er du os nær, når vi nævner dit navn.
Derfor taber vi ikke modet,
uanset, hvordan det går os,
men holder os til dig, mens vi lever her,
indtil vi bliver til evig tid salige hos dig,
som med din søn Jesus Kristus, vor Herre
lever og regerer
i Helligånds enhed,
een sand Gud
fra evighed til evighed.
Amen.

Helligtrekonger

Lukas 2,42-52

Jesus 12 år

Hellige Fader i Himmelen,
vi er gået i kirke,
fordi vi leder efter Jesus, vor frelser,
som var iblandt os for længe siden.
Men nu er han gået foran os til dig
og er ved din side i dine høje Himle.
Derfor beder vi dig,
send os din Helligånd,
som han lovede, før han forlod os.
Lad os se ham og høre hans stemme,
når han taler til os i sit evangelium.
Lad os finde ham,
når han modtager os til dåb
og indbyder os til nadver.
Giv os mod til at leve med hinanden,
som han vil have det,

og tro til at vente med glæde,
indtil han kommer tilbage
og henter os til dit Rige,
han, som med dig lever og regerer
i Helligånds enhed,
een sand Gud
fra evighed til evighed.
Amen.

Fasten

Matthæus 15,21-28

*Den **kananæiske** kvinde*

Vor kære Herre Jesus Kristus,
vi takker dig,
fordi du så vor store nød,
for vi er uvidende og hjælpeløse,
vi kan ikke forsvare os imod det onde.
Derfor beder vi dig,
stands, når vi råber efter dig,
og hjælp os.
Send din gode Helligånd
med kærlighed og opfindsomhed,
oplys vor tro,
giv os udholdenhed i al vor modgang.
Og når vi ikke kan leve mere,
fordi vi er brugt op,
da væk du os til saligheden hos dig,
som med Faderen lever og regerer
i Helligånds enhed,
een sand Gud
fra evighed til evighed.
Amen.

Fasten

(a) Johannes 8,51-59

(b) Johannes 11,47-53

Holde fast ved Ordet - samle de adspredte børn

Fader i Himlen,
nu er timen snart kommet,
da du udleverer
din elskede Søn, dit eget kød og blod,
i menneskers hænder,
og de ophøjer ham på et kors,
hvor vi alle kan se ham,

både vi levende og vore døde.
Vi beder dig,
lad intet mørke komme mellem os og ham,
hold os fast ved dit Ord,
lad os tro det og leve efter det,
indtil du samler os alle
fra alle tider og lande
i Opstandelsen ved din elskede Søn,
som med dig lever og regerer
i Helligånds enhed,
een sand Gud
fra evighed til evighed.
Amen.

Påskén

(Indstiftelsen efter Matthæus)

Vor Herre og Frelser,
vi takker dig,
fordi du oprettede en ny pagt
mellem Gud, din Fader, og os,
så vi nu er hans kære børn.
Nu beder vi dig,
gør mod os, hans brødre og søstre,
som du gjorde mod dine apostle.
Tag del i det måltid, vi bereder,
velsign vort brød og vor vin,
så bliver vi sammen med dig
indtil den store dag,
da vi spiser og drikker
hos dig i din Faders Rige,
du som med Faderen lever og regerer
i Helligånds enhed,
een sand Gud
fra evighed til evighed.
Amen.

Påskén

Vor Herres Jesu Kristi og vor Fader,
dig takker vi, for dig vil vi synge,
fordi du forvandlede den sorte nat
til en livsalig morgenrøde.
De begravede Jesus, vor broder,
du vækkede ham, før solen stod op,
gjorde menneskets jordefærd
til en guddommelig fødselsdag midt i verden,

så hvad vi sænker ned i vor jord
 med gråd og klage,
 skal stige over alle stjerner
 med evig frydesang til dig,
 som med Søn og Helligånd lever og regerer,
 een sand treenig Gud,
 fra evighed til evighed.
 Amen.
 (tillempet efter Grundtvig)

Påskens
Emmaus

Opstandne Herre og Frelser,
 kom til os på vejen,
 hvor vi går og sørger
 over vor svaghed,
 og mest må vi sørge over
 at vi hverken tror eller håber.
 Kom til os og gå med os,
 forklar os dit Ord,
 som dine trofaste disciple
 har bragt videre til os,
 lad os se dig og høre din stemme
 i alt det, de fortæller.
 Sæt dig så til bords med os,
 velsign vort brød og vor vin,
 som du plejer,
 så vi varme i sjælen,
 med glade hjerter,
 skynder os ud herfra
 og forkynder, at du lever
 og med din Fader regerer i Helligånds enhed,
 een sand Gud
 fra evighed til evighed.
 Amen.

efter Påske
Johannes 16,23b-28
Johannes 14,12-18

Vor Herre Jesus Kristus,
 du Guds og menneskers Søn,
 du så forud,
 hvor ensomme vi ville blive i verden,
 når du ikke var her mere,
 men du kom os til hjælp.

Du vænnede os fra dit nærvær,
 lempeligt, som en moder vænner sit barn fra,
 du stillede os på vore egne ben
 over for din og vor Fader,
 du gik foran os til ham
 og viste os vejen.
 Med myndighed fra dig beder vi nu:
 Vær hos os, Helligånd,
 lys for os på vejen,
 rejs os, når vi falder,
 giv os mod, når vi angrer,
 giv os gode råd og glæde ved at følge dem,
 indtil vi når frem og ser dig i lys,
 Fader, Søn og Helligånd,
 een sand treenig Gud,
 højlovet fra evighed til evighed.
 Amen.

Trinitatis
Den rige unge mand

Du ene gode Gud,
 vi tror,
 at du sendte din Søn ind i verden
 for at løse os fra alt det,
 der holder os borte fra dig
 og forhindrer os i at leve.
 Gør et under med os,
 gør det umulige muligt,
 så vi elsker dig over alle ting,
 af lutter glæde rejser os, når du kalder,
 og lever, som du har lært os,
 indtil du fuldender din gode gerning i os
 og gør os til evig tid salige
 ved din Søn, Jesus Kristus,
 vor befrier fra alt, hvad der tynger,
 han som med dig lever og regerer
 i Helligånds enhed,
 een sand Gud
 fra evighed til evighed.
 Amen.

Trinitatis
Johannes 5,24-29
De døde hører hans røst

Vor Gud og Skaber,

du, hvis Ånde bar Ordet ud over havene,
 dengang da Jorden var ung,
 du, som bevægede vandet,
 så livet blev til i det dybe,
 dig takker vi,
 fordi du ikke har glemt din Jord
 på dens gamle dage,
 men sendte din Søn
 med dit Ord i sin mund
 for at tale til os,
 som er støv,
 de levende som de døde.
 Vi beder dig, luk vore ører op,
 så vi hører og rejser os op for at leve,
 nu i dit Rige her
 og engang for evigt hos dig,
 som med Søn og Helligånd lever og regerer,
 een sand Gud fra evighed til evighed.
 Amen.

Epistelen

Epistellæsningen forekommer umiddelbart vanskelig i denne sammenhæng og foreslås derfor erstattet af andre led, se skemaet i alterbogsforslaget. Hvis man derfor vil praktisere epistellæsningen, må man dels finde en passende tekst, dels en egnet sproglig form, f.eks. Seidelinernes oversættelse, dels måske overveje en fast udformet introduktion, som placerer teksten i sin sammenhæng.

I det nye alterbogsforslag er dette led placeret til sidst ud fra det synspunkt, at det giver bedst mening at høre den evangeliske formaning efter prædiken og altergang. Forslaget er ikke anført i skemaet for børnegudstjeneste. Skal epistellæsningen ind, skal den læses umiddelbart før den aronitiske velsignelse.

Trosbekendelsen

hører til de vigtige led i børnegudstjenesten, med mindre man behandler kateketiske emner, der tager samme tema op. Man kan overveje, om trosbekendelsen ikke bør indledes med en fast introduktion, der f.eks. forklarer dens centrale plads ud fra dåben. Eksempler på udformningen af sådanne faste introduktioner forud for nogle af de faste led i børnegudstjenesten findes i førromtalte bog fra Præstehøjskolen.

Evangeliet

Evangelielæsningen bør uden tvivl introduceres på en eller anden måde, enten ved en enkel analogi-fortælling eller kontrastfortælling, evt. i begge tilfælde i form af en fri genfortælling af en beretning fra Det gamle Testamente, der hører med til børnelærdommen. Undertiden kan man med fordel genfortælle evangelieberetningen og læse selve teksten til sidst som en opsummering.

Det er ikke altid i børnegudstjenesten hensigtsmæssigt at bruge dagens evangelietekst (i tiden mellem påske og pinse volder Johannevangeliets kapitel 14-17 oplagte vanskeligheder). Derfor er her opstillet en række egnede evangelietekster ordnet efter kirkeåret og suppleret (ved Morten Ølgaard) af en række tekster fra Det gamle Testamente. I mange tilfælde er de gammeltestamentlige tekster valgt ud fra fortællingssynspunktet, og i nogle tilfælde kan de kun anvendes i fortællingsform. Sammenstillingen kan både være et medspil og et modspil til evangelieteksten.

Evangelieteksterne holder sig stort set til alterbogens tekstrækker. Dog er der yderligere lagt vægt på at understrege særpræget ved de enkelte faser i kirkeåret.

Forslag:

Kirkeårstid

*Tekst fra Det nye Testamente, prædike-
tekst*

*Tekst fra Det gamle Testamente (v.
provst M. Øllgaard)*

Advent

Matt. 21,1-9 - Indtoget
Luk. 4,16-30 - Jesus i Naz.

Salme 24 - Ærens konge
Es. 61,1-3 - Profetien fra prædike-
teksten
Es. 11,1-10 - fredsriget
Es. 35 - »Blomstre som en rosen-

Matt. 25,1-13 - brudejomfr.
Matt. 11,2-10 - Johs. i fængs.

Jul

Luk. 2,1-20 - Bethlehem
Johs. 1,1-14 - »Ordet«
Luk. 2,25-40 - Simeon og Anna
Matt. 2,1-23 - Vise mænd og barne-
mordet
Matt. 6,5-13 - Fadervor

Es. 9,5-6 - »Et barn er født os ...«
1. Mos. 1,1-12 - skabelsen
1. Sam. 3,1-19 - Eli og Samuel
Es. 60,1-6 - »Gør dig rede ...«

Nytår og
H3K

Johs. 2,1-11 - Bryll. i Kana
Matt. 14,22-33 - Vandr. på søen

2. Mos. 3,1-7 + 10-14 - Tornebu-
sken
2. Mos. 33,18-23 - Moses på
Horeb.
2. Mos. 14,15-31 - Overg. over Rø-
dehavet

Fasten

Matt. 20,1-16 - Arb. i ving.
Matt. 25,14-30 - Betroede tal.
Mark. 4,2-9 - sædemanden
Matt. 3,13-17 - Jesu dåb
Matt. 4,1-11 - Jesu fristelse
Matt. 17,1-9 - Forkl. på bjerget
Luk. 18,31-43 - Lidelsesforuds.

1. Sam. 15,35b-16,13 - Davis salves
Job 38 el. Præd. 9,7-10 + 11,9-1
Es. 45,5-12 - »Herren er jeg«
Es. 42,1-9 - Herrens tjener
1. Mos. 3,1-19 - Syndefaldet
2. Mos. 24,12-18 - Moses på Sinai
1. Mos. 22,1-10 - Moria bjerg (jvf.
A. S. Seidelins »Genesis«)

Luk. 11,14-20 - Beelzebul

1. Kon. 18,20-39 - Kampen på
Karmel
2. Mos. 16,2-3 + 11-21 - Manaen
1. Mos. 18,1-15 - Gud hos Abra-
ham

Johs. 6,1-15 - bespisningen
Luk. 1,26-38 - bebudelsen

Påske

Skærtorsdag
Langfredag

Salme 116,1-9 (19)
Der er så mange tekster til denne
dag, som iøvrigt også liturgisk har et
særpræg, at det ikke skønnes nød-
vendigt med flere.

Påske

Luk. 24,13-35 - Emmaus
Johs. 20,1-18 - Maria ved graven
Johs. 20,19-31 - vantro Thomas
Johs. 10,11-16 - hyrden

Salme 22,22b-32
1. Mos. 15,1-6 - Forjættelse til
Abraham
Salme 23, 1b-6 - Herren er min
hyrde

Pinse

Luk. 24,46-53 - himmelfarten
Apost. Gern. 2,1-11 - Åndens
komme

Salme 139,1-12 - Gud er alle vegne
1. Mos. 11,1-9 - Babelstårnet el.
1. Mos. 2,4b-7 - Adams skabelse

Trinitatistiden

Matt. 28, 16-20 - dåbsbefalingen
 Luk. 14,16-24 - Store gæstebud
 Luk. 15,1-10 - Får og drakme
 Luk. 15,11-32 - Den fortabte søn

Luk. 5,1-11 - Peters fiskefa.
 Matt. 16,13-26 - Peters bek.

Mark. 10,17-27 - Rige yngling
 Matt. 10,24-31 - Udsendelsen
 Luk. 19,1-10 - Zakæus

Luk. 18,9-14 - Far. og told.
 Luk. 7,36-50 - synderinden
 Mark. 7,31-37 - Effata

Luk. 10,23-37 - Barm. samar.

Luk. 17,11-19 - 10 spedalske
 Luk. 10,38-42 - Martha og Maria
 Luk. 7,11-17 - Nain
 Johs. 11,19-45 - Lazarus

Johs. 15,1-11 - Vintræet

Mark. 2,1-12 - Værkbr. i Kap.

Matt. 5,13-16 - Salt og lys
 Matt. 18,21-35 - gældb. tjen.

Mark. 12,41-44 - Enkens skærv

Mark. 5,21-43 - Jairi datter

Es. 49,1-6 - Herrens tjener

1. Mos. 18,1-8 - Gud hos Abraham
 5. Mos. 7,6-11

1. Mos. 27,1-40 - Jakob tiltusker sig
 velsignelsen

Es. 6,1-13 - Prof.'s kaldelse

1. Kon. 19,1-15a + 18 - Elias på
 Horeb

2. Mos. 20,1-17 - 10 bud

Præd. 3,1-11 - »Tid til at ...«

Salme 126,1b-6 - Gråd til Fryde-
 sang

Es. 58,5-12 - Faste efter Guds sind

5. Mos. 20,15-20 - »Vælg livet ...«

Salme 115,1-9 - Gud contra gude-
 bill.

3. Mos. 19,1-2 + 11-18 - ansvar for
 næsten

2. Kon. 5,1-19a - Na'aman

Salme 103 - Lovsang over Skaberen

1. Kon. 17,7-24 - Sarepta

Salme 139,1-12 - Gud er herre over
 alt

5. Mos. 28,1-14 - velsignelse ved at
 holde loven

1. Mos. 28,10-18 - Jakob, i Betel
 (16: Gud er her, og jeg vidste det
 ikke)

Johs. Åb. 7,1-12 - store hv. flok

Jer. 18,1-6 - Pottemageren el.

Præd. 9,7-10 + 11,9-10 - Brug livet

1. Kon. 8,12-13 + 22-30 + 52-53 -
 Templets indv.

Ez. 37,1-14 - »De døde ben«

Prædikenen

Hvor det skønnes formålstjenligt kan præsten tale (samtale) fra et andet sted end prædikestolen. Prædikenvejledninger til børnegudstjenester har været aftrykte i Præsteforeningens blad, ligesom der i omtalte bog fra Præstehøjskolen findes en række forslag, fx. på kateketiske temaer og emneorienterede prædikenoplæg. Her findes også eksempler på dramatiseringer med børn samt brug af

billeder og audiovisuelle indslag i forkynnelsen.

Kirkebønnen

kan udgå til fordel for Fadervor, men ligesom kirkebønnen i den sædvanlige gudstjeneste er en fri form omend med bundet indhold, kan man i børnegudstjenesten føle sig fri til at lave helt selvstændige former. Det kan være

en ret traditionel kirkebøn, hvor man bevidst går ud fra bønssanliggender, der er børnenes. Kirkebønnen afsluttes med Fadervor, i hvilken forbindelse vi anbefaler den gamle form, der både teologisk og rytmisk er al foretrække. Man kan også i børnegudstjenesten forestille sig en kirkebøn i sunget eller sagt litaniform, altså en serie bønner, hvor børnene som »refrain« synger eller siger: »Herre, hør vor bøn«.

Om kirkebøn og Fadervor som nadverindledning, se nedenfor.

Altergangen

Der er en glædelig tendens til at altergang i stigende grad indgår i børnegudstjenester. Men mange nadverindledninger og -forklaringer er meget angribelige. Der findes nyere eksempler på, at indstiftelsesordene direkte forvanskes og at nadverens karakter af udelukkende mindemåltid fremhæves stærkt. Derfor skal her slås kraftigt til lyd for, at man bruger den version af indstiftelsesordene, som er aftrykt nedenfor. (Jvf. 1972-revisionen). Man kan benytte en af de gængse nadverindledninger, der slutter med Fadervor før indstiftelsesordene. Eller kirkebønnen og Fadervor kan fungere som nadverindledning (se nedenfor). Man kan ved børnegudstjenesten overveje tavs uddeling, således som det allerede er muligt efter 1972-revisionen. Der tiltrænges en nyformulering af Luthers takkebøn efter altergangen.

Kirkebøn

Lad os alle bede.

Herre, vi beder dig for alle mennesker,
for dem, vi holder af,
og dem, vi ikke kender.

Vi beder dig for de syge
og dem, der sørger,
her hos os og alle vegne.

Vi beder for alle, der lider nød,
de forfulgte og dem, der er bange.

Vi beder for din kirke

her og alle steder.

Bliv hos os, som du lovede,
da vi blev døbt.

Tag imod os, når vi går til alters.

Tal til os, så vi hører.

Bevar vort fædreland og alle lande.

Stå ved siden af dem, der bestemmer.

Lad dem gøre din vilje,

så mennesker og jord og planter kan leve her.

Hjælp du os alle fjern og nær,

og lad ingen rive os ud af din hånd,

så længe vi lever, og når vi skal dø.

Fadervor

Fadervor, du som er i himlene!

Helliget werde dit navn,

komme dit rige,

ske din vilje,

som i himmelen,

således også på jorden.

Giv os i dag vort daglige brød.

Og forlad os vor skyld,

som også vi forlader vore skyldnere.

Og led os ikke ind i fristelse.

Men fri os fra det onde.

Thi dit er riget og magten og æren
i evighed.

Amen.

Indstiftelsesordene

Vor Herre Jesus Kristus

i den nat, da han blev forrådt,

tog brødet, takkede og brød det,

gav sine disciple det og sagde:

»Tag dette og spis det;

der er mit legeme, som gives for jer.

Gør dette til min ihukommelse«.

Ligeså tog han også kalken

efter aftensmåltidet,

takkede, gav dem den og sagde:

»Drik alle heraf;

denne kalk er den nye pagt i mit blod,

som udgydes for jer til syndernes forladelse;

Gør dette, så ofte som I drikker den,

til min ihukommelse«.

Kirkebønnen efterfulgt at Fadervor kan bedes for alteret og kan enten lede over til Indstiftelsesordene (og dermed tilsammen fungere som nadverritual) eller til Velsignelsen.

Nadverindledning

Et eksempel på muligheden af at følge dagens evangelium og prædiken op i nadverindledningen. Anna Sophie Seidelin har udformet følgende nadverindledning til Kristi Himmelfartsdag. Den lader sig iøvrigt også anvende på andre søn- og helligdage.

Nadverindledning

»Hvorfor står I og ser op mod Himlen?« sagde englens til Jesu disciple på Kristi Himmelfartsdag. Det er nemlig ingen nytte til at se efter Jesus i de højeste Himle. Man får bare solen i øjnene. Jesus skal vi se efter her på Jorden.

Det var da Jesus sad og spiste for sidste gang sammen med sine disciple. Han vidste, at når han nu snart var borte, så ville livet gå videre, og mennesker ville synes, at det med Jesus var længe siden. Snart ville både hans disciple og hans fjendervære døde. Tiden ville gå, det ville blive år tusind efter og år tusind efter. Når han så kom igen, var der nok ingen, der kendte ham, og troen var borte fra Jorden.

Derfor gjorde Jesus sit sidste store under. Han tog et brød og sagde Gud tak for det. Så brækkede han det i stykker og delte det ud til disciplene og sagde: Dette er mit liv. Det giver jeg for jer. Det må I have. Og han tog bægeret med den røde vin og takkede Gud for den og lod vinen gå rundt, og sagde: Her er styrken i mit blod, jeg rækker den videre til jer, den må I have. Nu er vi i pagt med hinanden, jeg dør jeres død, og I lever mit liv, en for alle og alle for en. Gør sådan, hver gang I er sammen, indtil jeg kommer igen, og vi sidder til bords med hinanden i Guds Rige.

Siden den aften behøver vi ikke at se op mod Himlen eller tilbage i tiden for at finde Jesus. Han er her midt iblandt os og beder og

takker sammen med os:

Fadervor ...

Takkebøn efter altergang

To eksempler på takkebøn efter altergangen udformet af henholdsvis Anna Sophie Seidelin og Christian Thodberg.

Vor kære Herre og frelser,
du blev menneske ligesom vi,
en mand af kød og blod,
du gjorde dig til ét med os.
Du lod dig bryde som brødet
og udgød dit liv som vinen,
for at vi skulle blive som du.
Lad os blive i fællesskab med dig,
Guds kære døtre og sønner,
indtil den store dag,
da vi drikker den nye vin
hos dig i din Faders rige.

Vor Fader i Himlen!
Du skabte verden og alle ting,
der gror og grønnes!
Dig takker vi,
fordi du er i det brød og den vin,
du giver os at spise
til frelse og liv
her og i dit evige rige.

Velsignelsen

Den aronitiske velsignelse hører med til de uopgivelige led i enhver gudstjeneste og dermed også i enhver børnegudstjeneste.

Udgangsbønnen

Kan ligesom indgangsbønnen forekomme vanskelig i en børnegudstjeneste.

Her foreslås en ny formulering forfattet af Anna Sophie Seidelin.

Udgang

Herre, vi siger dig tak,

fordi du ville tage imod os.
 Bliv hos os,
 når vi går hjem,
hjælp os til at gøre dig ære
 og glæde andre mennesker,
 vend os om,
 når vi gør forkert,
 behold os hos dig
 idag og hver dag,
 altid.
 Herre, hør vor bøn.
 Amen.

Postludiet

kan være et orgelstykke eller eventuelt en udgangsmusik, som børnene selv fremfører.

Yderligere kommentarer, eksempler og vejledninger kan findes i bogen: »Børnegudstjeneste med højmessens grundtræk - af en arbejdsgruppe på Præstehøjskolen«. Forlaget Aros 1984.